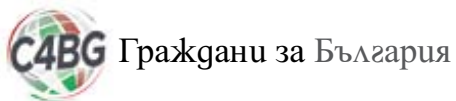

Никола Станев
УЧЕБНИК ПО ГРАЖДАНСКО УЧЕНИЕ

„Граждани за България“ е неполитическа организация с нестопанска цел, обединяваща български преподаватели и професионалисти по света с мисията да подпомогнат нашата страна в изграждането на институционалните основи на добре функционираща демокрация и устойчива пазарна икономика.

Инициативата „Площадът“ е в подкрепа на гражданското общество и гражданското образование в България.

НИКОЛА СТАНЕВ
УЧЕБНИК ПО ГРАЖДАНСКО УЧЕНИЕ
Второ издание

Научен редактор: доц. д-р МИРЕНА ЛЕГУРСКА

ISBN 978-619-7469-48-6 (pdf)
ISBN 978-619-7469-49-3 (ePub)

© ГРАЖДАНИ ЗА БЪЛГАРИЯ
<https://c4bg.org/>

© Издателство „Проф. Петко Венедиков“
www.venedikov.com

София, 2023

Никола Станев

УЧЕБНИК
ПО
ГРАЖДАНСКО УЧЕНИЕ

ГОРЕН КУРС, година II

ЗА ТОВА ИЗДАНИЕ

Човек се ражда сам, но живее в общество. За да живеят пълноценно, хората в едно общество трябва да имат желанието да се развиват, уменията да работят заедно, готовността да си помагат един на друг, дисциплината да спазват съществуващите обществени правила и смелостта да търсят отговорност от тези, които ги нарушават. Съвкупността от всички тези навици и умения формира понятието **гражданство**, а процесът, в който едно общество предава тези умения на следващото поколение, е **гражданското образование**.

Всички развити общества имат силно развито чувство за гражданство. Следосвобожденска България също го е имала. Пред Вас е първият самостоятелен учебник по гражданско учение. Издаден е през 1894 година, а негов автор е една изключителна личност – Никола Станев. Той е участник в Руско-турската война, началник на отдел в Министерството на народното просвещение, основател на Съюза на българските учители и негов дългогодишен председател, редактор на „Училищен вестник“, съучредител на Българското историческо дружество и на редица други общественополезни организации. Автор е на множество книги, сред които „История на България 1878-1942 година“ и този учебник.

Ние, от „Граждани за България“, се радваме на възможността да предоставим този учебник в осъвременена форма на българския читател.

Това издание не би било възможно без съдействието на доц. д-р Мирена Легурска и гл. ас. д-р Петър Веселинов Петров от Историческия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“; гл. ас. д-р Ивайло Аврамов, преподавател по архивистика в Историческия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“; Иван Крачанов, ръководител на Дигитален център, РНБ „Иван Вазов“, гр. Пловдив; и Петър Стойков от „Граждани за България“, гр. София.

Благодарим на Елка Николова за чудесното осъвременяване на текста и на ИК „Проф. Петко Венедиков“ за изключителното оформление на това издание.

Също така оценяваме съдействието и подкрепата на Велислав Драмов и Ивета Викторова от адвокатско дружество „Велчев & Ко“, Максим Майер от „Business Global“ и Евгений Кънев от „Maconis LLC“.

Христо Пирински,
За инициативата „Площадът“
на „Граждани за България“,
10 септември 2023 г.

УВОД

Гражданското образование има история, почти равна на тази на човешкото общество и демокрация¹. Идеята за гражданско образование се заражда в практиката на *polis*-а на Атинската демокрация и в *civitas* на републиканския Рим. По един или друг начин тя е била споделена от великите умове на античността – Сократ, Платон, Аристотел, Джон Лок, Ж. Ж. Русо и др. Във философски и образователен аспект те свързват тази предметна област с отношенията между отделната личност, от една страна, и обществото и държавата, от друга.

Според Ж. Ж. Русо гражданското образование трябва да се осъществява върху национална основа. Той конкретизира неговата цел като подготовка на личността да изпълнява гражданските си задължения към държавата и обществото. Това негово разбиране съответства на концепцията за зависимата и подчинена роля на личността спрямо националната държава, върху основата на обществения договор. Той пледира за това, че младите хора трябва да знаят какво значи да си „член на държавата“, да научат своите „човешки задължения“, да знаят какво е „управление, закон, отечество“ и „какво е позволено“ в едно общество. Интерес към схващанията на Жан-Жак Русо проявява в началото на 20 в. и д-р Петър М. Нойков, който през 1901 г. издава във Враца своята монография, озаглавена „Учението на Жан-Жак Русо за гражданското образование“².

Георг Кершерщайнер пръв въвежда самото понятие „гражданско образование“ и създава концепция за него. Цялостното си разбиране по проблема представя в своята книга „Схващане за гражданското образование“ (1914), където разглежда връзката между общото и гражданското образование. Той свежда гражданското възпитание до социалната етика и до известни познания за

¹ Кемалова, М., Гражданско образование, В. Търново, ПИК, 2002.

² Нойков, П., Учението на Жан-Жак Русо, Враца, 1901.

организацията на общината и държавата³. Според Кершерщайнер гражданското образование включва преподаването на правата и задълженията на гражданин и осигуряването на възможност за практикуването им. Училището трябва да осигурява възможност на учениците за извършване на определени обществени задачи. Учениците пък трябва да практикуват в различни самодейни социални общности и сдружения, където да се научат на активна и отговорна работа.

Идеята за гражданското образование заема важно място в българското училище в следосвобожденска България. С приемането на Търновската конституция (1879) българското училище наследява и разширява своите демократични традиции. Това поставя нови цели и задачи пред обучението и възпитанието, които да съответстват на потребностите на младата възстановена българска държава. Дълг е на българското училище да подготвя не само грамотни хора, но и добри граждани.

Обучението по гражданско образование у нас има дългогодишна история и традиции. През 1883 г. в Източна Румелия излиза педагогическото списание „Училищен дневник“, редактирано от Йоаким Груев. В списанието са разгледани първите уроци по „гражданствознание“ (два урока по патриотизъм, правата и задълженията на гражданите, държавното устройство и т.н.). Учебният предмет Гражданско учение присъства като задължителен в българското училище от 1892 г. до 1944 г. Разработени са специални учебни програми по предмета, като едни от тях са предназначени за основните училища, други за девическите и педагогическите училища, а трети за народните прогимназии.

От началото до 40-те години на XX век предметът Гражданско учение се преподава в III и IV отделение на началното училище, по 4 часа седмично, заедно с Отечествознание, и в I, II и III прогимназиален клас чрез учебната дисциплина Обща и отечествена география с Гражданско учение. Гражданското учение е застъпено и в гимназиите – реални, полукласически и класически – по един час седмично. От учебниците през този период: М. Герасков, „Патри-

отично възпитание“ (1902); Д. Негенцов и Д. П. Николов (1915) и преиздаден през 1922, 1923, 1925 и 1932 г.; Сл. Генчев и Иван Василев (1932); Д. Койчев (1940); Д. Костов (1941) и др., се вижда, че основните методични единици са запазени и съобразени с програмите за основните училища в страната на Министерството на народната просвета (1894-1939). Учебниците от този период включват теми като: Семейство; Народ; Общество; Отечество; Държава и държавно устройство и управление; Създаване на България и изработване на Конституцията и др.

В учебника на Д. Койчев за пръв път са посочени качества и добродетелите на добрия гражданин:

1. Добрият гражданин обича беззаветно своята родина и ѝ служи предано;
2. Пази доброто име на своята родина. Той е родолюбец;
3. Тачи и почита всичко родно, всичко българско: българската природа, език, нрави, обичаи, песни;
4. Тачи и почита държавния глава, държавните учреждения, държавните знаци, народната ни войска;
5. Почита и изпълнява законите на държавата;
6. Плаща редовно и навреме данъците си;
7. Познава добре законите на страната;
8. Има предвид общите интереси на държавата и общината и на обществото;
9. Изпълнява бързо и добросъвестно всяка възложена му държавна, общинска и друга обществена работа;
10. Дава пълно съдействие на държавните органи и ги улеснява;
11. Говори винаги истината;
12. Взема дейно участие в обществените работи, в управлението и уредбата на държавата.

След 1944 г. предметът Гражданско учение е премахнат от учебния план и на негово място се въвеждат предмети, които се политизират.

След промените през 1989 г. постепенно и последователно гражданското образование се завръща в съвременното българско училище. Първоначално частично, чрез отделни класни и извънкласни дейности, а впоследствие и институционално, чрез Държавните

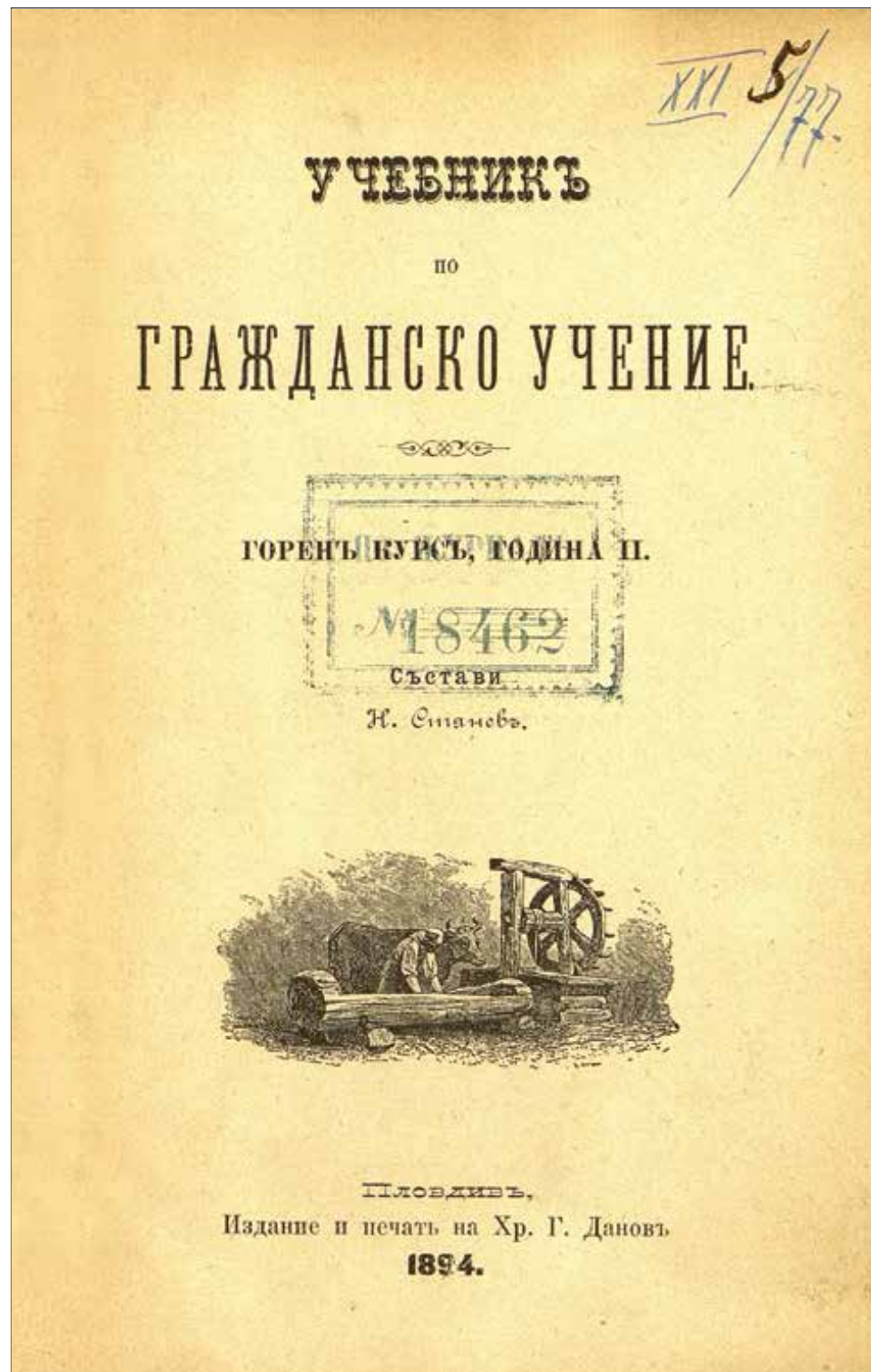
³ Балкански, П., З. Захариев. Въведение в гражданското образование. С., ИК „Ласка“, 1998.

образователни изисквания за учебно съдържание по гражданско образование (2000), Държавния образователен стандарт за гражданското, здравното, екологичното и интеркултурното образование (2016) и задължителния учебен предмет Гражданско образование, който се изучава от учениците във втори гимназиален етап (от учебната 2022/2021 година). Този процес обаче не е лесен, като се имат предвид прекъснатите традиции в областта на гражданското образование през годините.

Вие държите в ръцете си първия учебник по Гражданско учение в България, издаден през далечната 1894 година. Негов автор е забележителният историк и родолюбец Никола Станев. В увода на учебника е записано, че гражданското образование „ни учи какво трябва да знаем и правим, та да станем добри и полезни граждани. То ни разказва как е наредено нашето отечество, какви са законите, какви са ни правата и длъжностите и ни дава правило, сиреч посочва ни пътя, по който да вървим, ако искаме да отбегнем злото, а да достигнем доброто, което общото отечество дава на всеки свой гражданин“.

Учебникът на Никола Станев излиза двадесет години преди знаковото произведение на Георг Кершерцайнер (1914), с което се свързва началото на научната област Гражданско образование. Този учебник на практика реализира заложените днес обществени и граждански компетентности, което говори еднозначно за неговата ценност и съвременно звучене. Той е изпреварил времето си и е все така актуален, предвид целите на гражданското образование, при това не само в национален, но и в европейски контекст. Един уникален пример за българския принос в европейското и световното педагогическо наследство.

*Доц. д-р Мирена Легурска,
СУ „Св. Климент Охридски“, Исторически факултет*

СЪДЪРЖАНИЕ.

	Стр.
Що ни учи Гражданското учение	1
I. Семейство	3
II. Общество	5
Родно място	8
III. Народъ	9
IV. Отечество	10
V. Гражданинъ	16
VI. Свобода	17
VII. Равенство	20
VIII. Търпимостъ	22
IX. Права и длъжности на гражданетъ	23
X. Държава	26
Управлението на държавата	—
Административно дѣление на държавата	30
Уредба на държавата	32
Дѣла на властта	33
A. Законодателна власт	34
Народното събрание	—
Обикновено народно събрание	—
Велико народно събрание	39
B. Исполнителна власт	—
1. Министерство на вътрѣшнитъ работи	42
2. Министерство на външнитъ работи	45
3. Военно министерство	46
4. Министерство на финанситъ	49
5. Министерство на народното просвѣщение	52
6. Министерство на търговията и земе- дѣлието	55
7. Министерство на общитъ сгради, пъти- щата и съобщенията	57
V. Съдебна власт	58
8. Министерство на правосъдието	—
Върховна смѣтна палата	60

СЪДЪРЖАНИЕ

За това издание. Христо Пирински	5
Увод. Мирена Легурска	7
На какво ни учи Гражданското учение	15
I. Семейство	19
II. Общество	23
Родно място	29
III. Народ	31
IV. Отечество	33
V. Гражданин	45
VI. Свобода	47
VII. Равенство	53
VIII. Търпимост	57
IX. Права и задължения на гражданите	59
X. Държава	65
Управление на държавата	65
Административно дѣлене на държавата	73
Уредба на държавата	77
Разделение на властта	79
A. Законодателна власт	81
Народно събрание	81
Обикновено народно събрание	81
Велико народно събрание	90
B. Исполнителна власт	91
1. Министерство на вътрешните работи	97
2. Министерство на външните работи	103
3. Военно министерство	105
4. Министерство на финансите	111
5. Министерство на народното просвещение	117
6. Министерство на търговията и земеделието	123
7. Министерство на общите сгради, пътищата и съобщенията	127
V. Съдебна власт	129
8. Министерство на правосъдието	129
Върховна сметна палата	133

ЩО НИ УЧИ ГРАЖДАНСКОТО УЧЕНИЕ.

Човѣкъ живѣе, мисли, работи и нарежда своитѣ дѣла както къмъ себе си, така и къмъ околнитѣ си споредъ както той разбира, доколкото му стига умътъ. Той може да извърше полезни работи за себе си и за своитѣ си, а може по неопитностъ и незнание да извърши и вредни. Каквито работи и да върше човѣкъ, той залѣга внижги да достигне двѣ неща: 1) да избегне отъ злина, злощастие, мъка, и 2) да достигне добрина, щастие и честитъ животъ. Къмъ тѣзи двѣ точки човѣкъ насочва всичкитѣ си дѣйствиа. Понѣйдѣ той ги достига, а понѣйдѣ не може. Отъ многогодишно лутанье и блѣсканье да се разбере, кое трѣбва човѣкъ да знае и да го върше, та животътъ му, ако не внижги, то баремъ повечето да бѣде добъръ, честитъ и охолентъ, той разбралъ, че трѣбва да изучи себе си и околнитѣ, съ които живѣе. Това нѣщо го накарало да види, какви нужди той има, какво му трѣбва за тѣзи нужди, какъ живѣе съ другитѣ хора, има ли нѣкаква потребба отъ тѣхъ или тѣ отъ него; потребно ли е да има съ другитѣ сговоръ, задружностъ; трѣбва ли всички да наредимъ закони и да ги пазиме; трѣбва ли единъ отъ насъ да правятъ каквото поискатъ, а други не, или всички трѣбва да бѣдемъ равни, свободни и т. н.

Като зель да си задава човѣкъ всичкитѣ тѣзи въпроси и като зель да се вгледва въ обществото, дѣто живѣе, видѣлъ, че доброчестината или злочестината на всеки човѣкъ зависи отъ това, да ли той добръ или злъ си нарежда домаш-

НА КАКВО НИ УЧИ ГРАЖДАНСКОТО УЧЕНИЕ

Човек живее, мисли, работи и подрежда своите дела както спрямо себе си, така и спрямо околните, според своите разбирания, доколкото му стига умът. Той може да извърши полезни неща за себе си и за другите, а може поради недостатъчно опит и незнание да извърши и вредни. Каквото и да прави човек, той винаги се стреми да постигне две неща: 1) да избегне злина, злощастие, мъка; и 2) да постигне добрина, щастие и честит живот.* Към тези две неща човек насочва всичките си действия. И понякога ги постига, а понякога не.

От годините, прекарани в лутане да разбере какво е необходимо да знае и върши, та животът му, ако не винаги, то поне през повечето време да бѣде добър, честит и охолент, човекът разбрал, че трѣбва да изучи себе си и околните, с които живее. Това го накарало да види какви нужди има самият той, какво му трѣбва, за да ги удовлетвори; как живее с другите хора, има ли необходимост от тях, а и от самия него; трѣбва ли да има с другите сговор, задружност; необходимо ли е да има закони и те да се спазват; може ли някои от нас да правят каквото си поискат, а други не, или всички трѣбва да бѣдем равни, свободни и т.н.

Когато човек започнал да си задава всички тези въпроси и да се вглежда в обществото, в което живее, разбрал, че доброчестината или злочестината на всеки един от нас зависят от това дали той добре или зле нарежда своите си,

* Подчертаванията навсякъде са запазени така, както са в оригиналния текст на учебника. — Бел. ред.

нитѣ работи и сегнѣ, най-главно, разумѣлъ, че доброчестината се обвързва отъ добрата и умната наредба на обществото, въ което живѣе. Отъ това разбралъ, че той има длѣжности къмъ домашнитѣ си, къмъ обществото, къмъ отечеството си и т. п. Разбралъ тѣй сѣщо, че ако изпълни всичкитѣ си длѣжности, и ако знае умно да се ползува отъ правата си, които има, само тогава ще бѣде честитъ баща, честенъ човѣкъ и полезенъ гражданинъ. Поради това станѣло нужда, дѣто всѣки, още докѣ е малъкъ, да се научи, какво трѣбва да прави, та кога порасте да стане добръ, полезенъ честитъ, и свободенъ гражданинъ.

Споредъ туй гражданското учение ни учи, какво трѣбва да знаемъ и правимъ, та да станемъ добри и полезни граждани. То ни разказва, какъ е наредено нашето отечество, какви сѣ законитѣ, какви ни сѣ правата и длѣжноститѣ и ни дава правило, сир. посочва ни пѣтъ, по който да вървимъ, ако искаме да отбѣгнемъ злото, а да достигнемъ доброто, което общото отечество дава на всѣки свой гражданинъ.

домашни работи, и най-важното, разбрал, че доброчестината зависи до голяма степен отъ добрата и умна погредба на обществото, въ което живее. И още, че има задължения къмъ семейството си, къмъ обществото, къмъ отечеството си. Разбрал сѣщо, че ако изпълнява всичките си задължения и умно се ползва отъ правата, които има, само тогава ще бѣде честитъ баща, честенъ човѣкъ и полезенъ гражданинъ. Това пѣкъ поражда нуждата всеки един отъ нас още докато е малък да се научи какво трѣбва да прави, за да може, кога порасне, да бѣде добръ, полезенъ, честитъ и свободенъ гражданинъ.

Гражданското учение ни учи какво трѣбва да знаемъ и правимъ, за да бѣдемъ добри и полезни граждани. То ни разказва какъ е устроено нашето отечество, какви сѣ законите, какви сѣ нашите права и задължения и ни дава правило, т.е. посочва ни пѣтъ, по който да вървимъ, ако искаме да избегнемъ злото и да достигнемъ доброто, което общото отечество дава на всеки свой гражданинъ.

I. СЕМЕЙСТВО.

§ 1. Всеки човѣкъ, безъ да се гледа да ли е той образованъ или не, живѣе въ градъ или село. Ако се вгледаме, какъ живѣятъ хората въ градоветѣ или селата, ще видимъ, че тѣ се раздѣлятъ на челеди. Всека една челедь състои отъ по нѣколко членове — баща, майка и дѣца. Главата на челедѣта е бащата и майката. Ний вспница безъ исклучение живѣемъ, растемъ и се развиваме умствено въ такива челеди. Всека челедь може да се раздѣли на двѣ части: *родители* (бащата и майката) и *технитѣ дѣца*; дѣцата могатъ да бѣдѣтъ мъжки и женски, сир. братя и сестри. Освенъ това може да има *дѣдо* и *баба*. Споредъ това пълниятъ съставъ на челедѣта състои отъ родителитѣ, дѣцата и дѣдото и бабата. Ала по нѣидѣ челедѣта не бива тѣкмо тѣй съставена; може да се случи нѣкои отъ членоветѣ ѝ да липсватъ.

Челедитѣ изобщо живѣятъ наедно въ известна къща и тамъ залагатъ да съберѣтъ всичко, което имъ е потребно за ядене, за обличане, за образование и т. н. Челедитѣ се наричатъ още *домочадиѣ* или *семейства* (фамилни).

Могатъ ли хората да живѣятъ нѣкакъ другояче, а не въ челеди? Не. Самичкъ човѣкъ, макаръ да е и възрастенъ, никѣдѣ не може да живѣе. Той винаги и навсѣкъдѣ може да бѣде нападнатъ отъ свирѣнитѣ дивни звѣрове, които сѣ много по-силни отъ него, и раскъсанъ. Освенъ това той има толкова много нужда, та че самичкъ не ще може по никои начинъ да ги задоволи, а отъ това безъ друго ще загине. Ако човѣкъ се остави самъ на себе си, безъ ничия помощ, той ще

I. СЕМЕЙСТВО

§ 1. Всеки човек, без значение дали е образован, или не, живее в град или в село. Ако погледнем как живеят хората в градовете или селата, ще видим, че те се разделят на семейства. Всяко едно семейство се състои от няколко членове — баща, майка и деца. Глава на семейството са бащата и майката. Ние всички без изключение живеем, растем и се развиваме в такива семейства. Всяко семейство може да се раздели на две части: *родители* (бащата и майката) и *техните деца*; като децата могат да бѣдат момчета или момичета, т.е. братя и сестри. Освен това може да има *дядо* и *баба*. В зависимост от това пълният състав на семейството се състои от родителите, децата, дядото и бабата. Може да се случи някъде съставът да не е този и някой от членовете да липсва.

Семействата обикновено живеят заедно в една къща, като се стремят да осигурят всичко, което им е необходимо за хранене, обличане, образование и т.н. Семействата се наричат още *домочадиѣ* или *фамилни*.

Могат ли хората да живеят по друг начин, а не в семейства? Не. Сам човек, макар и възрастен, никъде не може да живее. Той винаги и навсякъде може да бѣде нападнат от свирепи, диви зверове, които са много по-силни от него. Освен това той има необходимост от много неща в живота си и самичък няма да успее по никакъв начин да ги осигури, дори би могъл да загине. Ако човек се остави сам на себе си, без ничия помощ, той ще бѣде едно слабо,

бъде едно слабо, немощно същество, та не ще може да се развива тъй правилно и добръ, както въ челедѣта. Дѣцата, които раждат хората, сѫ по-крѣпки и по-слаби отъ малкитѣ на всичкитѣ животни; тѣ не могатъ да утражатъ на студа, вѣтъра, дъжда, снѣга, глада, голѣмата горещина и т. н., та иматъ нужда отъ много дребни и продължителни грижи, додѣто заякижтъ, поотрастѣтъ, та се научатъ да ходятъ, да приказватъ и да си шетатъ самички. Па и като отрастѣтъ, доклѣ не станѣтъ досущъ пълновъзрастни, пакъ сами не могатъ да си искаратъ нито прѣхраната, нито облѣклото, нито да се запазятъ отъ лошитѣ природни стихии. Всичкитѣ тѣзи нужди на малкитѣ дѣца, чакъ доклѣ не станѣтъ съвсѣмъ пълновъзрастни, се удовлетворяватъ отъ бащата и майката. Споредъ това дори дивацитѣ, които иматъ най-малки нужди, защото малко се различаватъ отъ животнитѣ и живѣятъ много просто, и тѣ живѣятъ въ челеди. Освѣнъ тѣзи причини, въ родителитѣ има естествена обичъ къмъ дѣцата и въ дѣцата има такава обичъ къмъ родителитѣ. Тѣй че и по нужда, и по обичъ всичкитѣ хора живѣятъ въ челеди.

§ 2. Роднини и челеденъ духъ. Казахме, че челедѣта състои отъ *родители* и *дѣца*. По нѣйдѣ има дѣдо и баба. Ала ние имаме и други хора, които сѫ много близки по родъ съ насъ, — хора, които по-напрѣдъ сѫ били въ една челедъ съ нашитѣ родители, но сетитѣ, като сѫ порасли, сѫ се отдѣлили. Тѣ сѫ: чичо ни, лѣля ни, стрияка ни, вуйчо ни и т. н., сир. братята и сестритѣ, както на баща ни, така и на майка ни. Подиръ тѣхъ идѣтъ тѣхнитѣ дѣца, които ние наричаме братовчеди и братовчедки. Всичкитѣ тѣзи по кръвъ и по родъ близки до насъ хора се наричатъ наши *роднини*.

Когато дѣцата въ челедѣта израстѣтъ, тѣ се распилаватъ, за да основатъ нови челеди. Но кръвнитѣ

немощно същество, което не би могло да се развива така добре и правилно, както въ семейството.

Децама, които хората раждат, са по-крехки и по-слаби от малките на всички животни; те не могат да издържат на студа, вятъра, гъжда, снега, глада, голямата горещина и т.н.; имат нужда от много дребни и продължителни грижи докато заякнат, поотраснат и се научат да ходят, да говорят и сами да се обслужват. Дори и като пораснат, докато не станат пълнолетни, пак сами не могат да си изкарат нито прехраната, нито облеклото, нито да се предпазват от лошите природни стихии. За всички тези нужди на малките деца, чак докато станат пълнолетни, се грижат бащата и майката. Дори диваците, които имат най-малки нужди, защото малко се различават от животните и живеят много просто, и те живеят в семейства. Освен това, всеки родител има естествена обич към децата си, както и у децата има такава обич към родителите им. Ето защо, и поради необходимост, и поради обичта между тях, всички хора живеят в семейства.

§ 2. Роднини и семеен дух. Казахме, че семейството се състои от *родители* и *деца*. В някои семейства има също дядо и баба. Но ние имаме и други хора, които са ни близки роднини – хора, които преди време са били в едно семейство с нашите родители, но сетне, когато са пораснали, са се отделили от него. Това са: чичо, леля, стринка, вуйчо и др., т.е. братята и сестрите както на баща ни, така и на майка ни. След тях идват техните деца, които ние наричаме братовчеди и братовчедки. Всички тези близки до нас по кръв и по род хора се наричат наши *роднини*.

Когато децата в семейството пораснат, те се распилават и създават свои семейства. Но кръвните връзки винаги ги свързват в едно, като клоните на

връзки се ги свързват въ едно, като клоноветѣ на дървото, които сж излѣзли отъ единъ дънеръ. Има малки селца, въ които всичкитѣ челеди сж излѣзли отъ една обща стара челедь.

Въ всѣка челедь трѣбва да има редъ, за да има напредѣкъ и добрина. Дѣцата трѣбва да живѣятъ мирно и съгласно помежду си и да си помагатъ едно друго въ работитѣ. Тѣ трѣбва да слушатъ своитѣ родители, които се грижатъ за тѣхното отхранване, въспитане, изучаване и задомяване.

Дѣцата приематъ същитѣ нѣща, които иматъ тѣхнитѣ родители. Вѣрата, честността, благочестието, любовта, човѣщината, истината, благородството и пр. добри качества се прѣдаватъ въ челедта отъ родителитѣ на дѣцата. Изобщо, каквито сж родителитѣ, такива биватъ и чадата. Последнитѣ се напояватъ съ всичко, което видятъ или чуятъ отъ родителитѣ си. Това прѣдаване на добри или лоши качества отъ родители на дѣца се казва *челедно влияние* или *челеденъ духъ*.

II. ОБЩЕСТВО.

§ 3. **Нужда отъ обществото.** Колкото хората се развиватъ повече тѣлесно и умствено, толкова и нуждитѣ имъ ставатъ по-големѣ. Тѣзи нужди биватъ толкова разнообразни, та че дори и челедитѣ самички не могатъ да ги задоволяватъ. Човѣкъ, колко и да е работливъ, не може да направи всичко, отъ което има нужда за къщата си и дѣцата си. Ако човѣкъ има едно занятие, той само съ него борави най-много и отъ него изважда прѣхраната си; съ другитѣ занятия той не може да борави, защото не му остава време, споредъ което не ще да ги усъвършенствува както трѣбва, па и срѣдства могатъ да не му достигатъ. Никой не може въ

дървото, които излизат отъ единъ дънер. Има малки селца, въ които всички семейства са произлезли отъ единъ общ стар рог.

Във всяко семейство трѣбва да има ред, за да има напредѣкъ и добрина. Децата трѣбва да живеятъ въ мир и съгласие помежду си и да си помагатъ, да слушатъ своите родители, които се грижатъ за тяхната прехрана, възпитание, образование и задомяване.

Децата приематъ същите неща, които иматъ техните родители. Вѣрата, честността, благочестието, любовта, човѣщината, истината, благородството, всички добри качества се предаватъ въ семейството отъ родителите на децата. Изобщо, каквито са родителите, такива ставатъ и децата. Децата възприематъ всичко, което виждатъ или чуватъ отъ родителите си. Това предаване на добри или лоши качества отъ родители на деца се нарича *семеино влияние* или *семеен духъ*.

II. ОБЩЕСТВО

§ 3. **Необходимост отъ общество.** Колкото повече се развиватъ и усъвършенстватъ хората — физически и умствено, толкова и нуждите имъ ставатъ по-големи. Тези нужди са толкова разнообразни, че дори и семейства сами не могатъ да ги задоволятъ. Човек, колкото и да е работлив, не може да направи всичко, отъ което има нужда за къщата си и децата си. Ако той има едно занятие, професия, той само с него борави най-много и с него изкарва прехраната си; съ другите занятия той не може да се справи, защото не му остава време да ги усъвършенства както трѣбва, пъкъ и средства може да не му достигатъ. Никой не е въ състояние въ едно и също време да работи няколко

едно и същото време да работи няколко занаяти. А пъкъ челядта има потреба от много неща, които се изработват от много занаяти. Да земемъ, напримеръ, дрехитѣ, обувката и пр. Прѣзъ колко рѣци тѣ трѣбва да прѣминатъ докѣ се направятъ тѣи стодни за обличане и обущане! Отъ тука пъкъ е излѣзла нуждата да се съединятъ челядитѣ въ *общество*.

Обществото е съща челядъ само че въ по-голямъ размѣръ. Можемъ да кажемъ: ако се тури едно правило, споредъ което всѣки отъ жителитѣ да работи, безъ да бърка на другитѣ, тѣи че да бѣде полезенъ на себе си и на всички околни, то ще се образува една обществена наредба. Всичкитѣ членове, които се подчиняватъ на това правило, ще съставляватъ *обществото*.

§ 4. Силата и ползитѣ отъ обществото.
 Ние видѣхме, че хората се спогаждатъ въ общество за своето добро и за своята полза. Човѣкъ е досущъ слабъ безъ челядта, а челядта е досущъ слаба безъ по-голямо общество. Всичкитѣ жители естествено и по интересъ живѣятъ обществено. Макаръ всѣки да се грижи повечето за частнитѣ си работи, но всичкитѣ се споразумѣватъ за общитѣ. Общата за всички нужда е накарала жителитѣ да се сдружатъ, та да направятъ общи пътища, мостове, общи здания и т. н. Обществото, като състои отъ по-много хора, бива яко, та може да се бори и пази отъ лоши хора, отъ звѣрове, отъ наводнения и пр. Има много работи, които само обществото може да ги удолѣе. Членоветѣ на обществото си помагатъ единъ на другъ и въ частнитѣ си работи; напр., когато дигатъ тежина, кога правятъ къщи, кога пътуватъ, кога се сдружатъ за печалба, когато трѣбва да раскопажатъ земята да извадятъ камени въглища, солъ, желѣзо, мѣдъ и т. н. Отъ това се вижда, че обществото спомага, щото да се извлича полза отъ природнитѣ богатства и да се запазватъ членоветѣ му отъ каквито и да е опасности.

занаята. Семейството обаче се нуждае от много неща, които се изработват от много занаяти. Да вземемъ напримеръ дрехите, обувките и др. Презъ колко рѣце трѣбва да преминат, докато се направятъ удобни за обличане и обущане! Така пъкъ се е появила необходимостта семействата да се обединятъ въ *общество*.

Обществото също е едно семейство, но въ по-голямъ размер. Можемъ да кажемъ: ако се определи едно правило, споредъ което всеки единъ да работи безъ да пречи на другите, така че да бѣде полезенъ на себе си и на всички околни, то ще се образува една обществена наредба. Всички членове, които се подчиняватъ на това правило, ще съставляватъ *обществото*.

§ 4. Силата на обществото и ползите отъ него.
 Ние видѣхме, че хората се обединяватъ и разбиратъ въ обществото за свое добро и своя полза. Човѣкъ е слабъ безъ семейството си, а семейството е слабо безъ по-голямото, обществото. Всички жители съвсемъ естествено и споредъ интересите си иматъ и обществен живот. Макаръ всеки да се грижи повече за частните си работи, всички се споразумѣватъ за общите. Общата за всички нужда е накарала жителите да се сдружаватъ, за да направятъ общи пътища, мостове, общи здания и т. н. Обществото, което се състои отъ повече хора, е стабилно и може да се бори и пази отъ лоши хора, отъ звѣрове, отъ наводнения и пр. Има много неща, които само обществото като цяло може да постигне. Членоветѣ на обществото си помагатъ единъ на другъ и въ частните си работи; напримеръ когато се налага да вдигатъ много тежки товари, когато правятъ къщи, когато пътуватъ, когато се сдружаватъ, за да иматъ печалба, когато трѣбва да раскопаятъ земята, за да извадятъ камени въглища, солъ, желѣзо, медъ и т. н. Обществото спомага да се извлече полза отъ природните богатства и да се опазятъ членоветѣ му отъ каквито и да е опасности.

Дружбата въ работенъето докарва богатство и напредък на членоветъ му частно и на цялото общество изобщо.

Отъ задружното работенъе става *раздѣлението на труда*, което е твърдѣ важно за лесната прѣхрана на обществото. Всѣки членъ отъ обществото може да се занимава само съ едно нѣщо, което той ще изучи по-добрѣ и за което ще бѣде много повече полезенъ, отколкото ако работеше едно подиръ друго разни работи. Така обуцарьтъ прави само обуца, месарьтъ доставя месо, бакалиньтъ захаръ, солъ, дрехарьтъ — дрехи, земледѣлецътъ зарзаватъ и жито и т. н. Единъ отъ други си заематъ потрѣбнитѣ изработени произведения и си посрѣщатъ нуждитѣ.

Това сж **материялни облаги** отъ обществото, Но отъ него излизатъ още и **умствени ползи**.

Човѣкъ има не само *тѣлесни* нужди, каквито сж храненъето, обличащето, топленьето, здравнето и пр., но и *духовни* нужди, каквито сж залѣганьето на всѣкиго да се развие, да стане уменъ, добъръ, честенъ, да разбере, какъ е направено всичко въ природата, да познае хубавото, красивото и да получи наслада отъ него. А всичкитѣ тѣзи духовни нужди се удовлетворяватъ пакъ въ обществото. Единъ измисли едно, други друго, единъ изнамери едно, други друго и тѣй хората се учятъ и развиватъ единъ отъ други. Дори хората въ науката, въ познаванъето гледатъ да се надварватъ. А това докарва *напреджкитѣ* на обществото. Трѣбвало е сума хора да изнамерятъ разнитѣ части на желѣзницата, докѣ се направи и върви тѣй, както ъ виждаме сега.

Има и други ползи отъ обществото. Ако човѣкъ остане самичкъ да живѣе, той става дивъ, жестокъ и недовѣрчивъ. Въ обществото човѣкъ се опитомява, облагородява; появява се въ него нѣжно сърдце, съчувствие къмъ хорскитѣ страдания и мъки; появява се любовь, човѣщина и братство.

Когато хората се разбират, това води до богатство и напредък и на отгелния човек, и на цялото общество.

Отъ задружната работа произтича *разделението на труда*, което е много важно за улесняване прехраната на обществото. Всеки член на обществото може да се занимава само с едно нещо, което той ще изучи по-добре и за което ще бѣде много повече полезен, отколкото ако работи едно след друго няколко неща. Така обуцарят прави само обувки, месарят доставя месо, бакалинът — захар и сол, шивачът — дрехи, земеделецът — зарзавата и житото и т.н. Един на друг хората си разменят необходимите изработени предмети и така си посрещат нуждите.

Това са **материални облаги** от обществото, но от него има и **умствени ползи**.

Човек има не само *физически* нужди, каквито са храненето, обличането, отоплението, здравето и др., но и *духовни* нужди, каквито са стремежът на всеки да се развива, да стане умен, добър, честен, да разбере как е устроено всичко в природата, да познае хубавото, красивото и да получи наслада от него. А всички тези духовни нужди се удовлетворяват пак в обществото. Един измисли едно, друг — друго и така хората се учат и развиват взаимно. Дори хората в науката гледат да се надпреварват. А това води до *напредък* на обществото. Трябвало е много хора да изнамерят разните части на железницата, докато се направи и върви тя така, както я виждаме сега.

Има и други ползи от обществото. Ако човек остане да живее сам, той става див, жесток и недоверчив. В обществото човек се опитомява, облагородява; появява се в него нежно сърце, съчувствие към хорските страдания и мъки; появява се любовь, човещина и братство.

Обществата се развиватъ въ градоветъ и селата.

И тъй, човѣкъ споредъ природата си, сир. споредъ нуждитъ на тѣлото си и душата си е *обществено същество*. Той най-първо живѣе въ челедь като най-първо малко общество, а челедитъ, пакъ по сѣщитъ причини, се съединяватъ въ едно, та образуватъ *общество*.

Родно мѣсто.

§ 5. Всека челедь и всеко общество заематъ едно кое-да-е мѣсто на земята. Мѣстото, на което живѣе челедьта, въ която сме се родили и порасли, се нарича **родно мѣсто**. Всеки човѣкъ си има своето родно мѣсто, което му е много мило и обично. Обичята къмъ родното ни мѣсто, най-много се усѣща, когато се прѣмѣстимъ въ другъ нѣкой градъ или село. Макаръ да е по-хубаво новото мѣсто, дѣто сме се прѣмѣстили, ала ние усѣщаме едно вътрѣшно неприятно чувство, за дѣто сме си напустѣли родното мѣсто. Всеки пакъ си спомняме за него и колко ни става мило и драго тогава! Ние си прѣкарваме прѣзъ ума къщичката, дѣто сме се родили и сѣ ни отхранили нашитъ родители, припомняме си дворѣтъ, дѣто сме играли, улицитъ, околинитъ баири, долини и ливади, съсѣдитъ къщи, нашитъ връстници, съ които сме другарували; — съ една дума припомняме си всичко, което се е запечатало въ ума ни отъ както сме захванѣли да разбираме и запомняме и намъ ни става тъй приятно, тъй весело, тъй драго, че искаме безъ друго да се върнеме пакъ на сѣщото мѣсто. Тази обичъ къмъ родниятъ градъ или село ѣ има въ всеки човѣкъ и затуй хората не обичатъ твърдѣ често да се прѣселяватъ, ако нѣма, разбира се, нѣкоя голѣма нужда, която да ги кара да направѣтъ това.

Обществата се развиватъ въ градовете и селата.

И тъй човек, споредъ природата си, т.е. споредъ нуждите на тялото си и душата си, е *обществено същество*. В самото начало той живее в семейството си, като най-първото малко общество, а семействата, пак по същите причини, се съединяват в едно, та образуват *общество*.

Родно място

§ 5. Всяко семейство и всяко общество живее на определено място. Мястото, на което семейството живее, на което сме се родили и отраснали, се нарича **родно място**. Всеки човек си има своето родно място, което му е много мило и обично. Любовта към родното място най-много се усеща, когато се преместим в някой друг град или село. Макар да е по-хубаво новото място, дето сме се преместили, ние усещаме едно вътрешно неприятно чувство за дето сме напустили родното си място. Всеки път си спомняме за него и колко мило и драго ни става тогава! Спомняме си къщичката, дето сме се родили и са ни отгледали нашите родители, спомняме си двора, дето сме играли, улиците, баирите наоколо, долините, полята, съседните къщи, нашите връстници, с които сме другарували... С една дума, припомняме си всичко, което се е запечатало в ума ни откакто сме започнали да разбираме и запомняме, и ни става така приятно, така весело, така драго, че искаме да се върнем пак на същото място. Тази любов към родното място я има у всеки човек и затова хората не обичат твърде често да се преселват, ако няма, разбира се, някоя основателна причина да го направят.

III. НАРОДЪ.

§ 6. Ако поразгледаме по-нашироко, ще видимъ, че не е само това общество, въ което ние живѣемъ. Има и други много градове и села, въ които хората тѣй сжщо живѣятъ обществено. Както отдѣлнитѣ челеди не могатъ да живѣятъ сами една безъ друга, така и градоветѣ или селата не могатъ да поиникътъ едни безъ други: тѣ си взаимно помагатъ и се едно друго поддържатъ. Интереситѣ се сплитатъ между хората отъ разнитѣ градове и села и затуй тѣ сж принудени да се свързватъ помежду си.

Но градоветѣ и селата много по-лесно се съединяватъ въ едно, когато тѣ принадлежатъ къмъ единъ общъ корень, сир., когато тѣ сж сродни и близки помежду си. Сродността и близкостта на хората отъ разнитѣ градове и села зависи отъ роднинскитѣ връзки, които могатъ да иматъ; сетѣ зависи отъ еднаквостта на езика, нравитѣ, обичаитѣ, вѣрата, на най-сетѣ и отъ еднаквостта на интереситѣ, които тѣ иматъ за своя поминѣкъ. Подиръ това, за да могатъ разнитѣ села и градове да се наредятъ правилно въ единъ съюзъ, трѣбва да се създаде една наредба, едно правило, споредъ което всѣки членъ на обществото трѣбва да постѣпва. Ако хората, които живѣятъ обществено, не постѣпваха по нѣкакви правила, изработени отъ цѣлото общество, не щѣше да има никакъвъ редъ въ обществото, а наопаки всѣки щѣше да прави каквото му скимни, та щѣше да има страшна бърканица и безредица. Хората щѣха да си пакостятъ единъ на други и обществото щѣше да се развали. Сжщото е и между отдѣлнитѣ общества. Тѣзи правила въ разнитѣ общества биватъ различни. То зависи отъ това, да ли обществото състои отъ образовани или разбрани хора или отъ прости и непослушни и да ли други нѣкои вънкашни причини нѣма, които му на-

III. НАРОД

§ 6. Ако погледнем по-широко, ще видимъ, че не съществува само онова общество, въ което ние живеем. Има много други градове и села, въ които хората сжщо са свързани. Както отгелните семейства не могат да живеят сами, така и градовете и селата не могат едни без други, те взаимно си помагат и се поддържат. Хората от различните градове и села имат общи интереси и затова са принудени да се свързват помежду си.

Но градовете и селата много по-лесно се свързват, когато те принадлежат към един общ корен, т.е. когато те са сродни и близки помежду си. Сродността и близостта на хората от разните градове и села зависи от роднинските връзки, които имат; после зависи от еднаквостта на езика, нравите, обичаите, вярата, а най-сетне и от еднаквите интереси, които имат за своя поминѣкъ. След това, за да могат разните села и градове да се наредят правилно в един съюз, трѣбва да се създаде една уредба, едно правило, според което всеки член на обществото трѣбва да постѣпва. Ако хората в едно общество не постѣпват по някакви правила, изработени от цялото общество, няма да има никакъвъ обществен ред, а обратно, всеки ще прави каквото реши и ще настѣпи бъркотия и безредица. Хората ще си пакостят едни на други и обществото ще се развали. Същото е и между отгелните общества. Тези правила в различните общества са различни. Зависи от това дали обществото се състои от образовани и разбрани хора, или от прости и непослушни, и дали няма никакви външни причини, които му налагат такива,

лагатъ такива, а не други правила. При всичко че, както казахме, правилата въ разнитѣ общества сж различни, обаче нито едно общество не може да мине безъ едно какво-да-е правило.

Ако всичкитѣ градове и села въ една страна, споредъ еднаквостѣта на рода си, езика си, обичаитѣ си и интереситѣ си се съединяжтъ въ едно общо цѣло, въ едно голѣмо общество, па си нареджтъ една мъдра и добра за тѣхъ *обща* вътрѣшна наредба (правило), то тѣ образуватъ *народъ*. Може да се каже, че народътъ е една *голѣма* челедь.

И тѣй, челедьта състои главно отъ родители и дѣца, обществото — отъ възрастнитѣ членове на челедьта, които вече сж се отдѣлили отъ бащината си къща; *народътъ* пъкъ състои отъ всичкитѣ дребни общество (села или градове), които се свързватъ помежду си въ единъ съюзъ, за да си помагатъ и да напредватъ въ живота си, сир. съединяватъ се да достигнатъ известно благо и да се запазятъ отъ неприятели.

IV. ОТЕЧЕСТВО.

§ 7. Земята на която живѣе единъ народъ се нарича негова **бащина** или **отечество**.

Всичкитѣ народи, кой по-рано, кой по-късно сж си обсебили по едно малко или голѣмо пространство, споредъ голѣмината си и нуждитѣ си, отъ земната повърхнина, та сж се населили върху него. На това мѣсто първоначално сж образували малки села и сж се занимавали повечето съ земледѣлие и скотовѣдство. Сетнѣ полека-лека малкитѣ селца нараствали, додѣто образували градове, които още по-сетнѣ сж достигали до цвѣтущо състояние. Отначало народътъ, не ще и дума, бива простъ и неукъ, по-сетнѣ като се пообогати, захваща да се образова,

а не други правила. Независимо че, както казахме, правилата в различните общества са различни, нито едно общество не може да остане без едно какво да е правило.

Ако всички градове и села в една страна, според еднаквия произход, език, обичаи и интереси, се обединят в едно общо цяло, в едно голямо общество и установят една мъдра и добра за тях *обща* вътрешна уредба (правило), то те образуват *народ*. Може да се каже, че народът е едно *голямо* семейство.

И така, семейството се състои главно от родители и деца, обществото – от възрастните членове на семейството, които вече са се отделили от бащината си къща; *народът* пък се състои от всички малки общества (села и градове), които се свързват помежду си в един съюз, за да си помагат и да напредват в живота си, т.е. обединяват се, за да достигнат известно благо и да се опазят от неприятели.

IV. ОТЕЧЕСТВО

§ 7. Земята, на която живее един народ, се нарича негова **бащина** или **отечество**.

Всички народи, едни по-рано, други по-късно, са заели по едно малко или голямо пространство, според големината и нуждите си, от земната повърхност и са се заселили там. На това място първоначално се образували малки села и се занимавали най-вече със земеделие и скотовѣдство. По-късно полека-лека малките села нараствали, докато образували градове, които още по-късно достигнали до цвѣтущо състояние. Отначало народът, не ще и дума, е прост и неук, но постепенно става по-богат, започва да се

явяват се грамотни хора, които започват да разпространяват знаниято и книжовността. Въ голѣмитѣ градове се отварят училища, въ които земаат да се учат младежитѣ на книга. Учението прави хората по-способни да размислятъ, какъ по-добре и по-лесно да се прѣхранятъ. Съ развитието си полека-лека хората опитомили земята, избили свирѣпитѣ животни, изсушили блатата, обработили полетата, направили дружно пътища за лесно ходене и т. н. Тѣй, че съ многогодишниятъ си трудъ народътъ, като прави земята годна да му дава всичкитѣ произведения, които му сж потребни, привързва се къмъ тази земя и никога вече не мисли да ѝ напуца. Едни хора измиратъ, други подиръ тѣхъ идатъ, — тѣ сж тѣхнитѣ синове и дѣщери, наследватъ бащината си земя и продължаватъ да ѝ обработватъ по-нататъкъ. Тѣй всичкитѣ народи по земното кълбо сж заели испървенъ своитѣ земи, обработили сж ги, прилѣпили сж се къмъ тѣхъ и сега на умъ не имъ иде да се мѣстятъ отъ тѣхъ. Наопаки, тѣ отъ година на година повече обикватъ земята си и гледатъ да се свържатъ нѣкакъ по-яко за нейното запазване.

Вжтрѣ народътъ гледа да се уреди добре; туря закони и наредби, на полека-лека се настанява за добъръ миренъ животъ.

И тѣй, *истинското отечество е народътъ, целокупно взети всички лица, които живеятъ въ сжщата страна и сж подчинени на еднакви закони, на еднакво управление и едни и сжщи управници.*

§ 8. **Любовъ къмъ отечеството.** Ние видѣхме, че човѣкъ обича родното си мѣсто, но той още повече обича и милѣе за отечеството си, защото отечеството, като е по-силно и по-голѣмо отъ родния ни край, може да ни даде по-голѣми добрини и блага, отколкото родното ни мѣсто.

Отечеството е тази земя, която е заета отъ този

образова, появяват се грамотни хора, които започват да разпространяват знаниято и книжовността. В голѣмите градове се отварят училища, въ които младежите се учат. Учението прави хората по-способни да разсъждават за това как по-добре и по-лесно да се прехранват. Постепенно, с развитието си те опитомили земята, избили свирепите животни, пресушили блатата, обработили полетата, направили дружно пътища за лесно ходене и т. н. Така с многогодишния си трудъ народътъ прави земята годна да му дава всички неща, които са му необходими, привързва се къмъ тази земя и никога вече не смята да я напуска. Едни хора умираат, други идват след тях — това са техните синове и дѣщери, наследяват бащината си земя и продължават да я обработват. Така всички народи на земното кълбо преди години са заели своите земи, обработвали са ги, привързвали са се къмъ тяхъ и не смятат да ги напускат. Напротив, от година на година те все повече обикват земята си, свързват се силно с нея и са готови на всяка цена да я запазят и защитят.

Народътъ като цяло се стреми да живее добре; измисля закони и наредби за добъръ, миренъ животъ.

И така, *истинското отечество е народътъ, целокупно взети всички хора, които живеят в една и съща страна и са подчинени на еднакви закони, на еднакво управление и едни и същи управници.*

§ 8. **Любовъ къмъ отечеството.** Ние видяхме, че човѣкъ обича родното си място, но той още повече обича и милѣе за отечеството си, защото отечеството, което е по-силно и по-голямо отъ родния ни край, може да ни даде по-големи добрини и блага отколкото родното място.

Отечеството е тази земя, която се населява отъ народа, къмъ който ние принадлежим. Отечеството

народъ, къмъ който ние принадлежимъ. Отечеството е сжщото за всеки човѣкъ, каквото е челедната къща за дѣцата. Общо казано, отечеството е къщата, дѣто сме се родили, дѣто сме прѣкарвали младинитѣ си; долинитѣ, градинитѣ, горитѣ, полянитѣ, по които ходиме; пѣтищата, по които тичаме; рѣкитѣ, по които газиме. Въ отечеството ние се усѣщаме като въ бащината си къща; ние сме навикнали да гледаме хоризонта му ту ясно синъ, ту блѣскавъ, ту мраченъ, нашитѣ погледи се спущатъ все на нѣщо познато; село или града, въ който живѣемъ, мѣстата, дѣто се събираме, училището, мегданитѣ и т. н. Всичко това ни е мило, защото въ тази земя сме получили най-крѣхкитѣ и най-трайнитѣ впечатления, които нашлѣнятъ душата ни, защото тази земя ние най-добрѣ отъ всичкитѣ други познаваме.

Ала, казахме, че отечеството обгрѣща едно широко пространство; то се простира до нѣкои естествени прѣдѣли, като рѣки, планини или пѣкъ до други народи.

Колкото ние ходимъ насамъ нататѣкъ изъ общото отечество; колкото повече изучаваме неговитѣ планини, полета, долини и други хубости, съ които го е надарила природата; колкото повече пѣтуваме по плодороднитѣ долини, красивитѣ кътове, богатитѣ и хубави градове, — толкова повече нашето сърдце се нашлѣня съ умиление и драгостъ къмъ него.

Освенъ тѣзи вънкашни природни хубости на нашето отечество, има и други причини които ни привѣрзватъ къмъ него. Ние знаемъ, че ако се случи нѣкое злощастие на нѣкой членъ въ фамилията, другитѣ членове се затичатъ и чистосърдечно и искрено искатъ да помогнатъ спроти силитѣ си на пострадалия. Сжщото е и въ отечеството. Дѣто ще каже, човѣкъ въ нещастие, като е въ отечеството си, ще намѣри по-голямо съчувствие, по-голяма помощ, по-голямо утѣшение, отколкото ако бѣде на чужбина, дѣто никой го не познава отъ дѣ е,

за всеки един човек е това, което е семейната къща за децата. Най-общо казано, отечеството е къщата, където сме се родили, където сме прекарвали младините си; долините, градините, горите, поляните, по които ходим; пътищата, по които тичаме; реките, в които газим. В отечеството си ние се усещаме като в бащината си къща; свикнали сме да гледаме хоризонта му ту ясно син, ту бляскавъ, ту мрачен; погледът ни се спуска все на нещо познато; селото или града, в който живеем, местата, където се събираме, училището, мегдана и т.н. Всичко това ни е мило, защото в тази земя сме получили най-крехките и най-трайните впечатления, които изпълват душата ни, защото тази земя ние най-добре от всички останали познаваме.

Казахме, че отечеството заема едно широко пространство; то се простира до някои естествени предели като реки, планини или пѣкъ до други народи.

Колкото повече ние опознаваме общото ни отечество, колкото повече изучаваме неговите планини, полета, долини и други хубости, с които го е надарила природата, колкото повече пътуваме по плодородните долини, красивите кътчета, богатите и хубави градове, толкова повече нашето сърце се изпълва с умиление и драгост към него.

Освен тези природни хубости на нашето отечество, има и други причини, които ни привързват към него. Ние знаем, че ако се случи някакво злощастие на някой член на фамилията, другите веднага, чистосърдечно и искрено искат да помогнат с каквото могат на пострадалия. Същото е и в отечеството. Човек, изпаднал в беда, като е в отечеството си, ще намери по-голямо съчувствие, по-голяма помощ, по-голямо утешение, отколкото ако е в чужбина, където никой не го познава – откъде е, какъв е, и където няма нито

какъвъ е, и дѣто нѣма нито единъ, ако не близъкъ и роднина, то поне приятелъ, който да милѣе за него. Като сме въ отечеството си, колкото и да сме се раздѣлили единъ отъ другъ, било да си търсимъ прѣхраната, било по-други нѣкои причини, ние можемъ все пакъ да се събираме, като на примѣръ, кога женемъ роднина, или кога празнуваме нѣкой народенъ или домашенъ празникъ и пакъ да си размѣнимъ чувствата, обичята и сладкитѣ думи. Какво блаженство за оня младежъ, който се връща отъ учение отъ чужбина, та тича съ четири очи да види родителитѣ си, братята си, сестритѣ си, роднинитѣ си и т. н.; какъ тѣ заобикалятъ, та го по-тънко распитватъ, испитвалъ ли е нѣкои мъки, прѣмеждия, лишения въ чуждитѣ страни и намѣрили ли сж се добри хора да му помогнатъ що годѣ! Двама души, когато сж отъ единъ народъ много по-лесно си разбиратъ на всичкитѣ работи, отколкото ако сж отъ различни народности.

Освѣтъ това, отечеството, каго е една голѣма сила, пази ни отъ вънкашни неприятели, завардва ни жилищата, честта, имотитѣ и т. н. То отваря училища, въ които ние получаваме образованието си, то зема всичкн мѣрки да улесни прѣхраната на всичкото население.

Всичкитѣ тѣзи причини ни каратъ да обичаме отечеството си, да обичаме земята си и да обичаме народътъ си, тѣй както обичаме бащината си къща, родителитѣ си, братята си, сестритѣ си и всичкитѣ си роднини и приятели. Ала отъ това пѣкъ не бива да разбираме, че трѣбва да мразимъ онѣзи хора, които живѣятъ въ нашето отечество, но не сж отъ нашия народъ. И за тѣзи хора, ако живѣятъ постоянно тукъ, нашата земя е станала отечество. И тѣ тѣй сжщо жь обичатъ и залитатъ за нежъ, както ний.

§ 9. Отечеството трѣбва да е свободно. Нашата обичъ къмъ отечеството е най-голѣмиятъ залогъ

един, ако не близък и роднина, то поне приятел, който да милее за него. Когато сме в отечеството си, колкото и да сме се отдалечили един от друг, било за да изкарваме прехраната си, било по някакви други причини, ние все пак можем да се събираме, например когато се жени роднина или когато празнуваме някой народен или домашен празник, и да обменим чувства и сладки приказки, да изпитаем обич един към друг. Какво блаженство е за онзи младеж, който се връща от учение в чужбина и тича с четири очи да види родителите си, братята си, сестрите си, роднините си; как те бързат да го разпитат преживял ли е някакви мъки, премеждия, лишения в чуждата страна и намерили ли са се добри хора да му помогнат по някакъв начин! Двама души, които са от един народ, много по-лесно се разбират, отколкото ако са от различни народности.

Заедно с това, отечеството е една голѣма сила, която ни пази от външни неприятели, пази жилищата ни, честта, имотите ни и т.н.; отваря училища, в които ние получаваме образованието си; предприема всички мерки, за да улесни прехраната на цялото население.

Всички тези причини ни карат да обичаме отечеството си, да обичаме земята си и народа си така, както обичаме бащината си къща, родителите си, братята, сестрите си и всичките си роднини и приятели. Ала от това пѣкъ не бива да разбираме, че трѣбва да мразим онези хора, които живеят в нашето отечество, но не са от нашия народ. И за тези хора, ако живеят постоянно тук, нашата страна е станала отечество. И те, както нас, я обичат и почитат.

§ 9. Отечеството трѣбва да е свободно. Нашата обич към отечеството е най-голѣмиятъ залог за добродетелността и напредъка на народа ни. Никой от нас

за добродетелната и напредъка на народа ни. Никой отъ насъ за нищо на тоя свѣтъ не трѣбва да се съгласява, щото отечеството ни да подпадне подъ робството на други нѣкой народъ, който и да билъ той. Когато отечеството се намира въ опасностъ, всѣкой отъ насъ трѣбва да се притече, за да го защити, защото първото нѣщо, което е най-важно за отечеството, то е да бѣде свободно, независимо, да нѣма другъ народъ, който да ни мъчи, истезава и да ни налага своитѣ закони. Човѣкъ е роденъ свободенъ и той трѣбва да живѣе въ свободно овечество. Ние частно, въ каквото положение и да се намираме имаме голѣма надежда на отечеството си. Ние винаги искаме, щото то да бѣде добродетелно, защото добродетелната му бива наша, па и на дѣцата ни. Свободното отечество може всичко да даде на човѣка: и образование, и богатство, и знаменитостъ, и честъ и слава и всичко, къмъ което той ламти и което е добро. Наопаки, поробеното отечество не дава нищо друго на своитѣ синове, освѣн теглила, плачъ, мъки и скърби.

§ 10. Патриотизмъ. Най-голѣмата добрина на този свѣтъ е да се жертвува човѣкъ за отечеството. Срамно и низко нѣщо е да гледа човѣкъ неприятельтъ да влиза въ земята му да плѣни, да гори, да убива, да развали всичко и да потъпкава най-светитѣ работи на страната му. Нашата любовъ къмъ отечеството трѣбва да достига до тамъ, че да не жалимъ нищо, когато трѣбва да се боримъ за него, да не жалимъ имота си, друдѣтъ си, че дори и животѣтъ си. Онѣзи народи, които не сж имали такава силна любовъ къмъ своето отечество, повечето сж били роби на другитѣ. Враждитѣ и несъгласията, които може да има помежду ни, щомъ се научимъ, че страната ние нападната, трѣбва да замлъкнатъ и ние единодушно да се отправимъ срѣщу неприятельтъ. Нека не мислимъ, че неприятельтъ е далечъ

за нищо на света не бива да се съгласява отечеството ни да попадне подъ робството на някой другъ народ, който и да е той. Когато отечеството се намира въ опасностъ, всеки отъ насъ трѣбва да се притече да го защити, защото първото нещо, което е най-важно за отечеството, това е да бѣде свободно, независимо, да няма другъ народ, който да ни мъчи, истезава и да ни налага своите закони. Човек се ражда свободенъ и трѣбва да живее въ свободно отечество. В каквото и положение да се намираме, ние винаги вярваме, имаме голѣма надежда за отечеството си; винаги искаме то да бѣде добродетелно, защото тази добродетелна е наша, а и на децата ни. Свободното отечество може да даде всичко на човека – и образование, и богатство, и известност, и чест и слава – всичко, къмъ което той се стреми и което е добро. Обратното, поробеното отечество не дава нищо друго на своите синове, освен теглила, плачъ, мъки и скърби.

§ 10. Патриотизмъ. Най-голѣмата добрина на този свѣтъ е да се жертва човек за отечеството си. Срамно и позорно е да гледа човек как неприятелятъ нахлува въ земята му, за да пленява, да гори, да убива, да руши всичко и да потъпкава най-светите за него неща. Нашата любовъ къмъ отечеството трѣбва да стига до тамъ, че да не жалимъ нищо, когато трѣбва да се боримъ за него, да не жалимъ имота си, труда си, че дори и живота си. Онези народи, които не са имали такава силна любовъ къмъ отечеството си, повечето са били роби на другите. Враждите и несъгласията, които може да има помежду ни, щомъ разберемъ, че страната ни е нападната, трѣбва да замлъкнатъ и ние единодушно да се отправимъ срещу неприятеля. Нека не мислимъ, че неприятелятъ е

отъ насъ, та може да се избавимъ. Който напада една частъ отъ нашето отечество, той напада всинца ни, защото ние всинца сме свързани въ единъ народъ и нападнатата страна е отъ общото наше отечество. Мигаръ ще бжде много умно да отидимъ да се биемъ само, когато врагътъ се озове прѣдъ къщата ни? Когато всички работимъ изедно за завардванъето на отечеството ни, тогава имаме и по-голяма сила и по-голямъ куражъ, па и като се боримъ за правото, побѣдата ще бжде на нашата страна. Най-голямата любовъ къмъ отечеството се казва *патриотизмъ*, а хората, които иматъ такава любовъ се наричатъ *патриоти* (отечестволюбци).

§ 11. **Любовъ къмъ другитѣ народи.** Като обичаме искрено народътъ и отечеството си, ние не бива пъкъ да отиваме до тамъ, че да мразимъ другитѣ народи или да ламтимъ за тѣхнитѣ отечества. Както ние искаме да живѣемъ въ земята на нашитѣ праѣди, да се развиваме и усъвършенствуваме свободно, безъ да има нѣкой да ни прѣчи,—така е законно и другитѣ народи да си живѣятъ, развиватъ и напредватъ безъ прѣчка въ отечеството си. Отъ друга страна, ако разгледаме подобръ, ще видимъ, че всичкитѣ народи, зети изедно, образуватъ *човѣчеството*. И ако гледаме по право, би трѣбвало да се прѣмахнатъ всичкитѣ каранія между народитѣ, та цялото човѣчество да образува едно велико отечество, дѣто всичкитѣ хора да сж отнасятъ едни къмъ други като братя. Тогава нѣмаше да има никакви войни, а всъду щѣше да има редъ, миръ и свобода. Народитѣ щѣхъ да си живѣятъ единъ до други приятелски. За зла частъ такава приятелство между народитѣ се срѣща твърдѣ рѣдко. Народитѣ, като се различаватъ единъ отъ други по езицитѣ си, правитѣ си, обичаитѣ си, вѣритѣ, ламтѣнията си, па и отъ неблагоприятно, каратъ се помежду си, а нѣкога и се биятъ. Въ такъвъ случай неправедно нападнатиятъ трѣб-

е далеч от нас, затова може да се избавим. Който напада една част от нашето отечество, той напада всички нас, защото ние всички сме свързани в един народ и това е нашето общо отечество. Нима ще постъпим много умно, ако отидем да се бием едва когато врагът се озове пред нашата къща? Когато всички работим заедно за защитата на отечеството ни, тогава имаме и по-голяма сила, и по-голям кураж, а и като се борим за правото, победата ще бжде на наша страна. Най-голямата любов към отечеството се нарича *патриотизъм*, а хората, които имат такава любов, се наричат *патриоти* (отечестволюбци, родолюбци).

§ 11. **Любов към другите народи.** Като обичаме искрено народа и отечеството си, ние не бива да стигаме дотам, че да мразим другите народи или да ламтим за техните отечества. Както ние искаме да живеем в земята на нашите прагеди, да се развиваме и усъвършенствуваме свободно, без да има някой да ни пречи, така е законно и другите народи да живеят, да се развиват и напредват без пречки в своето отечество. От друга страна, ако погледнем по-широко, ще видим, че всички народи, взети заедно, образуват *човечеството*. И всъщност, би трябвало да се премахнат всички карания между народите, та цялото човечество да образува едно велико отечество, където всички хора се отнасят един към друг като братя. Тогава нямаше да има никакви войни, а навсякъде щеше да има ред, мир и свобода. Народите щяха да си живеят приятелски един с друг. За съжаление такава приятелство между народите се среща твърде рядко. Народите, като се различават един от друг по езика си, нравите и обичаите си, вярата си, стремежите си, пък и от неблагоприятно, се карат помежду си, а понякога и воюват. В такъв случай несправедливо нападнатият трябва да се брани и да жертва мило и драго, за да запази свободата на отечеството си.

ва да се брани и да жертвува мило и драго за завардането свободата на отечеството. Всинца трѣбва да имаме *човѣщина*, сир. да съчувствуваме и дори помагаме на тѣзи; отечеството на които е неправедно нападижто. Поробенитѣ хора и народи, каквито и да бжджтъ тѣ и дѣто и да бжджтъ, заслужават съжаление и помощ.

V. ГРАЖДАНИНЪ.

§ 12. Видѣхме по-напрѣдъ, че всеки народъ иска да живѣе на онова пространство земя, дѣто някога сж се заселили неговитѣ прадѣди, и дѣто той се е свикналъ съ всичкитѣ сгодности и несгодности на почвата и природата; че всеки народъ за своята доброчестина трѣбва да живѣе *свободно и независимо*.—да не може никоѣ другъ народъ да му налага своитѣ закони, своитѣ нрави или своята вяра.

Да бжде народътъ *свободенъ* значи да е господарь самъ на себе си, самъ да има право да разполага свободно, безъ натискъ, съ всичката си уредба, съ всичкитѣ си закони и служби, които да наглася тѣй, както нему е най-сгодно и най-добрѣ. Такъвъ свободенъ народъ, като цѣни добрѣ доброчестината си, никакъ не желае чуждитѣ народи да се мѣсжатъ въ неговитѣ вътрѣшни работи. Колкото да е малъкъ тоя народъ или колкото и да е малка земицата му, той никога не допуща да му заповѣдватъ другитѣ, а напротивъ иска да го уважаватъ и почитатъ така, както той ги уважава и почита.

Всеки човѣкъ, който е синъ на такъвъ народъ или е членъ отъ него, може съ гордостъ да се нарича *гражданинъ*. *Гражданинътъ е свободенъ синъ на свободно отечество* ¹⁾.

¹⁾ Въ този смисълъ думата гражданинъ се различава отъ онова, което обикновено разбираме подъ тази дума. Подъ граждане

Всички ние трябва да проявяваме *човещина*, т.е. да съчувствуваме и дори да помагаме на тези, чието отечество несправедливо е нападнало. Поробените хора и народи, каквито и където и да са те, заслужават съжаление и помощ.

V. ГРАЖДАНИН

§ 12. Вече стана дума, че всеки народ иска да живее на онова пространство земя, дето някога са се заселили неговите прадеди, дето е свикнал с всички особености на мястото и природата; че всеки народ за своята доброчестина трябва да живее *свободно и независимо*, да не може никоѣ друг народ да му налага своите закони, своите нрави и своята вяра.

Да е *свободен* един народ, означава той да е сам господар на себе си, сам да има право да разполага свободно, без натиск, с всичката си уредба, с всичките си закони и служби, които да определя така, както за него е най-правилно и най-добре. Такъв свободен народ, който цени доброчестината си, никак не желае чуждите народи да се намесват в неговите вътрешни работи. Колкото и да е малък този народ или колкото и да е малка земицата му, той никога не допуска другите да му заповядват, а напротив, иска да го уважават и почитат така, както той ги уважава и почита.

Всеки човек, който е син на такъв народ или е част от него, може с гордост да се нарича *гражданин*. *Гражданинът е свободен син на свободно отечество*.*

* В този смисъл думата *гражданин* се различава от онова, което обикновено разбираме под тази дума. Под *граждани* най-често се разбира жителите в градовете, под *селани* – жителите в селата. В този случай казваме съгражданин и съселанин, ако лицето е от родния ни град или село. Когато обаче думата се отнася за всеки жител на общото отечество, тогава названието *гражданин* се употребява за всички. Думата *селанин* в този случай не се употребява. – Бел. авт.

Всичкитѣ свободни синове на своето отечество се наричатъ помежду си *съграждание*.

Съюзътъ на всичкитѣ свободни граждани образува свободното отечество.

VI. СВОБОДА.

§ 13. Отъ свободата на отечеството произтича свободата на гражданетѣ. Свободата е най-голямото благо за всѣки единъ членъ въ държавата. Тя е най-важното условие за човѣшкото щастие и благополучие. Лишениятъ човѣкъ отъ свобода линѣе, вѣхне, отпада физически, утѣпява умствено и най-сетнѣ загива. Най-добъръ примѣръ затова ни прѣдставляватъ затворницитѣ; ако се взремъ въ лицата имъ, ще видимъ, че тѣ сѣ блѣди, увѣхнѣли и сѣкашъ клонятъ повече къмъ смъртъ, отколкото къмъ животъ. Затворътъ и робството убиватъ най-добритѣ човѣшки дарби и сили. Съвсѣмъ друго нѣщо е свободата; тя ни прави весели, самостоятелни, бодрни; тя ни дава животъ и сила, прави ни истински човѣци.

§ 14. *Лична и обществена свобода.* Обикновено дѣлятъ свободата на *лична* и *обществена*. *Лична* наричатъ свободата, съ която се ползува лично всѣки гражданинъ въ обносикитѣ си съ другитѣ граждани. Човѣкъ е свободенъ да уважава, почита, одобрява и се сдружава съ едни граждани, а наопаки, да отбѣгва и прѣзира други. Това той е свободенъ да прави споредъ както намира едниятъ за добри, а другитѣ за лоши. Всѣки е свободенъ да се води и сприятелява съ

най-често се разбиратъ жителитѣ въ градоветѣ, както подъ селане — жителитѣ въ селата. Въ този случай казваме съгражданинъ и съселанинъ, ако лицето е отъ родния ни градъ или село. Обаче, когато е думата изобщо за всѣки жителъ на общото отечество, тогава названието гражданинъ се употребява за всички. Думата селанинъ въ този случай не се употребява.

Всички свободни синове на своето отечество се наричатъ помежду си *съграждани*.

Съюзътъ на всички свободни граждани образува свободното отечество.

VI. СВОБОДА

§ 13. Отъ свободата на отечеството произтича свободата на гражданите. Свободата е най-голямото благо за всеки един член на държавата. Тя е най-важното условие за човешкото щастие и благополучие. Лишеният от свобода човек линее, вехне, отпада физически, отслабва умствено и най-сетне загива. Най-добрият пример за това са затворниците; ако се вгледаме в лицата им, ще видим, че те са бледи, посърнали и сякаш клонят повече към смърт, отколкото към живот. Затворът и робството убиват най-добрите човешки дарби и сили. Съвсем друго нещо е свободата; тя ни прави весели, самостоятелни, бодрни; тя ни дава живот и сила, прави ни истински човеци.

§ 14. *Лична и обществена свобода.* Обикновено говорим за *лична* и *обществена свобода*. *Личната* свобода е онази, с която се ползва лично всеки гражданин във взаимоотношенията си с другите граждани. Човек е свободен да уважава, почита, одобрява и се сдружава с едни граждани, и обратното, да избягва и прѣзира други. Това той е свободен да прави в зависимост от своето разбиране кои са добри и кои лоши. Всеки е свободен да се сприятелява с когото иска, стига само той да не е нехранимайко и да причини с това вреда

когото ще, стига само той да не е нехранимайко, та да причини съ това нѣкоя пакостъ на себе си и на съгражданетѣ си. Всеки може, безъ ничие разрѣшение, да си избира каквото обича занятие, като има прѣдъ очи по-бърже и по-лесно да си набави срѣдства за живнѣе, като прѣхрана, облѣкло, жилище и т. н. Той е свободенъ, като види, че съ занятieto си не може да успѣва, да го напусне и да си избере друго, което ще му дава повече приходи. Никой нѣма сила да накара нѣкого да постъпва съ частнитѣ си работи тъй, а не иначе. Никой нѣма сила да отнеме на гражданина изработеното отъ него нѣщо; то си е негова собственостъ, която всички трѣбва да уважаваме. Всеки е свободенъ да се жене за която мома има наклонъ, стига само тя да е съгласна и той въ нейното лице да намѣри своя вѣрна другарка. Когато добие челядь, той е господарь въ къщи, той нарежда домочадието си, дава заповѣди и наглежда върше ли се всичко редовно и добръ; той е свободенъ да си възпитва дѣцата дѣто обича, като гледа само това възпитание да е правилно и добро, ала той нѣма право да ги мъчи безчовѣчно и да ги изгонва отъ къщата. Никой не бива да причинява страдания на домашнитѣ си, дори и на животнитѣ. Въ къщата на човѣка силомъ никой не може да влиза. Жилището на гражданина е *свето* и *непрѣкосновено*. Полицията може да влѣзе въ къщата ни само когато е убѣдена, че вършимъ нѣкое прѣстѣпление или когато укриваме злодѣецъ. Никой не може да ни затваря безъ причина. Всеки е свободенъ да размишлява за каквото ще и както ще. Писмата, що ги пишемъ до приятели, роднини и познаници, никой не може да отваря и чете и т. н.

Една отъ най-главнитѣ свободи е *личната неприкосновеностъ* на човѣка, сир. никой да не може да посѣга върху личността, да мъчи, бие или зазира

на себе си и на съгражданите си. Всеки може, безъ ничие разрѣшение, да си избира занятие, каквото иска, за да е въ състояние по-бързо и по-лесно да си набавя средства за живеене като прѣхрана, облекло, жилище и т. н. Ако прецени, че със занятieto си не може да успява, той е свободен да го напусне и да си избере друго, което ще му осигурява повече приходи. Никой няма сила да накара някого да постъпва съ частните си работи така, а не иначе. Никой няма сила да отнеме на гражданина изработеното отъ него нещо; то си е негова собственост, която всички трѣбва да уважават. Всеки е свободен да се жени за която мома харесва, стига само тя да е съгласна и въ нейно лице да намери своя вярна другарка. Когато му се родят деца, той е господарь въкъщи, той нарежда домочадието си, дава заповѣди и наглежда върши ли се всичко редовно и добре; той е свободен да възпитава децата си както намери за добре, като следи това възпитание да е правилно и добро, но няма право да ги мъчи безчовечно и да ги гони отъ къщата. Никой не бива да причинява страдания на домашните си, дори и на животните. Въ къщата на един човек никой не може да влиза със сила. Жилището на гражданина е *свето* и *неприкосновено*. Полицията може да влезе въ къщата ни само когато е убедена, че вършимъ някакво престѣпление, или когато укриваме злодей. Никой не може да ни затваря безъ причина. Всеки е свободен да размишлява за каквото иска и както иска. Писмата, които пишем до приятели, роднини и познати, никой не може да отваря и чете и т. н.

Една отъ най-главните свободи е *личната неприкосновеност* на човек, т. е. никой да не може да посяга върху личността му, да го измъчва, бие или задържа безъ причина. Гражданинът има свобода на мисълта, т. е.

безъ причини. Гражданинътъ има свобода на *мисълта*, сир. да мисли по всякакви въпроси, било по обществената наредба, било по вѣрата, било по науката. Той тъй сѣщо е свободенъ да *говори* това, което мисли за умно, добро и полезно. Той е свободенъ, ако иска, да напечата въ вѣстниците или въ книгитѣ мислитѣ си, та да ги знайтъ и другитѣ или пъкъ да ги убѣждава да приематъ неговитѣ мнѣния или пъкъ да ги прѣдизвика и тѣ да даджтъ своето мнѣние.

Човѣкъ е свободенъ да исповѣдва каквато обича *вѣра*, а тъй сѣщо, ако мисли, че тя е права, да убѣждава и другитѣ да ѝ приематъ. Въ България при всичко че православната вѣра е господствуваща, но се дава свобода всякому да исповѣдва каквато вѣра иска.

Всичкитѣ хора, които живѣйтъ въ България, се ползватъ съ лична свобода.

Обществената пъкъ свобода се нарича, когато се отнася до обществото, сир. когато дѣйствиата на човѣка иматъ значение за обществото, а не само за него лично. Пълновъзрастнитѣ граждани сѣ свободни да правятъ разни съдружества за всякакви полезни прѣдприятия, било за печала, било за други пѣща: тѣ сѣ свободни да обмислятъ дружно, какъ по-добрѣ могатъ да си нареджтъ общината; тѣ могатъ да се отнасятъ до всичкитѣ граждани за да узнайтъ тѣхното мнѣние. Гражданетѣ сѣ свободни мирно и тихо, безъ оружие, да се събиратъ на общи *събрания*, безъ да искатъ за това позволение отъ нѣкого, и тамъ да разискватъ такива въпроси, които сѣ за въ полза на общината и на народа. Никой не бива да распрѣсква на сила такива събрания.

§ 15. **Злоупотрѣбление съ свободата.** Колкото свободата да е нѣщо свето, нѣщо прѣлѣстително, и тя си има своитѣ граници. Като казваме *свобода* не бива да разбираме, че човѣкъ може да прави каквото му скимня, споредъ прищевкитѣ си. Никакъ не е сво-

да мисли по всякакви въпроси, било то общественото устройство, било то религията или науката. Той сѣщо така е свободен да *говори* това, което смята за умно, добро и полезно. Той е свободен, ако желае, да напечата въ вестниците или в книгите мислите си, за да ги знаят и другите или пъкъ за да ги предизвика и те да дадат своето мнение.

Човек е свободен да изповядва каквато *вяра* желае, а ако смята, че тя е права, да убеждава и другите да я приемат. В България, независимо че православната вяра е господстваща, се дава свобода на всеки да изповядва каквато вяра той иска.

Всички хора, които живеят в България, се ползват с лична свобода.

Обществената свобода пъкъ е тази, която се отнася до обществото, т.е. когато действията на човек имат значение за обществото, а не само лично за него. Пълнолетните граждани са свободни да се сдружават за всякакви полезни начинания, било за печалба или за други неща: те са свободни да обмислят гружно как могат по-добре да си подредят общината; те могат да се допитат до всички граждани, за да разберат тяхното мнение. Гражданите са свободни мирно и тихо, без оръжие, да се събират на общи *събрания*, без да искат за това разрешение от някого, и там да разискват такива въпроси, които са в полза на общината и народа. Никой не бива насилва да разпръсква хората на такива събрания.

§ 15. **Злоупотреба съ свободата.** Колкото и свято, прекрасно нещо да е свободата, и тя си има своите граници. Като казваме *свобода*, не бива да разбираме, че човек може да прави каквото му хрумне, според собствените си прищевки. Не е свобода това да вредим на себе си, на близките си и на съгражданите си.

бода това, да пакостимъ на себе си, на ближнитъ си и на съгражданетъ си. Който нарочно или отъ инатъ пакости на себе си, той не постъпва *свободно*, ами **неразумно**; а който пакости на другитъ, той вече върши **беззаконие**. Както ние, така и всѣки гражданинъ има свобода. Свободата на едного не бива да спира или уврѣжда свободата на другиго.

Дѣто ще рече, *никой не трѣбва да злоупотребява съ свободата си*. Да бѣде човѣкъ свободенъ значи да му е позволено да прави *всичко*, което е *добро, полезно и справедливо*, както за него, така и за съгражданетъ му. А да привикне човѣкъ именно това да върше е твърдѣ мъчно. За туй се иска да бѣде човѣкъ разсъдливъ, уменъ, па и развитъ. Много хора отъ инатъ, отъ простота, отъ неразбранщина и безумие, вършатъ, като се мислятъ за свободни, голѣми беззакония и пакости. Поради това всѣки единъ разуменъ и разбранъ гражданинъ, прѣди да извърши нѣщо, вмѣсто да пита свободенъ ли е да го извърши, по-добрѣ е да обмисли здравата, да прѣтегли работата отъ всѣка страна и да рѣши: *законно ли е, полезно ли е, па и умно ли е* това, що ще върши. Свободата е *благодарна*, когато човѣкъ се ползува отъ нея обмислено, умерено и умно, *врѣдна*, когато човѣкъ се ползува отъ нея дѣто щѣло и дѣто не щѣло. Свободата винаги и на всѣкъдѣ влѣче подиръ си *отговорността* за постъпкитъ. Човѣкъ е отговоренъ за всичко, що върше и прѣдъ съвестта си, и прѣдъ съгражданетъ си (срамъ), и прѣдъ законитъ (паказание).

VII. РАВЕНСТВО.

§ 16. Както свободата е мила и скѣпа за всѣки човѣкъ, така пѣкъ и *равенството* е още по-мило и по-скѣпно за всѣки гражданинъ.

Който нарочно или отъ инатъ вреди на себе си, той не постъпва *свободно*, а **неразумно**; а който вреди на другите, той вече върши **беззаконие**. Както ние, така и всеки гражданин има свобода. Свободата на едного не бива да спира или да нарушава свободата на другиго.

Коемо ще рече, че *никой не трѣбва да злоупотребява съ свободата, която има*. Да бѣде човек свободен, значи да му е позволено да прави *всичко*, което е *добро, справедливо и полезно* както за него, така и за съгражданите му. А да привикне човек именно това да върши, е доста трудно. За това се иска той да е разсъдлив и умен. Много хора отъ инатъ, отъ простотия, отъ неразбиране и безумие вършатъ, като се мислят за свободни, големи беззакония и поразии. Поради това всеки един разумен и разбран гражданин преди да извърши нещо, вмѣсто да пита свободен ли е да го направи, по-добре е да обмисли хубаво, да прецени работата отъ всяка страна и да реши: *законно ли е, полезно ли е, пѣкъ и умно ли е* това, което смята да извърши. Свободата е *благодарна*, когато човек се ползва отъ нея обмислено, умерено и умно, и *вредна*, когато човек се ползва отъ нея за щяло и не щяло. Свободата винаги и навсякъде носи след себе си *отговорността* за постъпките. Човек е отговорен за всичко, което върши, и предъ съвестта си, и предъ съгражданите си (срам), и предъ законите (наказание).

VII. РАВЕНСТВО

§ 16. Както свободата е мила и скѣпа за всеки човек, така и *равенството* е още по-мило и по-скѣпно за всеки гражданин.

Какво ще рече *равенство* между гражданетѣ, сир. да сме равни всица помежду си? Никой отъ насъ нѣма тази сила, да направи всичкитѣ хора *равни*, напр., по израстъ, по здравина, по умъ, по характеръ, по воля, по доброта и т. н. По тѣзи работи хората много се различаватъ; единъ е по-добъръ, други по-лошъ; единъ по-твърдъ, други по-мекъ; единъ е съ по-силна паметъ, по силенъ умъ, други съ по-слаби; единъ е по-честенъ, и спестовенъ, други по-безчестенъ и распилей-прахъ и т. н. Съ една дума, хората никакъ не сж равни нито по физическитѣ си, нито по душевнитѣ си дарби.

Равенството на свободнитѣ и пълновъзрастнитѣ хора състои само въ *правата*; сир. справедливостта изисква, че *всичкитѣ граждани* да иматъ *равни права*. Богатитѣ или силнитѣ не бива да иматъ по-голямъ права отъ сиромаситѣ и слабитѣ. *Законътъ трѣбва да бѣде общъ и равенъ за всички*. Както бѣднитъ, така и богатитъ, когато се исправятъ прѣдъ закона, за да отговорятъ за своитѣ прѣстѣпления, трѣбва да се сѣдятъ еднакво. Не бива на сиромаша и слабия да се налага по-тежко наказание, а на силния и богатия по-слабо, ако прѣстѣплението имъ е едно и сѣщо. Никакви отстѣпки изобщо било отъ войската, било отъ правата за нареждане законитѣ, било отъ плащането на данъцитѣ не трѣбва да се прави въ връда на немоцнитѣ и безакрилнитѣ. Въ свободната страна не се допускатъ никакви съсловия и классове.

Учението трѣбва да бѣде общо за всички. Всеко дѣте, на който и какъвто гражданинъ да би било, да има право да отива на учение въ училището. Учението въ основното училище трѣбва да е общо, безплатно и задължително за всички, както бѣдни, така и богати.

Когато младежитѣ порастятъ и станатъ пълновъзрастни, да иматъ равно право да заематъ каквито служби и занаяти поискатъ. Кой къмъ каквото тегли на-

Какво ще рече *равенство* между гражданите, т.е. всички да сме равни помежду си? Никой отъ насъ нѣма тази сила да направи всички хора *равни*, например по ръст, сила, ум, характер, воля, доброта и т.н. По всички тези неща хората доста се различават; един е по-добър, друг – по-лош; един – по-твърд, друг – по-мек; един е с по-силна памет, друг – с по-слаба; един е по-честен и спестовен, друг – по-безчестен и распилей-прах и т.н. С една дума, хората никак не са равни, нито физически, нито духовно.

Равенството на свободните и пълнолетните хора се състои само въ *правата*, т.е. справедливостта изисква *всички граждани да имат равни права*. Богатите и силните не бива да имат по-големи права от сиромасите и слабите. *Законът трябва да бѣде един и равен за всички*. Както бедният, така и богатият, когато се исправят предъ закона, за да отговорят за своите престѣпления, трябва да бѣдат съдени еднакво. Не бива на сиромаша и слабия да се налага по-тежко наказание, а на силния и богатия – по-слабо, ако престѣплението им е едно и сѣщо. Никакви отстѣпки изобщо – било от войската, било от правата за нареждане на законите, било от плащането на данъците – не трябва да се правят във вреда на немоцните и уязвимите. В една свободна страна не се допускат никакви съсловия.

Учението трябва да бѣде общо за всички. Всяко дете, на който и какъвто гражданин да е, да има право да отива на учение въ училището. Учението въ основното училище да е общо, безплатно и задължително за всички, както бедни, така и богати.

Когато младежите пораснат и станат пълнолетни, да имат равни права да заемат каквито служби и професии поискат, кой каквито предпочитания има,

клонъ, на него да се прѣдаде, защото тогава ще работи по-съ присърдце и ще има по-голямъ успѣхъ.

Държавнитѣ служби винаги трѣбва да се раздаватъ на способнитѣ и достойнитѣ, а не на заможнитѣ и роднинитѣ или приятелитѣ.

Равенството въ правата води подиръ себе си *равенството въ длъжноститѣ си*. Гражданинътъ, както се грижи за челядта си, така добросъвѣстно трѣбва да се грижи за изпълнене всичкитѣ длъжности къмъ държавата. Не бива да искаме равни права, а пъкъ, когато нашитѣ другари тръгнатъ на военна служба, ние да бѣгаме и се криемъ или да не искаме на време да си плащаме давницата, или да не желаемъ да се подчиняваме на закона и т. н. Всеки гражданинъ самъ, безъ да го каратъ на сила, да гледа да изпълни всичкитѣ си длъжности, споредъ състоянието си и силитѣ си. Не бива да казваме: «нека по-напредъ другитѣ да направятъ това или онова, та тогава ний.» Всеки да залѣга до колкото може споредъ разбирането си и състоянието си на време и еднакво да изпълни законитѣ на отечеството си. Само такъвъ човѣкъ, билъ той мъжъ или жена, има пълно право да се нарича *истински* гражданинъ или гражданка.

VIII. ТЪРПИМОСТЪ.

§ 17. Най-подиръ ще кажемъ, че нито равенството, нито гражданската или личната свобода ще струватъ нищо, ако ние сме *нетърпеливи* единъ къмъ други. Всеки гражданинъ трѣбва да привикне да се обладава и да *търпи* онѣзи граждани, които иматъ противно мнѣние или противна вѣра на неговитѣ. Когато чуемъ някого да исказва своитѣ мисли, своитѣ сѣждения по някоя работа, па дори и по вѣрата, ние трѣбва да се стърпяме, да го изслушаме до края, че като

защото тогава ще работятъ със сърце и ще иматъ по-голямъ успех.

Държавните служби винаги трѣбва да се раздаватъ на способните и достойните, а не на заможните, роднините и приятелите.

Равенството в правата води подиръ себе си *равенството в задълженията*. Така както добросъвестно гражданинътъ се грижи за семейството си, така трѣбва да се грижи и за изпълнението на всичките си задължения къмъ държавата. Не бива да искаме равни права, а когато нашите другари тръгнатъ на военна служба, ние да бягаме и да се криемъ, или да не искаме навреме да си плащаме данъците, или да не желаемъ да се подчиняваме на закона и т. н. Всеки гражданинъ самъ, безъ да го каратъ насила, трѣбва да се стреми да изпълнява всичките си задължения, споредъ състоянието и силите си. Не бива да казваме: „Нека най-напредъ другите да направятъ това или онова, пъкъ ние след това“. Всеки трѣбва да полага усилия споредъ разбирането си и състоянието си и навреме и еднакво да изпълнява законите на отечеството си. Само така човекъ, билъ той мъжъ или жена, има пълното право да се нарича *истински* гражданинъ или гражданка.

VIII. ТЪРПИМОСТ (ТОЛЕРАНТНОСТ)

§ 17. Най-накрая ще кажемъ, че нито равенството, нито гражданската или личната свобода ще струватъ нещо, ако ние сме *нетърпеливи*, нетолерантни единъ къмъ другъ. Всеки гражданинъ трѣбва да привикне да се въздържа и да *търпи*, да изслушва онези граждани, които иматъ противоположно на неговото мнение или друга вѣра. Когато чуемъ някого да изказва своите мисли, своите сѣждения по някой въпрос, дори свързанъ с вѣрата, ние

свърши рѣчта си, да му отговоримъ прилично и безъ да го сърдимъ или докачае. Всеки е свободенъ да изказва мнѣнието си. Ако не се изслушвахме, какво щѣше да стане? Щѣхме да си прѣкъсваме думитѣ единъ на други, щѣхме да се скараме, на можеше и да се посбиемъ. Само лошитѣ, неразбранитѣ, проститѣ и глупавитѣ се каратъ и биждъ съ хората вмѣсто да се разберждъ като човѣци. Търпѣнието е мѣрка на нашето развитие, облагородяване и възпитание. Колкото единъ човѣкъ търпѣливо изслушва противнитѣ нему мисли и сети умно и спокойно ги оборва, ако, разбира се, не сж прави, толкова той показва, че е образованъ, уменъ и истински гражданинъ.

IX. ПРАВА И ДЛЪЖНОСТИ НА ГРАЖДАНЕТЪ.

§ 18. Като свободенъ синъ на своето отечество, всеки пълновъзрастенъ гражданинъ (отъ 20-та си година) се ползува съ много блага. Първото и най-голтмото благо е това, дѣто всеки отъ насъ не е притѣсненъ отъ никого, дѣто всеки отъ насъ може да си нарежда тѣй или иначе работитѣ и да залавя каквото му е по-сърдце занятие. Споредъ способнитѣ, споредъ образованието си и разбираието си всеки билъ отъ село или градъ може да достигне нѣкое завидно положение. Тука не се гледа нито на рода, нито на богатството, нито на друго нѣщо. Способенъ ли си, имашъ ли развитъ умъ, честенъ ли си, ти безъ друго ще заемешъ такава работа, която ще бжде най-достойна за тебе. Отъ друга страна казахме, че обществото или народътъ състои отъ свързването въ едно на всичкитѣ граждани, та когато казваме народътъ е господаръ на себе си, трѣбва да разбираме, *гражданиетѣ сж господари на себе си.*

Но за да върви всичко мирно, редовно и умно въ народа, потрѣбно е да има наредени нѣкои правила

трябва да сме въздържани, да го изслушаме до края, а когато свърши речта си, да му отговоримъ прилично, без да се караме или да го обиждаме. Всеки е свободен да изказва мнението си. Ако не се изслушвахме, какво щеше да стане? Щяхме да се прекъсваме един друг, да се скараме, нѣк можеше и да се посбием. Само лошите, неразбраните, простите и глупавите се карат и бият с хората, вмѣсто да се разберат като човеци. Търпението е мярка за нашето развитие, благородство и възпитание. Когато един човек търпеливо изслушва противоположните нему мисли и после умно и спокойно ги оборва, ако, разбира се, не са прави, той показва, че е образован, умен и истински гражданин.

IX. ПРАВА И ЗАДЪЛЖЕНИЯ НА ГРАЖДАНИТЕ

§ 18. Като свободен син на своето отечество, всеки пълнолетен гражданин (след 20-та си година) се ползва с много блага. Първото и най-голямо благо е това, че всеки от нас не се чувства притеснен от никого, всеки може да си подрежда по един или друг начин своите дела и да се залавя с онова, което му е по сърце. Според способностите си, според образованието и разбираието си всеки един, бил той от село или от град, може да достигне завидно добро положение, без значение на род, богатство или друго нещо. Способен ли си, имаш ли развит ум, честен ли си, ти ще се заемеш с такава работа, която да бжде най-достойна за теб. От друга страна, знаем, че обществото или народът се състои от свързването в едно на всички граждани, и когато казваме, че народът е господар на себе си, това означава, че *гражданиетѣ са господари на себе си.*

Но за да върви всичко мирно, подредено и умно, е необходимо да има определени някои правила или закони.

или закони. Пита се, кой трѣбва да нареди тѣзи закони? То се знае, че гражданетѣ. А пъкъ допуцаньето на гражданетѣ по правда да се ползватъ отъ благата, които дава отечеството, и да нареждатъ законитѣ се казва *право*. Отъ свободата на гражданетѣ истича и това, че тѣ иматъ право да стѣкмяватъ и нареждатъ всичкитѣ работи, които сж за тѣхна обща полза. Но като не можемъ ние сами лично по нѣкои причини да редимъ законитѣ, имаме *право* да си изберемъ други одобрени отъ насъ хора, които да ги наредятъ.

Всеки гражданинъ има много права: така ние имаме право да избираме нѣкои лица, които да вършатъ обща работа. Имаме право да искаме отъ закона да ни осигури имотътъ, честъта и животътъ, имаме право да одобряваме или отхвърляме всичкитѣ нѣща, които ни прѣчатъ да напредваме, да се развиваме и усъвършенствуваме и пр. Нашитѣ права се простиратъ за всичкитѣ ни общи нужди, само че трѣбва да гледаме, щото за всичкитѣ ни съграждане да е добръ, а не само за насъ или за нѣколко.

Но като имаме тѣзи права, които ни докарватъ добро и сигурностъ, то пъкъ да ли не се изисква отъ насъ да извършимъ нѣкои работи, които да отплащатъ, издѣлжаватъ, тѣй да се каже, зарадъ правата. Изисква се. Тѣ сж да изпълнимъ нашитѣ *длъжности*. А какви се нашитѣ длъжности? Тѣ сж: най-първо да жертвуваме имотътъ си и животътъ си за свободата на отечеството, подиръ това да се подчиняваме на изработенитѣ и одобрени закони, да плащаме данъци за поддържанье на служители и полиция, да пазимъ общитѣ нѣща, сжщо като нашитѣ и т. н.—длъжности, които сж толкова много, колкото и правата.

Който има *права*, той безъ друго трѣбва да има и *длъжности*; и наопаки, не е справедливо да се налагатъ на човѣка само *длъжности*, безъ да има *права*.

Въпросътъ е кой трѣбва да създаде тези закони? То се знае, гражданите. А допускането на гражданите по право да се ползватъ отъ благата, които дава отечеството, и да определятъ законите, се нарича *право*. Отъ свободата на гражданите произтича и това, че те иматъ право да организиратъ и определятъ всички неща, които са въ тяхна обща полза. Но като не можемъ ние сами лично по никакви причини да съставяме и определяме законите, имаме *право* да си изберемъ други, одобрени отъ насъ хора, които да се заематъ с това.

Всеки гражданинъ има много права: така ние имаме право да избираме някои лица, които да вършатъ обща работа. Имаме право да искаме отъ закона да ни осигури имотъ, честъ и животъ, имаме право да одобряваме или да отхвърляме всичко, което ни пречи да напредваме, да се развиваме и усъвършенствуваме и пр. Нашите права се простиратъ за всичките ни общи нужди, но трѣбва за всички наши съграждани да е добре, а не само за насъ или за някои отъ насъ.

Но като имаме тези права, благодарение на които имаме сигурностъ и добруване, дали не се изисква отъ насъ да извършимъ някои работи, с които да се отплатимъ, да се издѣлжимъ, така да се каже, заради тяхъ. Изисква се. И това е да изпълнимъ нашите *задължения*. А какви са нашите задължения? Те са: най-напредъ да жертваме имота си и живота си за свободата на отечеството, следъ това да се подчиняваме на изработените и одобрени закони, да плащаме данъци за поддръжката на служители и полиция, да пазимъ общите неща сжщо като нашите и т. н. — задължения, които са толкова много, колкото и правата ни.

Който има *права*, той трѣбва да има и *задължения*; и обратното, не е справедливо да се налагатъ на човекъ само *задължения*, безъ да има той *права*.

Длъжности безъ права иматъ само робитѣ. Отъ друга пъкъ страна никоѣ не може да *иска права*, ако не *изпълнява* известни длъжности. Тѣй че правата и длъжноститѣ сѣ досущъ тѣсно свързани, както главата и краката, по между си.

§ 18. Обикновено дължатъ правата на *граждански права* и *политически права*.

Правата се наричатъ *граждански*, когато съ тѣхъ се ползватъ въ всекидневнитѣ си земайки-давайки гражданетѣ. Такива права сѣ: всеки да може да купува или да продава всекакви имоти; да прѣдприема направата на разни обществени сгради; да участвува въ търговетѣ, да прави разни спогодби съ правителството или общината за купуваня или набавяня на нѣкои материали, да го приематъ за свидѣтель, дѣто е нужно; да му се признава подписа, да може да упълномощава други лица; да се гледа на него, като на пълноправенъ гражданинъ; да има право за осиновление, наследство, ступанисване, задължение и т. н.

Политически пъкъ се наричатъ правата, съ които се ползватъ гражданетѣ за наредбата на общественитѣ и държавнитѣ работи. По-главни политически права сѣ: право на всеки гражданинъ да избира общинско управление, да избира народни прѣдставители или него да избиратъ за такъвъ; да критикува законитѣ и, когато сѣ лоши, да иска да ги измѣнятъ; да си дава мнѣнието по всички държавни въпроси, да заема общинска или държавна длъжностъ, изобщо да зема участие въ наредбата на общината или държавата.

Съ граждански права се ползватъ изобщо всички жители, които живѣятъ въ една страна, а съ политически се ползватъ само *поданицитѣ* на държавата.

Ако човѣкъ извърши нѣкое голѣмо прѣстѣпление, съдѣтъ може да присъди да му се отнематъ гражданскитѣ и политическитѣ правдини.

Задължения безъ права иматъ само робите. Отъ друга страна пъкъ, никоѣ не може да *иска да има права*, ако не *изпълнява* известни задължения. Така че правата и задълженията са съвсемъ тясно свързани помежду си, както главата и краката.

§ 19. Обикновено се говори за *граждански права* и *политически права*.

Правата се наричатъ *граждански*, когато с тяхъ се ползватъ гражданите въ всекидневните си взаимоотношения. Такива права са: всеки да може да купува и продава всякакви имоти; да предприема изграждането на разни обществени сгради; да участва въ търгове, да прави спогодби с правителството или общината за закупуване и набавяне на някои материали; да го приематъ за свидетел, където е необходимо; да му се признава подписътъ, да може да упълномощава други лица; да се гледа на него като на пълноправенъ гражданин; да има право на осиновяване, наследство, стопанисване, задължение и т. н.

Политически пъкъ се наричатъ правата, с които се ползватъ гражданите за подредбата на обществените и държавните работи. Основни политически права са: право на всеки гражданин да избира общинско управление, да избира народни прѣдставители или него да избиратъ за такъвъ; да критикува законите и когато са лоши, да иска да се променятъ; да си дава мнението по всички държавни въпроси, да заема общинска или държавна длъжностъ, изобщо да взема участие въ уредбата на общината или държавата.

С граждански права се ползватъ всички жители, които живеятъ въ една страна, а с политически се ползватъ само *поданиците* на държавата.

Ако човекъ извърши нѣкое голѣмо прѣстѣпление, съдѣтъ може да отсъди да му се отнематъ гражданските и политическите права.

Х. ДЪРЖАВА.

§ 20. Държава и законъ. Ако всичкитѣ жители отъ единъ народъ се свързватъ въ едно обществено цѣло и се управляватъ отъ еднакви общи за всичкитѣ наредби и закони, то тѣ образуватъ *държава*. Държавата, като съставена отъ хора, е едно органическо същество, което живѣе, работи и напредува.

Хората се спогодяватъ въ държава за своето собствено добро. Понеже държавата състои отъ много повече отдѣлни членове, отколкото обществото, тя бива твърдѣ силна, та може да противостои на всичкитѣ външни неприятели; тъй сѣщо тя има сили да се бори и срѣщу вътрѣшнитѣ нѣкои неприятели, като разбойници и други недоброжелатели и нехранимайковци.

Казахме, че държавата се урежда зарадъ доброто на всѣки гражданинъ. Споредъ това наредбитѣ ѝ трѣбва да бждатъ добри, та хората да си живѣятъ мирно и братски помежду си; да не се притѣсняватъ единъ други; да не гледатъ да си отнематъ правата и свободата единъ отъ други. Правата сѣ общи; сѣки, като пази своето право, трѣбва да пази и правото на съгражданина си, защото неговото право зависи отъ правото на другитѣ. Свръзката, която прави държавата трайна и яка, е справедливия и общъ за всички *законъ*.

Управлението на държавата.

§ 21. Цѣль на управлението. Свободниятъ и независимиятъ народъ има пълно право да се управлява тъй, както нему е най-сгодно, най-лесно и най-му приляга. Правото, което има народътъ да създава самъ общъ законъ и да заповѣдва да се изпълнява, се казва *власть*. Властта, ако и да излиза отъ народа, дава се на една избрана пакъ отъ него часть умни и добри

Х. ДЪРЖАВА

§ 20. Държава и закон. Ако всички жители на един народ се свързват в едно обществено цяло и се управляват от еднакви, общи за всички наредби и закони, то те образуват *държава*. Държавата, като съставена от хора, е едно органическо същество, което живее, работи и напредва.

Хората се обединяват в държава за свое собствено добро. Понеже държавата се състои от много повече отделни членове, отколкото обществото, то тя е твърде силна, за да може да противостои на всички външни неприятели; така също тя има сили да се бори и срещу някои вътрешни неприятели, като разбойници и други недоброжелатели и нехранимайковци.

Казахме, че държавата се урежда заради доброто на всеки гражданин. Ето защо организацията ѝ трябва да е добра, та хората да живеят мирно и братски помежду си; да не се притесняват един друг; да не отнемат правата и свободата си един на друг. Правата са общи; всеки, както пази своето право, трябва да пази и правото на съгражданина си, защото неговото право зависи от правото на другите. Онова, което прави държавата устойчива и силна, е справедливият и общ за всички *закон*.

УПРАВЛЕНИЕ НА ДЪРЖАВАТА

§ 21. Цел на управлението. Свободният и независим народ има пълното право да се управлява така, както му е най-удобно, най-лесно и най му приляга. Правото, което има народът да създава сам общ закон и да заповядва да се изпълнява, се казва *власт*. Властта,

мъже, които да ѝ прилагатъ, защото цѣлятъ народъ нѣма какъ да ѝ прилага. Прилаганъето на властѣта отъ тѣзи мъже се казва *управление*, а самитѣ мъже, зети наедно, *правителство*. И тѣй народътъ повѣрѣва своята властъ на едно правителство да се грижи да изпълнява законитѣ, да пази отечеството отъ неприятели, да държи редъ и тишина въ страната, да раздава право, да налага наказание на немирнитѣ и т. н.

Поради това цѣльта на всѣко правителство е, като има довѣрието на народа, да се грижи да го води къмъ напредъкъ, къмъ развитие, богатство, сила, добродетелна и образованостъ.

§ 22. Видове управления. Смѣло може да се каже, че колкото народи има на свѣта, толкова и управления има, защото, както и по-напредъ казахме, народитѣ единъ съ единъ не си приличатъ. При всичко това има *два главни вида управления*: Чиста *монархия* и чиста *республика*.

Дѣто управленъето е **монархия**, тамъ може да се каже, че единъ човѣкъ (монархътъ) управлява. Въ монархическитѣ държави отъ волята на монарха зависи всичко: и законитѣ, и войната, и мирътъ, и чиновницитѣ, и нагаганъето на даждията, и харченъето на паритѣ, на дорн и живота и смъртъта на хората. Никой не може да дири смѣтка на монарха; неговата воля е законъ за всичкитѣ. Такова управление иматъ обикновено най-дивитѣ, необразованитѣ или фанатическитѣ народи, каквито сѣ напримѣръ нѣкои азиатски и африкански народи. Въ такава държава вече нѣма свободни граждани, а има само безправни жители и робе. Такова управление не е съгласно съ човѣчката природа и то е противно на напредъка и добродетелната на хората.

Републиката пъкъ е такова управление, дѣто народътъ досущъ самичекъ се грижи за наредата на

независимо че произлиза отъ народа, се дава на избрани пак отъ него умни и добри мъже, които да я прилагатъ, защото целиятъ народъ няма какъ да го направи. Прилаганъето на властѣта отъ тези мъже се казва *управление*, а самите мъже, взети заедно — *правителство*. И така, народътъ поверѣва своята властъ на едно правителство, което да се грижи да изпълнява законите, да пази отечеството отъ неприятели, да отговаря за реда и мира въ страната, да раздава право, да налага наказание на немирните и т. н.

Поради това целта на всяко правителство е, като има доверъето на народа, да се грижи да го води къмъ напредъкъ, къмъ развитие, богатство, сила, добродетелна и образованостъ.

§ 22. Видове управления. Смело може да се каже, че колкото народи има по свѣта, толкова и управления има, защото както вече казахме, народъ с народъ не си прилича. Независимо отъ това има *два основни вида управление*: чиста *монархия* и чиста *республика*.

Там, където управленъето е **монархия**, може да се каже, че единъ човѣкъ (монархътъ) управлява. Въ монархическите държави отъ волята на монарха зависи всичко: и законите, и войната, и мирътъ, и чиновниците, и нагаганъето на данъци, и харченъето на парите, та дори животътъ и смъртта на хората. Никой не може да търси сметка на монарха; неговата воля е законъ за всички. Такова управление иматъ обикновено най-дивите, необразованите народи или народите-фанатици, каквито са например някои азиатски и африкански народи. Въ такава държава вече няма свободни граждани, а само безправни жители и роби. Такова управление противоречи на човѣчката природа, на напредъка и добродетелната на хората.

Републиката пъкъ е такова управление, при което народътъ съвсемъ самъ се грижи за уредбата на страната.

страната. Когато трѣбва да се рѣши да ли да има война или миръ, да ли да се измѣнятъ законитѣ, да ли да се намалѣтъ или увеличатъ разноснитѣ и данъята, народътъ се събира на общи събрания, обмислюва и разрѣшава тѣзи въпроси, споредъ както намѣри за добръ. Такова едно управление при всичко, че е най-доброто, ала мъчно се постига, защото народътъ не заема малко пространство, но голѣмо, та гражданетѣ не могатъ по много причини да се събиратъ всичкитѣ на едно общо събрание. Освѣнъ това при такова управление трѣбва всичкитѣ хора да сж опитни, развити и образовани, да разбиратъ напълно отъ държавнитѣ работи, защото ако не сж такива, нѣма да дадѣтъ *право* рѣшение на въпроситѣ, та ще сбъркатъ и ще си напакостѣтъ.

И тѣй първото (монархическото) управление не е добро; второто (республиканското) е добро, ала непостижимо. Споредъ това европейскитѣ народи прибягватъ къмъ друго едно управление, което заема срѣда между монархията и республиката. То е *ограничената* или *конституционната монархия*.

Напрѣдъкътъ е накаралъ народитѣ да се откажатъ отъ чистата монархия и да приематъ ограничената монархия, сир. дѣто монархътъ да не управлява по волята си, но да се води точно по единъ изработенъ и одобренъ отъ народа *основенъ законъ*, нареченъ **конституция**. Въ този *основенъ законъ* погънко е наредено, какви сж правата на монарха и какви сж правата на народа; тѣй че всѣки си има своята свобода и права та нито монархътъ по прищевкитѣ си може да отнема народнитѣ права, нито пъкъ народътъ може да се мѣси, дѣто не му е работа. Въ това управление народътъ си избира прѣдставители, които се събиратъ на едно общо събрание; тамъ обмислюватъ и създаватъ законитѣ, като се съвѣтватъ съ монарха, та отъ какъ се

Когато трѣбва да се реши дали да има война или мир, дали да се променятъ законите, дали да се намалят или увеличатъ разносните и данъците, народътъ се събира на общи събрания, обмисля и разрешава тези въпроси както намери за добре. Такова едно управление, въпреки че е най-доброто, трудно се постига, защото народътъ не заема малко, а голямо пространство и по много причини гражданите не могатъ да се събератъ всички на едно общо събрание. Освенъ това при такова управление трѣбва всички хора да са опитни, образовани, да разбиратъ напълно отъ държавните работи, защото ако не са такива, няма да дадатъ *правилно* решение на въпросите, ще сбъркатъ и ще навредятъ.

И така, първото (монархическото) управление не е добро; второто (республиканското) е добро, но непостижимо. Ето защо европейските народи прибягватъ къмъ едно друго управление, което е нещо средно между монархията и республиката. Това е *ограничената* или *конституционната монархия*.

Напредъкътъ е накаралъ народите да се откажатъ отъ чистата монархия и да приематъ ограничената монархия, при която монархътъ не управлява споредъ волята си, а се води точно по единъ изработенъ и одобренъ отъ народа *основенъ законъ*, нареченъ **конституция**. Въ този *основенъ законъ* е определено какви са правата на монарха и какви са правата на народа; така че всеки си има своята свобода и своите права, като нито монархътъ когато му хрумне може да отнема народните права, нито пъкъ народътъ може да се меси където не му е работа. Въ това управление народътъ си избира прѣдставители, които се събиратъ на едно общо събрание; тамъ те обмислятъ и създаватъ законите, като се съветватъ с монарха, и следъ като се издадатъ изработените и одобрени

издаждатъ изработенитѣ и одобренн закони, всѣки се подчинява на тѣхъ — както монархътъ, така и народътъ.

Повечето отъ държавитѣ въ Европа иматъ такова управление, такова имаме и ние българетѣ.

§ 23. Държавенъ глава. И тъй, нашето управление е *конституционна монархия*. На чело на управлението и страната стои **Князътъ**. Затова той се нарича **Държавенъ глава**.¹⁾

Споредъ нашиятъ основенъ законъ, Българското Княжество е монархия конституционна и наследствена съ народно събрание. Князътъ е върховенъ представителъ и глава на държавата. Лицето на Князя е свещено и неприкосновено. Князътъ утвърждава и обнародва приетитѣ отъ Народното Събрание закони. Той е върховниятъ началникъ на всичкитѣ военна сили въ княжеството, както въ мирно, така и въ военно време. Всичкитѣ органи, които иматъ известна власт, дѣйствуватъ въ името на Князя и подъ неговъ надзоръ. Князътъ има право да опрощава, или намалява наказанието на осъденитѣ или пъкъ да ги помилва съвсѣмъ. Князътъ може да назначава и уволнява своитѣ министри. Князътъ е представителъ на държавата въ отношенията ѝ къмъ другитѣ държави. Отъ негово име се правятъ всѣкакви сговори съ другитѣ правителства. Но князовитѣ распоредби и заповѣди иматъ сила само тогава, когато сѣ подписани отъ надлежнитѣ министри, които и сѣ отговорни, а князътъ *не е отговоренъ* за нищо.

Царствующиятъ князь и наследникътъ на прѣстолъ се считатъ пълновъзрастни отъ 18-та си година. Ако князътъ се помине, а нѣма пълновърастенъ наследникъ, то се отрежда Регентство да управлява страната. Регентството състои отъ трима регенти, които князътъ

¹⁾ Въ другитѣ независими конституционни страни *държавнитѣ глави* се наричатъ *кrale*, но понеже ние зависимъ до нѣкъде отъ Турция, нашиятъ държавенъ глава се нарича *князь*.

закони, всеки се подчинява на тях — както монархътъ, така и народътъ.

Повечето отъ държавите в Европа иматъ такова управление, такова имаме и ние, българите.

§ 23. Държавен глава. И така, нашето управление е *конституционна монархия*. Начело на управлението и страната стои **князътъ**. Затова той се нарича **държавен глава**.*

Споредъ нашия основен закон, Българското Княжество е монархия — конституционна и наследствена, с Народно събрание. Князътъ е върховенъ представителъ и глава на държавата. Личността на княза е свещена и неприкосновена. Князътъ утвърждава и обнародва приетите отъ Народното събрание закони. Той е върховниятъ началникъ на всички военни сили в княжеството както в мирно, така и във военно време. Всички органи, които иматъ известна власт, действатъ в името на княза и под неговъ надзоръ. Князътъ има право да опрощава или намалява наказанието на осъдените, или пъкъ да ги помилва. Князътъ може да назначава и уволнява своите министри. Князътъ е представителъ на държавата в отношенията ѝ къмъ другите държави. Отъ негово име се правятъ всѣкакви споразумения с другите правителства. Но распоредбите и заповедите на княза иматъ сила само тогава, когато са подписани отъ съответните министри, които са и отговорни, а князътъ *не е отговорен* за нищо.

Князътъ и наследникътъ на престола се смятатъ за пълнолетни след 18-а си година. Ако князътъ почине, но няма пълнолетен наследникъ, се определя Регентство да управлява страната. Регентството се състои отъ трима

* В другите независими конституционни страни *държавните глави* се наричатъ *кrale*, но понеже ние донякъде зависим отъ Турция, нашиятъ държавен глава се нарича *княз*. — Бел. авт.

още при живѣ може да назначи и които иматъ същата властъ като князи. Регентитѣ даватъ клетва, че ще управляватъ точно споредъ конституцията.

§ 24. **Държавенъ гербъ.** Всяка държава си има своятъ знакъ, който показва на нейната самостоятелностъ и на който прѣдметъ се тури този знакъ, то значи, че той принадлежи на държавата. Българскиятъ знакъ е **златенъ левъ съ корона на главата**, турена на тъмно-червено поле. Този знакъ изобищо се нарича **Държавенъ гербъ**. Той се туря на паритѣ, държавнитѣ имоти и държавнитѣ писма.

§ 25. **Народно знаме.** Освѣнъ държавниятъ гербъ народитѣ иматъ и другъ единъ знакъ за отлѣпче. Това е **народното знаме**. Нашето народно знаме е отъ три цвѣта: отъ бѣлъ, зеленъ и червенъ, турени хоризонтално така: най-напрѣдъ бѣлия, а най-подиръ червения. Знамената обикновено се турятъ на пѣржини и се издигатъ въ народнитѣ празници. Всяка дружина отъ войската си има знаме.

Административно дѣлене на държавата.

§ 26. Понеже държавата може да се простира върху твърдѣ широко пространство и жителитѣ да сѣ доста много, то, за да може да се надгледва по-добрѣ, какъ се изпълняватъ законитѣ и за сгодата на самото население, ѝ раздѣлятъ на нѣколко отдѣлни части, които ние наричаме *окръзи*. Така нашето отечество България се раздѣля на 22 окръга, споредъ по-големитѣ градове и числото на жителитѣ. А окръжитѣ пѣкъ отъ своя страна се раздѣлятъ на нѣколко *околии*. Въ срѣдата на всѣки окръгъ има *окръженъ управителъ*, а въ срѣдата на всѣка околия —

регентъ, които князътъ още приживе може да назначи и които иматъ същата властъ като него. Регентите полагатъ клетва, че ще управляватъ споредъ конституцията.

§ 24. **Държавен гербъ.** Всяка държавата си има свой знакъ, който показва нейната самостоятелностъ. Предметътъ, който носи този знакъ, означава, че принадлежи на държавата. Българскиятъ знакъ е **златенъ левъ съ корона на главата** на тъмночервен фон. Този знакъ се нарича **държавен гербъ**. Той се поставя върху паритѣ, държавните имоти и държавната кореспонденция.

§ 25. **Народно знаме.** Освенъ държавния гербъ, народите иматъ и другъ единъ отличителен знакъ. Това е **народното знаме**. Нашето народно знаме е отъ три цвѣта: бял, зелен и червен, подредени хоризонтално така: най-напредъ белиятъ, а накрая червениятъ. Знамената обикновено се издигатъ на народните празници. Всяка дружина отъ войската си има знаме.

АДМИНИСТРАТИВНО ДЕЛЕНЕ НА ДЪРЖАВАТА

§ 26. Понеже държавата може да заема твърде голяма територия и жителите да са доста много, то за да може да се контролира по-добре какъ се изпълняватъ законите, а и заради удобство на самото население, тя е разделена на няколко отдѣлни части, които ние наричаме *окръзи*. Така нашето отечество България се разделя на 22 окръга, споредъ по-големите градове и броя на жителите. Окръзите отъ своя страна се разделятъ на няколко *околии*. В средата на всеки окръгъ има *окръженъ управителъ*, а в средата на всяка околия — *околийски началникъ*.

околийски началникъ. Такова дѣленне се нарича административно дѣленне. *)

*) Ето България какъ е раздѣлена :

- 1) Бургаски окръгъ — негови околии: Айтоска, Анхволска, Бургаска и Карнобатска;
- 2) Варненски " " " Балчишка, Варненска, Добришка, Новоселска и Провадийска;
- 3) Видински " " " Българчишка, Видинска и Булека;
- 4) Врачански " " " Бѣлослатинска, Врачанска и Орѣховска;
- 5) Кюстендилски " " " Босилоградска, Дубишка, Кюстендилска и Радомирска;
- 6) Ловешки " " " Ловешка, Тетевенска и Троянска;
- 7) Ломски " " " Берковска, Фердинандска и Ломска;
- 8) Пловдивски " " " Карловска, Конушка, Овчехълмска, Пловдивска, Рупчоска и Стървегорска;
- 9) Плевенски " " " Луковитска и Плевенска;
- 10) Разградски " " " Кеманларка, Поповска и Разградска;
- 11) Русенски " " " Балбунарска, Бѣленска, Русенска и Тутраканска;
- 12) Свищовски " " " Никополска и Свищовска;
- 13) Севлиеви " " " Габровска и Севлиевска;
- 14) Силистренски " " " Акъ-Кадыларска, Куртъ-Бунарска и Силистренска;
- 15) Сливенски " " " Каваклийска, Котленска, Казлъ-Агашка, Сливенска и Ямболска;
- 16) Софийски " " " Искреца, Новоселска, Орханлийска, Пирдонска, Самоковска и Софийска;
- 17) Ст.-Загорски " " " Казанлъшка, Ново-Загорска, Старо-Загорска, Т.-Сейменска и Чирпанска;
- 18) Т.-Пазарджишки " " " Ихтиманска, Панагюрска, Пещерска и Т.-Пазарджишка;
- 19) Трънски " " " Брезнишка, Трънска и Царибродска;
- 20) Търновски " " " Горно-Орѣховска, Дряновска, Еленска, Кесаревска, Павликенска, Тревненска и Търновска;
- 21) Хасковски " " " Хаджи-Елеска, Харманлийска и Хасковска;
- 22) Шуменски " " " Ески-Джумайска, Новопазарска, Османъ-Пазарска, Прѣславска и Шуменска;

Такова делене се нарича административно делене.*

* Ето как е разделена България:

1. Бургаски окръг	Негови околии:	Айтоска, Анхволска, Бургаска и Карнобатска
2. Варненски "	" "	Балчишка, Варненска, Добричка, Новоселска и Провадийска
3. Видински "	" "	Българчишка, Видинска и Булека
4. Врачански "	" "	Бѣлослатинска, Врачанска и Орѣховска
5. Кюстендилски "	" "	Босилоградска, Дубишка, Кюстендилска и Радомирска
6. Ловешки "	" "	Ловешка, Тетевенска и Троянска
7. Ломски "	" "	Берковска, Фердинандска и Ломска
8. Пловдивски "	" "	Карловска, Конушка, Овчехълмска, Пловдивска, Рупчоска и Стървегорска
9. Плевенски "	" "	Луковитска и Плевенска
10. Разградски "	" "	Кеманларка, Поповска и Разградска
11. Русенски "	" "	Балбунарска, Бѣленска, Русенска и Тутраканска
12. Свищовски "	" "	Никополска и Свищовска
13. Севлиеви "	" "	Габровска и Севлиевска
14. Силистренски "	" "	Акъ-Кадыларска, Куртъ-Бунарска и Силистренска
15. Сливенски "	" "	Каваклийска, Котленска, Казлъ-Агашка, Сливенска и Ямболска
16. Софийски "	" "	Искреца, Новоселска, Орханлийска, Пирдонска, Самоковска и Софийска
17. Старозагорски "	" "	Казанлъшка, Новопазарска, Старозагорска, Т.-Сейменска и Чирпанска
18. Т.-Пазарджишки "	" "	Ихтиманска, Панагюрска, Пещерска и Т.-Пазарджишка
19. Трънски "	" "	Брезнишка, Трънска и Царибродска
20. Търновски "	" "	Горноорѣховска, Дряновска, Еленска, Кесаревска, Павликенска, Тревненска и Търновска
21. Хасковски "	" "	Хаджи-Елеска, Харманлийска и Хасковска
22. Шуменски "	" "	Ески-Джумайска, Новопазарска, Осман-Пазарска, Прѣславска и Шуменска

Уредба на държавата.

§ 27. Какво може да желае единъ народъ? Каквото желае всѣки отдѣленъ човѣкъ, това изобщо желае и цѣлиятъ народъ, а именно да живѣе мирно и тихо, да се намира въ задружностъ и съгласие съ съседитѣ си, да му сж осигурени свободата, правдинитѣ, имуществата, честта, да му се улеснява прѣхраната, да се увеличава благосъстоянието му, да не му се прѣчи на умственото и нравствено развитие; съ една дума народътъ желае нищо да му не бърка да достигне щастие, благополучие въ живота, сигурностъ и добра бѣднина.

Това като желае народътъ, той именно и къмъ него насочва своята умствена и физическа работа.

§ 28. Тръбва да има съгласие между народа и правителството. Споредъ това си желание народътъ изважда отъ себе си и нарежда управлението, властта, която повѣрява на известни мъже, които се обѣщаватъ да изпълняватъ неговитѣ желания. Поради това излиза, че между народътъ и правителството трѣбва да има *съгласие*. Това е много важно. Ако нѣма между тѣхъ съгласие, работата ще отива много злѣ. И наистина, какво остава на правителството да прави за да угоди на народа? То е, не ще и дума, да му пази свободата, да го прави силенъ, честитъ, доброчестъ, па и заможенъ. Дѣто между народа и правителството нѣма съгласие, тамъ нѣма сила, нѣма благоденствие.

Второто нѣщо, подиръ съгласието е, щото правителството да изисква отъ всичкитѣ граждани *еднакво* да изпълняватъ законитѣ. Правителството не трѣбва да бѣде за едного майка, а за друго мащеха. Зарадъ него всичкитѣ граждани, биле тѣ учени или прости, богати или сиромаси, приятели или не, прочути или не, трѣбва да бѣдѣтъ *еднакви* и къмъ всичкитѣ да се отнася *равно* и *справедливо*. Тѣй като хората сж твър-

УРЕДБА НА ДЪРЖАВАТА

§ 27. Какво може да желае един народ? Онова, което желае всеки отделен човек, това желае и целият народ, а именно да живее мирно и тихо, да живее задружно и в съгласие със съседите си, да са му осигурени свободата, правдините, имуществата, честта, да му се улеснява прехраната, да се увеличава благосъстоянието му, да не му се пречи на умственото и нравственото развитие; с една дума народътъ желае нищо да не му пречи да достигне щастие, благополучие в живота, сигурност и добра бѣднина.

Това като желае народът, той точно към него насочва своята умствена и физическа работа.

§ 28. Трябва да има съгласие между народа и правителството. Поради това си желание, народътъ определя управлението, поверява властта в ръцете на известни мъже, които обещава да изпълняват неговите желания. Ето защо между народа и правителството трябва да има *съгласие*. Това е много важно. Ако между тях няма съгласие, работата ще отива много зле. И наистина, какво трябва да прави правителството, за да угоди на народа? Това е, не ще и дума, да пази свободата му, да го прави силен, честит, доброчест, пък и заможен. Там, където между народа и правителството няма съгласие, там няма сила, няма благоденствие.

Второто нещо след съгласието е правителството да изисква от всички граждани *еднакво* да изпълняват законите. Правителството не трябва за едного да е майка, а за друго – мащеха. За него всички граждани, били те учени или необразовани, богати или сиромаси, приятели или не, прочути или не, трябва да бѣдат *еднакви* и към всички да се отнася *равно* и *справедливо*. Тѣй като хората твърде много се различават по сили,

дѣ различаватъ по сили, способности, обществено положение, по нрави, па и по интересъ, то естествено е да има недоволство отъ правителството, ала послѣдното пакъ не трѣбва да гони и наказва безъ право противниците си.

§ 29. **Болшинството отъ народа управлява.** Въ такъвъ случай, когато се появи недоволство отъ едно правителство, пита се, какво да се прави? Този въпросъ пакъ го рѣшава народътъ. Обикновено нѣщо е едни граждани да одобряватъ едно правителство, а други да не го одобряватъ. Тогава работата се рѣшава отъ народното *болшинство*, спр. на която страна се намира по-много отъ народа, тя надвива. И тъй правило е станжло въ конституционнитѣ държави, че по-много отъ народа заповѣдва, а по-малкото се покорява. Ако болшинството отъ народа е противъ едно правителство, то трѣбва да се промѣни. Но отъ друга пкъ страна, на по-малката половина отъ народа не се накрняватъ никакъ законнитѣ права.

Дѣлба на властѣта.

§ 30. Както народната воля е *една*, така и властѣта, която излиза отъ самоуправленнето на народа, трѣбва да бѣде *една*. Ала за да може по-лесно, по-сигурно и по-добрѣ да прилагатъ тази властъ одобренитѣ отъ народа лица, неж дѣлжтъ на три:

- А. *Законодателна* властъ,
- Б. *Исполнителна* властъ и
- В. *Съдебна* властъ.

Причината да раздѣлятъ общата властъ на три власти е още и тая, да се прѣдпази по-добрѣ частната и общата свобода на гражданетѣ. Ако една и същата властъ прави законитѣ, съди хората и изпълнява законитѣ, тя щѣше да злоупотрѣби, защото щѣше да работи по своята воля и угода, а не по сгодата на всичкитѣ

Н. Станевъ. — Гражданско учение.

способности, обществено положение, нрави, пкъ и по интереси, то е естествено да има недоволство отъ правителството, но въпреки това правителството не трѣбва да гони и наказва безъ право противниците си.

§ 29. **Мнозинството отъ народа управлява.** В случай на недоволство отъ едно правителство, въпросътъ е, какво да се направи? Този въпросъ пакъ го решава народътъ. Обикновено едни граждани одобряватъ едно правителство, а други не. Тогава проблемътъ се решава отъ народното *мнозинство*, т.е. на която страна са повечето отъ хората, тя надвива. И така, въ конституционните държави като правило се е превърнало това, че мнозинството отъ народа заповѣдва, а малцинството се подчинява. Ако по-голямата част отъ народа е противъ едно правителство, то трѣбва да се промени. Но отъ друга страна, не се накрняватъ законните права на малцинството отъ народа.

РАЗДЕЛЕНИЕ НА ВЛАСТѢТА

§ 30. Както народната воля е *една*, така и властѣта, която произлиза отъ самоуправлението на народа, трѣбва да бѣде *една*. Но за да може по-лесно, по-сигурно и по-добре да прилагатъ тази властъ одобрените отъ народа лица, тя се разделя на:

- А. *Законодателна* властъ,
- Б. *Исполнителна* властъ,
- В. *Съдебна* властъ.

Причината да се раздели общата властъ на три власти е още и това да се предпазва по-добре личната и общата свобода на гражданите. Ако една и съща властъ прави законите, съди хората и изпълнява законите, тя ще злоупотреби, защото ще работи по своя воля и за своя изгода, а не заради всички граждани. А когато са три

граждане. А пъкъ, като сж три различни власти, тѣ се уравнивосяватъ и надглеждатъ една друга; тогава има по-голяма сигурностъ, че пъкоя отъ тѣзи власти не ще земе да прави досущъ беспятни работи, защото другитѣ ще ѝ спиратъ.

А. ЗАКОНОДАТЕЛНА ВЛАСТЪ.

§ 31 Властѣта, която прави (дава) законитѣ на единъ народъ, се нарича *законодателна*.

За основа на всичкитѣ закони служи *конституцията*, сир. онзи *основенъ* законъ, върху който лежи, както една къща на здравъ temelъ, цялата наредба на държавата и който опредѣля всичкитѣ права и свободи на гражданетѣ.

Народното събрание.

§ 32. Основний законъ (конституцията) се изработва отъ най-първото събрание, когато най-испървенъ държавата се урежда. Споредъ това туй събрание се казва *учредително събрание*. Всичкитѣ други закони се изработватъ отъ народнитѣ събрания, които биватъ:

Обикновени и
Велики.

Обикновено Народно Събрание.

§ 33. **Избори.** Обикновеното Народно Събрание състои отъ такива хора, които сж избрани направо отъ народа (тъй като цялнятъ народъ не може да се събере на едно мѣсто да прави закони), за да го прѣдставляватъ, и затуй се наричатъ *народни прѣдставители* или депутати.

Споредъ конституцията, на 20,000 души население отъ двата пола се избира единъ прѣдставителъ. Всеки

различни власти, те се уравнивосяват и наглеждат една друга; тогава има по-голяма сигурност, че някоя от тези власти няма да върши безпътни работи, защото другите ще я спират.

А. ЗАКОНОДАТЕЛНА ВЛАСТ

§ 31. Властта, която прави (осигурява) законите на един народ, се нарича *законодателна*.

За основа на всички закони служи *конституцията*, т.е. онзи *основен* закон, върху който лежи, както една къща на своите здрави основи, цялата погредба на държавата и който определя всички права и свободи на гражданите.

НАРОДНО СЪБРАНИЕ

§ 32. Основният закон – конституцията – се изработва от най-първото събрание, когато държавата първоначално се урежда. Това събрание се нарича *учредително събрание*. Всички други закони се изработват от следващите народни събрания, които биват: *Обикновени* и *Велики*.

ОБИКНОВЕНО НАРОДНО СЪБРАНИЕ

§ 33. **Избори.** Обикновеното Народно събрание се състои от хора, които са избрани направо от народа (тъй като целият народ не може дотрѣди изборите и по време на самите избори да се събере на едно място да прави закони), за да го прѣдставляват, и затова те се наричат *народни прѣдставители* или депутати.

Според конституцията, на 20 000 души население от двата пола се избира един прѣдставител. Всеки

гражданинъ може да избира прѣдставители, ако е български поданикъ, ако е навършилъ 21 година и има всичкитѣ граждански и политически права, за което се нарича *избирателъ* (военнитѣ, заплѣнитѣ докль сж въ затвора и тѣзи, на които гражданскитѣ и политическитѣ права сж отнети по сждъ, нѣматъ право да избиратъ). Въ всѣка община гражданетѣ се записватъ въ единъ списъкъ, който се казва *избирателенъ* списъкъ. Правителството опредѣля единъ празниченъ день, когато да се избиратъ народни прѣдставители. Изборитѣ ставатъ въ центроветѣ на околитѣ. Жителитѣ отъ всичкитѣ общини идватъ въ околийския центръ, избиратъ си хора, които да наглеждатъ да не станатъ нѣкои нередовности; сити по редъ, споредъ списъцитѣ, отиватъ и подаватъ бюлетинитѣ си, на които сж написани имената на онѣзи хора, които трѣбва да се избиратъ. Тѣзи бюлетини се събиратъ въ кутни заключени и когато дойде часътъ да се прѣвжсн вече избора, отварятъ кутнитѣ, та които лица сж получили най-много гласове, тѣ се избиратъ за народни прѣдставители. Нѣколко време прѣди изборитѣ и въ време на самитѣ избори избирателитѣ се сдумватъ помежду си, кой човѣкъ е най-добъръ и най-добръ ще ги прѣдставлява, та него избиратъ.

Избранитѣ за народни прѣдставители лица трѣбва да сж *навършили 30 годишна възраст и да сж грамотни*.

Народнитѣ прѣдставители се избиратъ у насъ прѣвъ всѣки петъ години.

По распореджанието на правителството, всичкитѣ избрани лица въ цялата България се свикватъ въ столицата всѣка година редовно отъ 15 октомвр. до 15 декември на съборъ, нареченъ тогава *обикновено народно събрание*. Врѣмето прѣвъ което заседава редовно всѣка година събранието се нарича *сессия*. Така, едно обикно-

гражданин може да избира прѣдставители, ако е български поданикъ (трябва да е навършилъ 21 години и да има всички граждански и политически права), и се нарича *избирателъ* (военните, осъдените, които са в затвора, и тези, на които са отнети гражданските и политическите права от съда, нямат право да избират). Във всяка община гражданите се включват в един списък, който се нарича *избирателен списък*. Правителството определя един почивен ден, в който да се проведе изборът на народни прѣдставители. Изборите се провеждат в околийските центрове. Жителите от всички общини идват в околийския център, избират и се хора, които да следят за нередности; след това по ред, според списъците, отиват и подават бюлетините си, на които са написани имената на онези хора, които трябва да се изберат. Тези бюлетини се събират в заключени кутии и когато дойде часът да се преустанови изборът, кутиите се отварят и лицата, които са получили най-много гласове, се избират за народни прѣдставители. Някакво време преди изборите и по време на самите избори избирателите се уговарят помежду си кой от кандидатите е най-добър и най-добре ще ги прѣдставлява и него избират.

Избраните за народни прѣдставители лица трябва да са *навършили 30 години и да са грамотни*.

Народните прѣдставители у нас се избират на всеки пет години.

По распореджане на правителството всички избрани лица в цяла България се свикват в столицата редовно, всяка година, от 15 октомври до 15 декември на събор, наречен тогава *обикновено Народно събрание*. Времето, през което всяка година Събранието редовно заседава, се нарича *сессия*. Така едно

вено събрание за пет години ще има пет редовни *сесии*. Ала, ако стане пужда, събранието може да се събере и въ друго време през годината, тогава се казва, че събранието е имало *извънредна сесия*.

§ 34. **Наредата на обикновеното народно събрание.** Щомъ се свикатъ въ столицата народнитѣ прѣдставители, князътъ въ единъ опредѣленъ день тържествено отваря събранието съ една рѣчь, която се казва *тронна рѣчь (слово)*. Прѣди още да влѣзни князътъ въ събранието, прѣдставителитѣ като се съберятъ даватъ клетва, че ще пазятъ и бранятъ конституцията и че ще иматъ прѣдъ очи само общото благо на народа и на князя до колкото имъ стига разумътъ и съвѣстътъ. Споредъ тази клетва тѣ не могатъ да поддържатъ интереситѣ само на единъ човѣкъ или на едно село или градъ, а иматъ пълна свобода да обсъждатъ нуждитѣ на цѣлия народъ споредъ убѣждението си и съвѣстътъ си.

Въ *тронната* рѣчь се излага на кратко, въ какво положение се намира вътрѣшно и вънкашно страната, и се посочва какви работи има да върши събранието.

Подиръ излизанъето на княза, събранието веднага подъ прѣдседателството на най-стария помежду си пристѣпва по тайно гласоподаване (чрѣзъ бюлетини) та си избира *постояненъ прѣдседателъ* и двама подпрѣдседатели, а по явно избира нужното число секретари.

Обикновено при избиранъето на прѣдседателя се рѣшава и въпросътъ, ще остане ли старото министерство (правителство) и за напрѣдъ или ще се замѣни съ ново. Ако болшинството на прѣдставителитѣ заедно съ новоизбрания прѣдседателъ сж откъмъ страната на правителството, тогава послѣдното може да остане и за напрѣдъ. Но ако прѣдставителитѣ (повечето отъ тѣхъ) сж противници на правителството, тѣ избиратъ и прѣдседателъ противецъ на правителството. Тогава веднага старото правителство си подава оставката на княза, а той повиква

обикновено Народно събрание за пет години ще има пет редовни сесии. Ако обаче стане пужда, Събранието може да се събере и в друго време през годината. Тогава се казва, че Събранието има *извънредна сесия*.

§ 34. **Уредба на обикновеното Народно събрание.** След като се свикат народните представители в столицата, князът в един определен ден тържествено поставя началото на работата на Народното събрание със специална реч, наречена *тронна реч (слово)*. Още преди това след като се съберат, представителите се заклеват да пазят и бранят конституцията и да се ръководят само от общото благо на народа и на княза, доколкото им позволяват разумът и съвестта. Според тази клетва те не могат да поддържат интересите само на един човек или на едно село или град, а имат пълната свобода да обсъждат нуждите на целия народ според убеждението и съвестта си.

В *тронната* реч се излага накратко вътрешното и външното положение на страната и се посочва какви задачи има да свърши Събранието.

След речта на княза Събранието веднага, под председателството на най-възрастния измежду тях, пристѣпва с тайно гласуване (чрез бюлетини) към избор на *постоянен председател* и на двама подпредседатели, а с явно гласуване избира необходимия брой секретари.

Обикновено при избирането на председателя се решава и въпросът дали старото министерство (правителство) ще остане да работи и занаярег, или ще се замени с ново. Ако повечето от народните представители, заедно с новоизбрания председател, подкрепят правителството, тогава то може да остане и занаярег. Но ако представителите (повечето от тях) са противници на правителството, те избират и председател, който не подкрепя правителството. Тогава веднага старото правителство си подава оставката – на княза,

избраният прѣдсѣдатель на събраннето и го натоварва да състави ново правителство (министерство). Новото министерство се образува като се зематъ министри повечето отъ болшинството на народното събрание. Това е то, дѣто по-напрѣдъ казахме, че народътъ (чрѣзъ своитѣ прѣдставители) повѣрява властта въ ръцѣтъ на нѣколко одобрени отъ него мъже, които да управляватъ. Дѣто ще каже, народътъ избира прѣдставители, които като се събератъ въ народното събрание или одобряватъ старото министерство или посочватъ на лицата, отъ които трѣбва да се състои новото министерство.

Прѣдсѣдателя се избира само въ първата сесия на събраннето, а въ другитѣ сесии не се избира освѣн ако прѣдсѣдателя заема нѣкоя друга длѣжност или се поболѣе или помине. Следъ избирането на прѣдсѣдателя събраннето избира една комисия да приготви *отговоръ* на тронното слово, казано отъ княза. Въ този отговоръ между другото се споменува да ли народното събрание има довѣрие на правителството или не. Всеки пѣтъ когато се събира народното събрание, се открива съ *тронно слово* отъ княза и на това слово събраннето прави отговоръ.

§ 35. **Провѣрка на изборитѣ.** Първата работа на събраннето е да си нареди *вжтрѣшенъ правилникъ*, по който да се води въ работата си. Втората работа на събраннето следъ това е да *провѣри* да ли всичкитѣ прѣдставители сѣ избрани *правилно, редовно и законно*. Ако има нѣкои нередовно и незаконно избрани, не се приематъ, та народътъ трѣбва да се свиква повторно въ тѣзи околии, прѣдставителитѣ на които сѣ незаконно избрани по-напрѣдъ, за да си избере законни прѣдставители.

Народното събрание самò си опрѣдѣля, по кой редъ и какъ ще разисква въпроситѣ. Разискванията ставатъ публично, та всеки може да отиде и да слуша какво и какъ се обсъжда въ събраннето.

а той натоварва избрания председател на Събранието да състави ново правителство (министерство). Новото министерство се сформира с повече министри отъ мнозинството в Народното събрание. Вече споменахме, че народътъ – чрезъ своите представители – поверява властта в ръцете на няколко одобрени от него мъже, които да управляват, т.е. народътъ избира представители, които като се съберат в Народното събрание, или одобряват старото министерство, или посочват лицата, от които да се състои новото министерство.

Председател се избира само в първата сесия на Събранието, в другите сесии не се избира, освен ако председателят не заеме никаква друга длѣжност или не се разболее, или почине. След избирането на председателя Събранието избира една комисия, която да подготви *отговор* на тронното слово на княза. В този отговор между другото се споменава дали Народното събрание има доверие на правителството или не. Всеки пѣтъ, когато Народното събрание се свиква, заседанието се открива с *тронно слово* от княза и на това слово Събранието изготвя отговор.

§ 35. **Проверка на изборите.** Първата работа на Събранието е да приеме *вътрешен правилник*, по който да се води в работата си. Втората работа на Събранието след това е да *провери* дали всички представители са избрани *правилно, редовно и законно*. Ако се установят сред тях нередовно и незаконно избрани, те не се приемат и народътъ в тези околии, които са ги избрали, трябва да се свика отново и да избере законни народни представители.

Народното събрание самò определя по какъвъ ред и какъ ще разисква въпросите. Разискванията са публични и всеки може да отиде и да чуе какво и как се обсъжда в Събранието.

Всеки отъ прѣдставителитѣ има право да исказва своето мнѣние и да гласоподава както му диктува разумътъ и съвѣстѣта. Никой не може да му търси сметка, защо той говори или гласува така, а не иначе.

§ 36. **Задачата на народното събрание.** Само народното събрание има право да издава закони за цѣлия народъ. Законитѣ обикновено се приготвяватъ отъ министерството и се внасятъ съ княжески указъ въ събранието на разглеждане; ала законъ може да се внесе и отъ всеки прѣдставителъ, който е изработилъ такъвъ. Планиранитѣ и приготвенитѣ закони, докато не сѫ приематъ отъ народното събрание, се наричатъ *законопроекти*. Тѣзи законопроекти ставатъ закони само като се одобрятъ и приематъ отъ народното събрание. Когато се внася единъ законопроектъ въ събранието, излагатъ се на дълго и широко причинитѣ и нуждата отъ закона. Обикновено испървомъ събранието разисква има ли нужда отъ прѣдлагания законъ, та може да го приеме или отхвърли изцяло. Ако би да го приеме, тогава законопроектътъ се чете, обмисля, и приема членъ по членъ. Когато се приематъ всичкитѣ членове, тогава и трети пътъ се прочита, да се види да ли нѣщо не е забравено или недопълнено. Щомъ се приеме вече единъ законопроектъ, той става законъ и се поднася на княза да го утвърди. Князътъ го утвърждава съ указъ и заповѣда да се обнародва въ «Държавенъ Вѣстникъ». Законътъ трѣбва да се изпълнява откакъ вече се обнародва.

Събранието върши съ малко думи слѣднитѣ работи:

1) Обсъжда законопроектитѣ, 2) обсъжда прѣдложения за държавнитѣ заеми, за уголѣмяване, намаляване на данѣцитѣ, 3) опрощаване данѣци и недосѣбрани даждия, ако хората сѫ сиромаси, 4) обсъжда приходитѣ и разносцитѣ на държавата, 5) прѣглежда сметкитѣ на правителството и т. н.

Всеки отъ народните прѣдставители има право да исказва своето мнѣние и да гласува както му диктува разумътъ и съвѣстѣта. Никой не може да му търси сметка защо той гласува по този начин.

§ 36. **Задачата на Народното събрание.** Само Народното събрание има право да издава закони за целия народ. Законите обикновено се подготвятъ отъ министерството и се внасятъ с указ на княза въ Събранието за разглеждане; законътъ може да се внесе и отъ всеки народен прѣдставител, който е изработилъ такъвъ. Планираните и подготвени закони, докато не се приематъ отъ Народното събрание, се наричатъ *законопроекти*. Тези законопроекти ставатъ закони само когато се одобрятъ и приематъ отъ Народното събрание. Когато единъ законопроектъ се внася въ Народното събрание, се излагатъ на дълго и на широко причините и нуждите отъ този закон. Обикновено най-напредъ Събранието разисква има ли нужда отъ предлагания законъ и той може да се приеме или изцяло отхвърли. Ако проектозаконътъ бѣде приетъ, тогава се чете, обмисля и приема членъ по членъ. Когато се приематъ всички членове отъ проектозаконъ, тогава се прочита трети пътъ, за да се види дали не е забравено или непълно. Щомъ единъ законопроектъ се приеме, той става законъ и се поднася на княза за утвърждаване. Князътъ го утвърждава с указъ и издава заповѣдъ да се обнародва въ „Държавен вестникъ“. Законътъ трѣбва да започне да се изпълнява следъ обнародванетоъ му.

Накратко, Народното събрание трѣбва да извърши следното:

1. Обсъжда законопроектите, 2. Обсъжда предложения за държавните заеми, за увеличаването и намаляването на данѣците, 3. Опрощава данѣци и недосѣбрани задължения, ако хората са сиромаси, 4. Обсъжда приходите и разходите на държавата, 5. Преглежда сметките на правителството и т. н.

Всичките си работи събранието рѣшава чрезъ гласуване, дигане рѣцѣ или ставане и се гледа болшинството. Ако едно нѣщо го искатъ *повечето* прѣдставители, приема се; ако го не щѣтъ, не се приема.

Всеки прѣдставителъ има право да заштѣва въ събранието правителството за каквато иска държавна работа, а министритѣ сѣ длѣжни да отговарятъ.

§ 37. **Велико народно събрание.** По нѣкога, когато стане нужда да се измѣнява конституцията, да се обявява война, да се избира князь, въ случай че царствующиятъ се е поминѣлъ безъ да остави наследникъ, или по други важни причини, се събира голѣмо народно събрание, което има *двойно* повече число прѣдставители; това събрание се нарича *Велико народно събрание*.

Великото народно събрание се събира:

- 1) За обсъждае въпроси за отетѣпване или размѣняване на нѣкоя частъ отъ отечеството;
- 2) За измѣнение или прѣгледане на конституцията;
- 3) За избирание на новъ князь, въ случай, че царуващиятъ князь се помине, безъ наследникъ;
- 4) За избирание на регенти, когато наследникътъ е непълнолѣтенъ.

Б. ИСПЪЛНИТЕЛНА ВЛАСТЪ.

§ 38. **Исполнителната властъ** се намира въ рѣцѣтъ на правителството. Тази властъ се нарича *испълнителна* защото е турена да гледа и принуждава хората да *испълняватъ* законитѣ. Князьтъ е глава на изпълнителната властъ. Той е, който гледа да влѣзѣтъ въ управлението такива мъже, които иматъ народното довѣрие или все едно довѣрието на събранието и които сѣ най-способни. Тѣзи мъже се наричатъ *министри* (управници), а тѣхното събрание се казва *министерски съ-*

За всички свои работи Събранието гласува с вдигане на ръка или изправяне и се взема предвид мнозинството. Ако едно нещо го искатъ *повечето* прѣдставители, приема се; ако не го искатъ, не се приема.

Всеки прѣдставителъ има право въ Събранието да задава въпроси къмъ правителството за всякакви държавни въпроси, а министрите са длѣжни да отговарятъ.

§ 37. **Велико Народно събрание.** Понякога, когато е необходимо да се промени конституцията, да се обяви война, да се избере князь, ако действащиятъ е починалъ безъ да остави наследникъ, или по други важни причини, се събира голѣмо Народно събрание, което има *двойно* по-голям брой народни прѣдставители. Това събрание се нарича *Велико Народно събрание*.

Великото Народно събрание се събира:

1. За обсъждане на въпроси, свързани с отстѣпване или размяна на някоя част отъ отечеството;
2. За изменение или преглед на конституцията;
3. За избор на нов князь, въ случай че действащиятъ князь почине, безъ наследникъ;
4. За избор на регенти, когато наследникътъ е непълнолѣтенъ.

Б. ИСПЪЛНИТЕЛНА ВЛАСТ

§ 38. **Исполнителната властъ** се намира въ ръцете на правителството. Тази властъ се нарича *испълнителна*, защото е избрана да наблюдава и принуждава хората да *испълняватъ* законите. Князьтъ е глава на изпълнителната властъ. Той е, който следи въ управлението да влѣзатъ такива мъже, които се ползватъ с народното доверие и са най-способните. Тѣзи мъже се наричатъ *министри* (управници), а тѣхното събрание се казва *министерски*

сѣтъ. Най-главниятъ министръ се нарича *министръ-прѣсѣдателъ* и той избира съ одобрението на князя другитѣ министри. По нѣкога, когато работата е много важна, може да прѣсѣдателствува въ министерския сѣвътъ и князя.

§ 39. Отговорността на министритѣ. Министритѣ отговарятъ за дѣлата си прѣдъ князя и народното събрание. Когато събранието не ги одобрява, тѣ трѣбва да си дадѣтъ оставкитѣ на князя (§ 34). Ако министритѣ сѣ прѣстѣпили законитѣ, нарушили клетвата си и сѣ направили пакости на народа, събранието има право да ги съди и накаже.

Министритѣ трѣбва да сѣ съгласни помежду си. Който не е съгласенъ, дава си оставката.

Всеки министръ е отговоренъ за дѣлата си и той е длъженъ винаги да дава обяснение, ако се запита за нѣщо отъ князя или отъ събранието.

Нито единъ, кой да билъ министръ, нито цѣлнѣтъ министерски сѣвътъ никога не може да върши работи, противни на рѣшенията отъ народното събрание.

§ 40. Длъжноститѣ на правителството. Всеко правителство е длъжно: 1) да пази независимостта и свободата на отечеството и да гледа да се намира страната въ приятелски сношения съ другитѣ държави, 2) да обнародва изработенитѣ отъ събранието закони и да внимава строго за тѣхното изпълнение отъ всичкитѣ други по долини чиновници и отъ гражданетѣ, 3) като въдворява миръ и тишина въ страната, да гледа да повдига и потиква народѣтъ къмъ добродѣтина, сир. къмъ материално подобрене и умствено развитие, 4) да наказва примѣрно всички онѣзи, които за нѣкаква облага или по друга причина прѣстѣпвагъ законитѣ, 5) да прави пѣтица, желѣзници и т. н.

Освенъ тѣзи общи длъжности за обикновено врѣ-

сѣвет. Най-главниятъ министръ се нарича *министръ-председател* и той избира, с одобрението на князя, другите министри. Понякога, когато работата е много важна, може и князът да председателства в министерския съвет.

§ 39. Отговорности на министрите. Министрите отговарят за делата си пред князя и Народното събрание. Когато Събранието не ги одобрява, то трябва да си подаде оставката на князя (§ 34). Ако министрите са пристѣпили законите, нарушили са клетвата си и са навредили на народа, Събранието има право да ги съди и накаже.

Министрите трябва да са съгласни помежду си. Който не е съгласен, си подава оставката.

Всеки министър е отговорен за делата си и той е длъжен винаги да дава обяснение, ако князът или Събранието го изискват.

Нито един който и да е министър, нито министерският съвет като цяло не може да върши неща, противоположни на решенията на Народното събрание.

§ 40. Загължения на правителството. Всяко правителство е длъжно: 1. да пази независимостта и свободата на отечеството и да поощрява приятелските отношения на страната с другите държави, 2. да обнародва изработените от Събранието закони и строго да следи за тяхното изпълнение от всички чиновници и от гражданите, 3. като въдворява мир и спокойствие в страната, да подтиква народа към добродѣтина, т.е. към материално подобрене и умствено развитие, 4. да наказва например всички онези, които за някаква облага или по друга причина пристѣпват законите, 5. да строи пѣтица, железници и т.н.

Освен тези общи загължения на министерския

ме, на министерския съветъ въ нѣкои случаи се налагатъ тия права и длѣжности:

1) Като се случи да се помине князьтъ безъ наследникъ, министерскиятъ съветъ поема управлението на княжеството и вътрѣ въ единъ мѣсецъ свиква Велико народно събрание за избирание на новъ князь;

2) Ако подиръ смъртъта на князя овдовялата княгиня остане непрадна, министерскиятъ съветъ поема управлението доклѣ тя роди;

3) Министерскиятъ съветъ поема управлението и тогава, когато князьтъ при смъртъта си не отреди трима души, наречени *регенти*, които да го замѣстятъ, и сетиъ въ единъ мѣсецъ свиква Велико народно събрание да избере Регентство.

4) Ако би да се помине нѣкой отъ регентитѣ, министерскиятъ съветъ свиква Велико народно събрание да избере новъ регентъ намѣсто умрѣлия.

§ 41. Числото на министерствата. Понеже цялата държава е една многосложна машина, то за да може правилно и непрекъснато да върви, раздѣлятъ всичкитѣ служби на нѣколко групи и на чело на всѣка такава група седи по единъ министръ. Всѣка такава група управлявана отъ министръ, се нарича *министерство*. Нуждата е накарала да се създаде службата и споредъ туй, колкото нужди има, толкова и служби се отварятъ.

Въ България има осемъ главни групи служби, та споредъ това има и *осемъ* министерства.

Тѣ сѣ:

- 1) Министерство на *вътрѣшнитѣ работи*,
- 2) Министерство на *външнитѣ работи и исповѣданията*,
- 3) Министерство на *войната*,
- 4) Министерство на *финанситѣ*,
- 5) Министерство на *народното просвѣщение*,

съветъ, въ някои случаи се налагатъ следните права и задължения:

1. Ако князьтъ почине безъ да е оставилъ наследникъ, министерскиятъ съветъ поема управлението на княжеството и въ рамките на единъ мѣсецъ свиква Велико Народно събрание за избор на новъ князь;

2. Ако следъ смъртъта на князя овдовялата княгиня е бременна, министерскиятъ съветъ поема управлението докато тя роди;

3. Министерскиятъ съветъ поема управлението и тогава, когато починалиятъ князьтъ приживе не е определилъ трима души, наречени *регенти*, които да го заместятъ, и въ рамките на единъ мѣсецъ свиква Велико Народно събрание, което да избере Регентство.

4. Ако почине нѣкой отъ регентите, министерскиятъ съветъ свиква Велико Народно събрание, което да избере новъ регент на мястото на починалия.

§ 41. Численост на министерствата. Понеже цялата държава е една сложна машина, то за да може правилно и непрекъснато да се движи, всички служби са разделени въ няколко групи и начело на всяка група има министър. Всяка такава група, управлявана отъ министър, се нарича *министерство*. Нуждата е причина да се създаде определена служба и споредъ това колко нужди има, толкова и служби се учредяватъ.

Въ България има осемъ главни групи служби, затова са учредени и *осемъ* министерства.

Те са:

1. Министерство на *вътрешните работи*;
2. Министерство на *външните работи*;
3. Министерство на *войната*;
4. Министерство на *финансите*;
5. Министерство на *народното просвѣщение*;

6) Министерство на земледелието и търговията,

7) Министерство на общините сгради, пълтища и съобщенията и

8) Министерство на правосъдието.

За всяка една обществена служба, която се нарича още и *държавна длъжност*, всеки министър по своето управление назначава избрани служители (чиновници), па гледа добър ли си изпълняват длъжностите и ако не ги изпълняват добър, уволнява ги и на тяхно място назначава други.

1. Министерство на вътрешните работи.

§ 42. Това министерство има за задача да пази реда и тишината въ държавата, да закрия мирните граждани от нападението или ограбването от лошите, разбойниците, нехранимайковците и другите без работа скитници. Министерството на вътрешните работи е което *прилага* законите и изобщо управлява страната, та за това се наричат неговите органи **администрация**.

За да може да извършва по-добър работата си, това министерство разделя цялата страна на *окръжни* управления; окръжните управления на *околийски*, а околийските на *общински*. Въ срѣдата на всяко окръжно управление се туря по единъ окръжен *управител*, въ околията — околийски *началникъ*, а въ общината — *кметъ*. Тѣзи служби се подчиняват една на друга; тѣй, кметовете (селски) се подчиняват на ок. началници, ок. началници на управителите, а управителите на министра.

Въ ръцѣте на окр. управители и околийските началници, подъ ръководството на министра, се намира *полицията*, сир. ония въоръжени хора (жандарми), които сѣ опредѣлени да хващат и затварят немирните ръката на правителството, съ която пипа (улава) вепч-

6. Министерство на земеделието и търговията;

7. Министерство на общите сгради, пътища и съобщенията;

8. Министерство на правосъдието.

За всяка една обществена служба, която се нарича още *държавна длъжност*, всеки министър назначава избрани служители (чиновници) и следи добре ли изпълняват задълженията си. Ако не ги изпълняват добре, ги уволнява и на тяхно място назначава други.

1. МИНИСТЕРСТВО НА ВЪТРЕШНИТЕ РАБОТИ

§ 42. Това министерство има за задача да пази реда и спокойствието въ държавата, да закрия мирните граждани от нападението или ограбването от лошите, разбойниците, нехранимайковците и други без работа скитници. Министерството на вътрешните работи е онова, което *прилага* законите и изобщо управлява страната, затова неговите органи се наричат **администрация**.

За да може да извършва по-добре дейността си, това министерство разделя цялата страна на *окръжни* управления; окръжните управления — на *околийски*, а околийските — на *общински*. Окръжното управление се управлява от окръжен *управител*, околийското — от околийски *началник*, а общината — от *кмет*. Тези служби се подчиняват една на друга; така кметовете (селски) се подчиняват на околийските началници, околийските началници — на управителите, а управителите — на министъра.

В ръцете на окръжните управители и околийските началници, под ръководството на министъра, се намира *полицията*, т.е. ония въоръжени хора (жандарми), които са определени да хващат и задържат провинилите се; това е ръката на правителството, с която пипа (улава) нарушителите и престъпниците. По заповед на

или прѣстѣпниците. Жандармитѣ сж, тъй да се каже, китѣ нарушителн на законитѣ. По заповѣдъ отъ министра или окръжния управителъ или околийския началникъ, тѣ извършватъ опрѣдѣлената имъ работа.

§ 43. **Общината.** Въ една страна съ народно самоуправление е много важна *общината*. Община наричаме всичкитѣ семейства и хора, които живѣятъ въ единъ градъ или село, и които поради общитѣ си интереси се управляватъ отъ едно управление, избрано отъ помежду имъ. Членоветѣ на общината (всеки човѣкъ безъ друго е членъ на една община) по поканата на правителството се събиратъ въ единъ празниченъ день и досущъ свободно си избиратъ нѣколко души граждани, които съставятъ *общинскиятъ съвѣтъ*.

Въ градоветѣ този съвѣтъ се казва *градски* общински съвѣтъ, и се избира за три години, а въ селата — *селски* общински съвѣтъ и се избира за двѣ години. Съвѣтниците избиратъ изъ помежду си единъ свой глава, който се нарича *кметъ* и единъ или двама негови помощници.

§ 44. **Длъжности на общинския съвѣтъ.** Общинскиятъ съвѣтъ е натоваренъ да върши сжщо такива работи въ своята община, каквито върши и държавното правителство въ общото отечество, а именно: грижи се за чистотата и поправката на общественитѣ здания, за пътищата, за чистотата на града или селото, за водопроводитѣ и осветленията, грижи се да спира пожаритѣ, да отваря училища и кара жителитѣ да си учятъ дѣцата, прави помощи за сиромаси и болни; грижи се за общото въспитание и благоприличие, варди чрѣзъ своята полиция редътъ и тишината въ общината, надзирава продажбата на всичкитѣ стоки, особено тѣзи, които могатъ да докаратъ болести въ града и т. н.

§ 45. **Самостоятелностъ на общината.** Всяка една община, била тя градска или селска, е самостоятелна. Тя е една малка държавица, която се на-

министѣра или на окръжния управител, или на околийския началник те извършватъ определената им работа.

§ 43. **Община.** В една страна с народно самоуправление *общината* е много важна. Община наричаме всички семейства и хора, които живеят в един град или село, и които поради общите си интереси се управляват от едно управление, избрано от тях. Членовете на общината (всеки човек без друго е член на една община) по покана на правителството се събират в един почивен ден и свободно избират няколко граждани, които съставляват *общинския съвет*.

В градовете този съвет се нарича *градски* общински съвет и се избира за три години, а в селата — *селски* общински съвет и се избира за две години. Съветниците избират един от тях за *кмет* и един или двама — за негови помощници.

§ 44. **Задължения на общинския съвет.** Общинският съвет е натоварен да изпълнява онези дейности в своята община, каквито изпълнява и правителството в общото отечество, а именно: грижи се за чистотата и ремонта на обществените сгради, за пътищата, за чистотата на града или селото, за водопроводите и осветлението, грижи се да се потушават пожарите, да се отварят училища и жителите да учат децата си, осигурява помощи за сиромаси и болни, грижи се за общото възпитание и благоприличие, опазва реда и спокойствието в общината, надзирава продажбата на всички стоки, особено тези, които могат да предизвикат заболяване на гражданите, и т.н.

§ 45. **Самостоятелност на общината.** Всяка една община, независимо дали е градска или селска, е самостоятелна. Тя е една малка държавица, която се организира и управлява свободно. Тук е най-естественото място, където гражданите се приучават към самоуправление и където всеки трябва да се научи какво е

режда и управлява досущъ свободно. Тука е най-естественното мѣсто, гдѣто гражданитѣ се приучаватъ къмъ самоуправление и гдѣто всѣки трѣбва да се научи, що е общественъ интересъ и какъ той трѣбва да се пази. Само въ общината гражданетѣ най-лесно могатъ да се свикнатъ на общественъ животъ, да се запознайтъ съ изпълнителната властъ и се научатъ да размишляватъ по разни общи въпроси. Общината е най-естественното училище дѣто гражданетѣ могатъ да се истъщятъ въ законодателство и въ управлението. Понеже всѣки гражданинъ може да земе длъжностъ въ своята община, дѣто е жилището и челядта му, то той лесно може да изучи народнитѣ нужди и да гледа да направи нѣщо полезно. Общинското управление е въ правото си да земе всичкитѣ мѣрки, отъ които зависи благосъстоянието на общината, здравето и образованието на жителитѣ. Общината си опрѣдѣля бюджетъ, събира данъци, разпрѣдѣля държавнитѣ берии споредъ състоянието на гражданетѣ, издава разни распорѣждания и наказва онѣзи, които не ги изпълняватъ. При всичко това, ако и да е свободна общината, понеже тя съставя частъ отъ общата държава, то правителството има надзоръ върху нея. Особено правителството гледа да не би общинското управление да направи нѣкоя пакостъ на общината, да злоупотреби съ нѣщо и да накърни въ нѣщо интереситѣ на гражданетѣ.

§ 46. **Окръженъ съветъ.** Подобно на общината всѣки окръгъ се нарежда самостоятелно. Всѣки окръгъ почти прѣдставлява държавица, сгруппирана отъ всичкитѣ общини, които го съставятъ. За наредбата на окръжнитѣ работи се избиратъ извѣстно число граждани, които се събиратъ въ центра на окръга и образуватъ *окръженъ съветъ*. Длъжноститѣ на този съветъ сѣ: да прави пътища за лесно ходене между градоветѣ и селата, да отваря класни или педагогически училища, да се грижи за подобренieto на търговията, земледѣлието, скотовѣд-

обществен интерес и какъ той трѣбва да се пази. Само въ общината гражданите най-лесно могатъ да се приучат на обществен живот, да се запознаят с изпълнителната власт и да се научат да размишляват по различни общи въпроси. Общината е най-естественното училище, в което гражданите могат да се запознаят със законодателството и управлението. Понеже всеки гражданин може да земе длъжност в своята община, гето е жилището и семейството му, то той лесно може да изучи народните нужди и да направи нещо полезно. Общинското управление е в правото си да предприеме всички мерки, от които зависи благосъстоянието на общината, здравето и образованието на жителите. Общината си определя бюджет, събира данъци, разпределя държавните берии* според състоянието на гражданите, издава различни распорѣждания и наказва онези, които не ги изпълняват. Независимо от всичко това, въпреки че общината е свободна, тя е част от общата държава, затова правителството има надзор върху нея. Особено правителството следи за това да не би общинското управление да навреди на общината, да злоупотреби с нещо и да накърни интересите на гражданите.

§ 46. **Окръжен съвет.** Подобно на общината всеки окръг също е самостоятелен, той е една държавица, в която влизат всички съставляващи го общини. За организацията на общинската дейност се избират известен брой граждани, които се събират в окръжния център и образуват *окръжен съвет*. Задълженията на този съвет са: да прави пътища за лесно придвижване между градовете и селата, да отваря класни или педагогически училища, да се грижи за подобренieto на търговията, земеделието, скотовѣдството, да се грижи за опазването на горите и т.н. Този съвет обикновено се събира през месец

*Берия – пари, които общината, църквата или други институции събират от населението. – Бел. ред.

ството; да се грижи за спазването на гората и т. н. Този съвѣтъ се събира обикновено прѣз м. Септемврий всѣка година. Но понеже този съвѣтъ не може да заседава цѣла година, той избира изпомежду си една комисия, която води дѣлата на съвѣта прѣз годината. Тази комисия се нарича *окръжна постоянна комисия*.

Членоветѣ на окръжния съвѣтъ се избиратъ за три години.

2. Министерство на външнитѣ работи.

§ 47. Народитѣ иматъ нужда да живѣятъ единъ съ други приятелски, за да могатъ да се развиватъ и напредуватъ. Но понеже иматъ свързани интереси, то трѣбва тъй да си наредятъ работитѣ, та че да не си вредятъ на тѣзи интереси. Дѣто между два или три народа общитѣ имъ интереси сѫ стѣкмени, еднакво запазени, та не става прѣспирня за тѣхъ, то между самитѣ народи има съгласие, миролюбие, че дори и приятелство. Дѣто това нѣщо го нѣма, тамъ има несъгласие, мразила, па и война.

Всѣка държава, за да пази добри интереситѣ и съ другитѣ народи и да пази интереситѣ на своитѣ поданици, които живѣятъ въ чужбина, гледа да си нареди добри външнитѣ работи. Тѣзи нѣща се водятъ отъ Министерството на *външнитѣ работи*. Чрѣзъ това министерство ставатъ сношенията съ другитѣ държави. Ако трѣбва да се защита нѣкоя държава, ако трѣбва да се даде отговоръ за нѣщо, ако трѣбва нѣкаква спогодба да се прави съ нѣкой чужденецъ, — сѣ прѣзъ това министерство става.

За да ставатъ сношенията по-добри, всѣка държава праща въ своитѣ съседни или въ другитѣ държави по единъ пратеникъ, който се нарича *дипломатически агентъ* или *консулъ*.

Агентингътъ защитава поданицитѣ на своята държава прѣдъ онова правителство, дѣто е проводенъ; надглежда за търговията имъ и ги съвѣтства да не правятъ

септември всяка година и понеже не може да заседава цѣла година, той избира измежду членовете си една комисия, която отговаря за дейността на съвета през годината. Тази комисия се нарича *окръжна постоянна комисия*.

Членовете на окръжния съвет се избират за три години.

2. МИНИСТЕРСТВО НА ВЪНШНИТЕ РАБОТИ

§ 47. Народите иматъ нужда да живеятъ едни с други приятелски, за да могатъ да се развиватъ и да напредватъ. Но понеже иматъ свързани интереси, трѣбва така да си подредятъ работите, че да не си вредятъ на тези интереси. Когато между два или три народа общите им интереси са еднакво признати, за да не ставатъ спорове между тях, тогава между самите народи има съгласие, миролюбие, дори и приятелство. Където това не съществува, там има несъгласие, омраза, дори и война.

Всяка държава, за да пази добре интересите си с другите народи, да защитава интересите и на своите поданици, които живеятъ в чужбина, полага усилия за добра външна политика. Това се осъществява отъ *Министерството на външните работи*. Това министерство отговаря за отношенията на държавата с другите държави. Ако трѣбва да се отправи запитване къмъ нѣкоя държава, ако трѣбва да се даде отговоръ за нещо, ако трѣбва да се направи нѣкаква спогодба с нѣкой чужденецъ — всичко това се случва именно чрезъ това министерство.

За да вървятъ взаимоотношенията по-добре, всяка държава изпраща в съседната държава или в другите държави по един пратеникъ, който се нарича *дипломатически агент* или *консулъ*.

Консултътъ защитава поданиците на своята държава предъ правителството на държавата, където е изпратен; следи какъ върви търговията имъ и ги съветства да не вършатъ непристойни неща в чуждата държава.

нѣкои непристойни работи въ чуждата държава.

Когато едно правителство се отнася за пѣщо до друго правителство, то прави това чрезъ агентина си. Агентинѣтъ дава отъ страна на своето правителство до другото правителство за работата *писмо* което се казва **нота**.

Отговорѣтъ на тази нота той испровожда до своето правителство, отъ което и очаква заповѣдь, какво да прави по-нататѣкъ, ако работата още не е свършена.

Къщата, въ която живѣе агентинѣтъ, се счита като земя отъ неговата държава, та никой нѣма право да влиза въ нея силомъ, дори и когато е скритъ вътрѣ нѣкой лошъ човѣкъ. Надъ къщата винаги се развѣва знамето на онзи народъ, къмъ който принадлежи агентинѣтъ.

Подъ това министерство въ България се намира и духовенството (исповѣданията). Истина, че българското духовенство си има свой глава — Екзархѣтъ, но що се отнася за плащанѣто платата на Екзархѣтъ, на митрополитѣ, поповетѣ и пр. то става отъ Министерството на Външнитѣ Работи, дѣто сѣ и прѣдвидени нуждитѣ суми затова.

3. Военно министерство.

§ 48. Подъ военното министерство се намира *войската* на държавата. Назначенѣто на войската е да пази отечеството и княза отъ враговетѣ. Понеже отбраната на страната е твърдѣ важно и понекога твърдѣ мжно, то е прѣпотрѣбно да има едни много добрѣ наредени и подготвени сили, които да се натъкмени само за това; тѣзи сили се наричатъ *въоръжени сили* (армия). Въоръженитѣ сили въ нашето отечество се набиратъ отъ всичкото мъжко население, което може да носи оръжие, на възраст отъ 20 до 45 години.

Всичката войска въ княжеството се дѣли на три дѣла:

1) Постоянна войска (дѣйствиуща армия),

Когато едно правителство се обръща по някакъв проблем къмъ друго правителство, то прави това чрезъ своя консул там. Консултътъ изпраща отъ името на своята страна до другото правителство *писмо*, което се нарича **нота**.

Отговорѣтъ на тази нота той изпраща на своето правителство, отъ което очаква заповедъ какво да предприеме по-нататѣкъ, ако проблемѣтъ все още не е решен.

Къщата, въ която живее консултътъ, се счита като част отъ неговата държава и никой няма право да влиза там насила, дори когато там се крие лошъ човекъ. Надъ къщата винаги се развѣва знамето на народа, къмъ който принадлежи консултътъ.

Подъ контрола на това министерство въ България се намира и духовенството (изповѣданията). Българското духовенство си има свой глава — екзархъ, но що се отнася до заплащанѣто на екзарха, на митрополитите, поповете и пр., то става отъ Министерството на Външните работи, където са и прѣдвидени необходимите за това средства.

3. Военно министерство

§ 48. Военното министерство отговаря за *войската* на държавата. Задачата на войската е да пази отечеството и княза отъ враговете. Понеже отбраната на страната е твърде важна и понекога много трудна, то е необходимо да има едни много добре организирани и подготвени сили, които да отговарятъ само за това; тези сили се наричатъ *въоръжени сили* (армия). Въоръжените сили въ нашето отечество се набиратъ отъ цялото мъжко население, което може да носи оръжие, на възраст отъ 20 до 45 години.

Войската въ княжеството се дели на:

1. Постоянна войска (действаща армия),

- 2) Резервна армия и
- 3) Народно опълчение.

Всеки български гражданин и поданик е длъжен да служи във войската *лично*. Никакви замънявания или откупвания не се допускатъ.

За неспособнитъ въ военна служба граждани, личната военна тежба се замънява съ воененъ данъкъ, който се налага споредъ състоянието на лицето. Военнитъ упражнения сж полезни отъ много страни: тѣ развиватъ силата и живостта на народа, па спомагатъ и за заяквашето на любовта къмъ отечеството.

Войската, споредъ каквото оръжие носи, се дѣли на:

Пѣхота

Артилерия (топчин)

Кавалерия (конница)

Пионери (сапѳори), солдати, които правятъ укрѣпление, мостове и пр.

Санитарни и други служащи.

Зетитъ войници въ пѣхотата служатъ по двѣ години, а онязи въ артилерията и кавалерията по три (моряцитъ — четире).

Постоянна или дѣйствуваща войска се нарича тая, която постоянно седи на кракъ, готова винаги за бой и се обучава за това всеки день.

Най-главната сила въ страната е *постоянната* или *дѣйствуващата армия*; тя работи въ случай на война въ полето, както въ прѣдѣлитъ на България, така и вънъ отъ тѣхъ.

Резервната армия е помощница на дѣйствуващата, ала въ случай на нужда и тя може да работи самостоятелно, както дѣйствуващата.

Народното опълчение пъкъ е помощникъ както на дѣйствуващата армия, така и на резервната.

Когато някой изслужи лично военната тежба, него го зачисляватъ въ запаса на дѣйствуващата армия, по-

2. Резервна армия и
3. Народно опълчение.

Всеки български гражданин и поданик е длъжен да служи *лично* във войската. Не се допускатъ никакви замени или откупвания.

За гражданите, които са неспособни за военна служба, личната военна служба се заменя с военен данък, който се налага споредъ състоянието на лицето. Военните упражнения са полезни за много неща: те развиват силата и жизнеността на народа, спомагат за укрепването на любовта къмъ отечеството.

Войската, в зависимост от оръжието, което носи, се дели на:

Пехота;

Артилерия (топчии);

Кавалерия (конница);

Пионери (сапѳори), войници, които правятъ укрепления, мостове и др.;

Санитарни и други служащи.

Войниците в пехотата служатъ две години, а онези в артилерията и кавалерията — по три (моряците — четири).

Постоянна или *действаща войска* се нарича тази, която е в постоянна готовност, винаги готова за бой, и се обучава за това всеки ден.

Най-главната сила в страната е *постоянната* или *действащата армия*, която действа в случай на война както в пределите на България, така и извън тях.

Резервната армия е в помощ на действащата, но в случай на нужда и тя може да действа самостоятелно, както действащата.

Народното опълчение пъкъ помага както на действащата армия, така и на резервната.

След като някой е отбил лично военната си служба, го зачисляватъ в запаса на действащата армия, след

дирь осем години той минава въ запаса на резервната армия, а още подирь 7 години се зачисляватъ въ народното опълчение, дѣто служи чакъ до 45-та си година; подирь това вече се съвсѣмъ освобождава отъ военната повинностъ.

За изпълнението военната тежба отъ населението всѣка година става *наборъ* на младежи, които до 1 Януарий тази година, въ която става набора, сж навършили двадесетата година отъ рождението си, а така също и тия, които по болестъ, недоразвитостъ и други причини не сж били земени миналата година.

Младежитѣ, които се учятъ въ училищата, се освобождаватъ, докль свършятъ учебниятъ си курсъ; следъ свършването, тѣ сж длъжни безъ друго да се явятъ при първия наборъ и да изпълняватъ военната тежба. Но ако младежитѣ се навършили 23-та си година, макаръ да сж въ училищата, пакъ трѣбва да се явятъ въ наборната комисия за изпълнение тежбата на военната служба. Същото трѣбва да направятъ и онѣзи, които сж учятъ въ Висшитѣ учебни заведения и сж навършили двадесетъ и петата си година.

Никой не бива да се крие, да бѣга или подъ каквито и да било маловажни причини да иска да не понесе военната тежба. За избѣгнания отъ военната служба се прѣдвижда голѣмо наказание отъ законитѣ и му се отнематъ гражданскитѣ и политическитѣ правдини. Отъ друга страна, този, който не рачи да служи въ войската, той не си изпълнява длъжността къмъ отечеството и въ време на война нѣма да отиде да го защитава, па и ако отиди, то ще бѣде безъ полза, защото не е обученъ както трѣбва за това. Такъвъ човѣкъ не заслужва да се нарича гражданинъ, сир. свободенъ синъ на свободно отечество, а заслужва пълно прѣзрѣние.

осем години минава въ запаса на резервната армия, а след още седем години се зачислява въ народното опълчение, където служи чак до 45-а си година; след това се освобождава отъ военна повинностъ.

За изпълнението на военната служба отъ населението всѣка година има *набор* на младежи, които до 1 януари тази година, въ която става наборът, са навършили двадесетата година отъ раждането си, а така също и тези, които по болест, недоразвитост и други причини не са постъпили предходната година.

Младежите, които учат въ училищата, се освобождават докато завършат учебния курс; след завършването те са длъжни да се явят при първия набор и да изпълнят военната си служба. Ако младежите са навършили 23-та си година, макар да са въ училищата, пакъ трѣбва да се явят въ наборната комисия за изпълнение на военната служба. Същото трѣбва да направят и онѣзи, които учат въ висши учебни заведения и са навършили 25-а си година.

Никой не бива да се крие, да бяга или поради каквито и да било маловажни причини да не иска да отбие военната си служба. За избягалите отъ военна служба се прѣдвижда голѣмо наказание отъ закона и му се отнематъ гражданските и политическите права. Отъ друга страна, този, който не желае да служи въ войската, той не си изпълнява задълженията къмъ отечеството и по време на война няма да отиде да го защитава. Дори и да отиде, то ще бѣде безъ полза, защото не е обученъ както трѣбва за това. Такъвъ човѣкъ не заслужава да се нарича гражданин, т.е. свободенъ синъ на свободно отечество, а заслужава пълно презрѣние.

4. Министерство на финанситѣ.

§ 49. Ние видѣхме, че всѣка една народна нужда е накарала да се създаде и държавна длъжност или служба. Лицата, които се опрѣдѣлят да изпълняват тѣзи длъжности, не могат да се занимават и съ частната си работа, защото нито държавната работа, нито своята ще вършатъ добрѣ. А пъкъ на всѣки човѣкъ, като е потребна прѣхрана, то естествено е, че държавата трѣбва да осигури прѣхраната на своитѣ служители.

Споредъ това, държавата гледа да намѣри срдѣства, съ които да покрие разноскитѣ си за различнитѣ обществени служби.

Най-първо държавата получава доходи отъ държавнитѣ имоти, каквито сж: земи, гори, балкани, чифлици, практически земледѣлчески училища, желѣзници и пр. Други приходи получава държавата отъ рудницитѣ, монополътъ на тютюня и солта, телеграфната и пощенската служби, сѣченето пари, издаването на книжни пари и т. н. Тука се отнасятъ и патента, що се плаща за ловене на дивечъ, за ловъ, риба, за носене оружие и т. н.

Ала най-големиятъ и най-сигурниятъ доходъ на държавата сж *данъцитѣ*. Данъкътъ не е нищо друго, освѣнъ *даване* отъ всѣки единъ гражданинъ една частъ отъ приходитѣ си за въ полза на държавата. Когато се налага такова даване на гражданетѣ, гледа се да не би много да се прѣтоваржтъ, защото ще осиромашѣжтъ. А като осиромашѣжтъ тѣзи, които плащатъ (даноплатцитѣ), осиромашава и държавата. Държавата е богата само тогава, когато сж богати нейнитѣ граждани. Подирѣ това данъцитѣ трѣбва да се расхвърлятъ равномерно между данъкоплатцитѣ. Правото въ този случай изисква, че всѣки да плаща споредъ състоянието си: който има повече имоти и приходи, да плаща и повече данъци, а който има по-малко имоти и приходи — да плаща по-малко. Това

4. МИНИСТЕРСТВО НА ФИНАНСИТЕ

§ 49. Ние видяхме, че всяка една народна нужда е причина да се създаде и съответна държавна длъжност или служба. Лицата, които се определят да изпълняват тези длъжности, не могат да се занимават и с частната си работа, защото нито държавната работа, нито своята ще вършатъ добре. А пъкъ на всеки човек, като му е необходима прехрана, то естествено е, че държавата трѣбва да осигури прехраната на своите служители.

Споредъ това държавата се стреми да набави средства, с които да покрие разноските за различните обществени служби.

Най-напред държавата получава доходи отъ държавните имоти, каквито са: земи, гори, планини, чифлици, земеделски училища, железници и пр. Други приходи получава държавата отъ рудниците, монопола върху тютюня и солта, телеграфната и пощенската служба, сеченето на монети, издаването на книжни облигации и т.н. Тук се включва и патентът, който се плаща за ловуване на дивеч, за лов, риболов, за притежаване на оружие и т.н.

Най-големиятъ и най-сигурен доход на държавата са *данъците*. Данъкътъ не е нищо друго освенъ *даване* отъ всеки единъ гражданин на една част отъ приходите си въ полза на държавата. Когато държавата налага това, се внимава да не се получи голямо претоварване, защото хората ще обеднеят. А като обеднеят тези, които плащатъ (данъкоплатците), обеднява и държавата. Държавата е богата само тогава, когато са богати нейните граждани. Ето защо данъците трѣбва да се разпределятъ равномерно между данъкоплатците. Правото въ този случай изисква всеки да плаща споредъ състоянието си: който има повече имоти и приходи, да плаща и повече данъци, а който има по-малко имоти и приходи — да плаща по-малко.

е твърдѣ справедливо, защото по-богатитѣ иматъ по-голяма нужда отъ държавата, отколкото по-сиромаситѣ.

Данѣцитѣ не могатъ да се расхвърлятъ токо така или да се уголѣмяватъ и намаляватъ произволно. Всичко това трѣбва да става по законъ, изработенъ и приетъ отъ народното събрание.

Данѣцитѣ се исплащатъ обикновенно въ пари; има случаи, когато се исплащатъ въ натура и въ ангария, ала това бива много рѣдко; то особно се практикува къмъ земледѣлцитѣ (напр. могатъ да дадатъ храна вмѣсто пари), ангарията се практикува изобщо съ селянитѣ, които сами могатъ да работятъ пѣтищата вмѣсто да си плащатъ пѣтния данѣкъ и т. н.

Данѣцитѣ биватъ прѣки и косвени.

Прѣки данѣци се казватъ тѣзи, които се налагатъ направо (прѣко) върху имота или приходитѣ на всеки гражданинъ. Този данѣкъ се налага върху поземелната собственост (нивята, горитѣ, лозята, къщитѣ, ливадитѣ и т. н.), върху приходитѣ отъ даване подѣ наемъ имоти (недвижими), патентовъ налогъ на всеки, който работи какъвѣ да е занаятъ, дори и на чиновницитѣ; налози на овцетѣ, козитѣ, свинетѣ и т. н. Митата отъ продаването на недвижими имоти, отъ завѣщания; къмъ това се отнася данѣкътъ, който се плаща отъ тѣзи, които по тази или онази причина не служатъ въ войската и т. н.

Косвени данѣци сж онѣзи, които не се налагатъ направо на имота или дохода на гражданина, но се налагатъ на прѣдметитѣ, които служатъ за употребленне. Въ този случай употребителитѣ нѣкакъ неусѣтно малко по малко плащатъ доста голѣмъ данѣчецъ. Има нѣща, за които се налага мито или данѣкъ на притежателя, а той подига малко цѣната имъ, та пакъ купувачитѣ го плащатъ. Напр. патентътъ на питиетата, на манифактурнитѣ стоки, на скъпоцѣннитѣ украшения, които се донасятъ

Това е твърде справедливо, защото по-богатите имат по-голяма нужда от държавата от по-бедните.

Данѣците не могат да се разпределят, да се увеличават или намаляват произволно. Всичко това трябва да се случва въз основа на закон, изработен и приет от Народното събрание.

Данѣците обикновено се изплащат в пари; има случаи, когато се изплащат в натура и в ангария, но това е рядко; практикува се най-вече при земеделците (напр. могат да дадат храна, вместо пари), а ангарията – при селяните, които например могат да работят по пътищата, вместо да си плащат пътния данѣкъ, и т.н.

Данѣците биват прѣки и косвени.

Прѣки се наричат данѣците, които се налагат направо (пряко) върху имота или приходите на всеки гражданин. Този данѣкъ се налага върху поземелната собственост (нивите, горите, лозята, къщите, ливадите и т.н.), върху приходите от отгадените под наем имоти (недвижими), патентовия налог на всеки, който упражнява какъвто и да е занаят, дори и на чиновниците; налози на овцете, козите, свинете и т.н. Митата от продажбата на недвижими имоти, от завещания; към това се отнася данѣкътъ, който се плаща от тези, които по някаква причина не служат във войската, и т.н.

Косвени данѣци са онези, които не се налагат направо на имота или дохода на гражданина, но се налагат на предмети, които се използват от тях. В този случай някак неусетно, малко по малко се плаща доста голям данѣчец. Има неща, за които се налага мито на собственика, а той повишава малко цената им, та пак купувачите го плащат. Например патентът на питиетата, на манифактурните стоки, на скъпоценните украшения, които се внасят от чужбина, и разни други. Към това се отнасят гербовите марки, които заплащаме при всяко заявление или други документи.

отъ странство, разнитѣ други градски октроа и пр. Къмъ това спадатъ гербовитѣ марки, що ги плащаме при всѣко прошение или други документи.

Най-умната наредба въ една държава е да могатъ да се уравнижатъ приходитѣ на расходитѣ, съ други думи, колкото приходъ има въ държавата, толкова и расходъ да се прави. Това става като не се отварятъ непотрѣбни служби, за които се иска голѣми разноски и като се спестява народната пара. Отъ друга страна да се гледа да се не прѣтовари и населението съ данъкъ по-горѣ отъ силитѣ му.

За да се знажтъ, колко сж приходитѣ и колко сж расходитѣ на държавата, всѣка година финансовото министерство прави подробна смѣтка, отъ кое колко се зема и за кое колко се дава; такава равномѣтка се казва *бюджетъ* и се внася въ народното събрание за одобрение.

Ако приходитѣ могатъ да надминаватъ расходитѣ на държавата, тогава е много добро. Излишъкътъ може да образува голѣмъ полезенъ капиталъ, който ще състава и богатството на държавата.

Ала за зла честь това рѣдко се достига. Повечето се случва, че държавнитѣ расходи надминуватъ приходитѣ; това особно се случва, когато министритѣ сж разточителни, или когато има много голѣми държавни нужди, като война, правене желѣзници и пр. Въ такива случаи държавата прибѣгва да зема отъ нѣкоя банка или друго учреждение пари съ лихва, това се казва *държавенъ заемъ*. Заемътъ се зема обикновено за нѣколко години и се плаща постепенно заедно съ лихвитѣ. Какъвто и да е заемътъ, трѣбва безъ друго да се одобри отъ народното събрание.

Всичкитѣ парични работи се воджтъ отъ министерството на финанситѣ. То има много чиновници, извѣстни подъ думитѣ *финансови чиновници, бирници, ковчежници, контролери* и пр.

Най-умната наредба в една държава е да могат да се уравнисятъ приходите и расходите, с други думи, колкото приходи има в държавата, толкова и разходи да се правят. Това става като не се откриватъ непотребни служби, за които се изискватъ големи разноски, и като се спестява народната пара. От друга страна, трѣбва да се внимава да не се претовари и населението с непосилни данъци.

За да се знаят колко са приходите и колко са расходите на държавата, всяка година финансовото министерство прави подробни изчисления от кое колко се взема и за кое колко се дава; такава равнометка се нарича *бюджет* и се внася в Народното събрание за одобрение.

Ако приходите надвишаватъ расходите, това е много добре. Излишъкътъ може да образува голямъ полезенъ капиталъ, който е богатството на държавата.

Ала за зла участ това рядко се случва. В повечето случаи държавните разходи надвишаватъ приходите; особено когато министрите са разточителни или когато има много големи държавни нужди, като война, построяване на железници и пр. В такива случаи държавата прибѣгва до заемъ съ лихва отъ някоя банка или друго учреждение, това се нарича *държавен заемъ*. Заемътъ се заема за нѣколко години и се плаща постепенно заедно съ лихвите. Какъвто и да е заемътъ, той трѣбва да се одобри отъ Народното събрание.

Всички финансови дейности се предприематъ отъ Министерството на финансите. В състава му има много чиновници: *финансови чиновници, бирници, ковчежници, контролери* и пр.

5. Министерство на народното просвѣщение.

§ 50. Едно отъ най-важнитѣ работи за държавата е народното просвѣщение. За да може единъ гражданинъ да си изпълни добръ своитѣ длъжности и да може да разбере, както трѣбва, своитѣ права и свободи, той трѣбва да е просвѣтенъ; трѣбва да знае да чете, да пише и да има знание отъ науката. Простиятъ, неграмотниятъ човѣкъ е умствено *слѣпъ*. Той не знае нищо: нито правата си, нито длъжноститѣ си; той върви безразсѣдно ту подиръ тогова, ту подиръ оногова, които могатъ за своята облага и да го лъжатъ. Въ свободната страна като сж всичкитѣ членове равни, като иматъ еднакви граждански и политически права, трѣбва и еднакво да разбиратъ отъ общитѣ работи. За зла честь, малко сж такива граждани. Но просвѣщението и образованието малко по малко се вмѣкватъ въ народа, събуждатъ го отъ невежеството и му отварятъ пътятъ на свѣтлината.

За да може всѣки единъ гражданинъ да стане полезенъ съ просвѣщението си умъ, той трѣбва въ младинитѣ си да отива въ училището. Но тъй като нѣкои хора отъ простота или друга причина не проваждатъ дѣцата си *доброволно* на училището, то е направено чрѣзъ законъ да сж *задлъжени* (принудени) да ги испращатъ. И тъй въ основното училище учението е задължително за всѣко дѣте, било мъжско или женско, сир. всѣка челядь се задължава да даде на своитѣ дѣца най-малко *основно образование и възпитание*. По-нататъшното образование вече е оставено на добрата воля на всѣкиго.

Службата по народното просвѣщение се раздѣля на

- а) *Основно учение* (образование),
- б) *Средно или специално образование* и
- в) *Висше образование*.

5. МИНИСТЕРСТВО НА НАРОДНОТО ПРОСВЕЩЕНИЕ

§ 50. Едно отъ най-важните неща за държавата е народното просвещение. За да може един гражданин да изпълнява добре своите задължения и да може да разбере както трябва своите права и свободи, той трябва да е просветен; трябва да знае да чете, да пише и да има научни познания. Простият, неграмотният човек е умствено *сляп*. Той не знае нищо: нито правата си, нито задълженията си; той върви безразсѣдно ту подиръ тогова, ту подиръ оногова, а те могат и да го лъжат, ако имат облага от това. В една свободна страна, в която всички са равни и имат еднакви граждански и политически права, трябва и еднакво да разбират от общите работи. За зла участ, малко са такива граждани. Но просвещението и образованието малко по малко пробуждат народа от невежеството и му отварят пътя на светлината.

За да може всеки един гражданин да бъде полезен с просвещения си ум, той трябва докато е млад да посещава училище. Но тъй като някои хора от простотия или поради някоя друга причина не испращат *доброволно* децата си да се учат в училище, то те чрез закон са *задлъжени* (принудени) да го направят. И така, в основното училище учението е задължително за всяко дете, независимо дали е момче или момиче, т.е. всяко семейство се задължава да даде на своите деца най-малко *основно образование и възпитание*. По-нататъшното образование вече е оставено на добрата воля на всеки човек.

Народното просвещение се разделя на:

- а. *Основно учение* (образование),
- б. *Средно или специално образование* и
- в. *Висше образование*.

а) *Основното* образование има за цел да тури основа за нравственото възпитание на бъдещите граждани, да ги развие телесно и да им даде най-потребните познания. За това то е необходимо на всеки гражданинъ. То обема въ себе си четене, писане, смятане, общо знание отъ Законъ Божи, отечествена история, естествена история, физика, география, гражданско учение, гимнастика и ръчна работа за момчета, а ръководиле за момчетата.

Тъзи знания сж необходими, та безъ друго трѣбва да ги знае всеки гражданинъ или гражданка. Основното образование е *бесплатно*. Всичките деца отъ 7 до 13 година сж длъжни да посѣщаватъ основното училище.

Основното учение трае шестъ години и се подраздѣля на три курса: *доленъ, срѣденъ* и *горенъ*.

б) *Срѣдното* образование има за задача да даде на младежите по-обширни общи познания и да ги подготви за висше образование. Това образование се получава въ мъжките и дѣвическите гимназии. *Специално* образование се получава въ педагогическия, духовния, търговския и земеделския училища, дѣто младежите не придобиватъ *общо* познание, но *нарочно* (специално) се подготвятъ или за учители въ основните училища, или за попове, или за търговци, или за земеделци и т. н.

в) *Висшето* образование има за цел да даде на младежа най-голямо и най-пълно знание по някоя част отъ науката, като по медицината, по инженерството, по живописството и пр., та да могатъ тѣзи, които го иматъ, съ достоинство да заематъ и най-важните служби въ народа.

Училищата се дѣлятъ на два дѣла: *народни* и *държавни* училища. Народни училища сж тѣзи, които се поддържатъ и надглеждатъ отъ народа. Министерството имъ дава само парична помощ. Държавните пъкъ училища се редятъ и поддържатъ направо отъ Министерството на народното просвѣщение.

Основното образование има за цел да положи основата на нравственото възпитание на бъдещите граждани, да укрепнат физически и да им даде най-необходимите знания. Затова то е нужно на всеки човек. То включва четене, смятане, писане, общо познаване на Законъ Божи, отечествена история, естествена история, физика, география, гражданско учение, гимнастика и ръчна работа за момчетата, а ръководиле за момчетата.

Тези знания са необходими на всеки гражданин и гражданка. Основното образование е *бесплатно*. Всички деца от 7 до 13 години са длъжни да посещават основното училище.

Продължителността на основното образование в училище е шест години и се разделя на три курса: *долен, среден* и *горен*.

Средното образование има за задача да даде на младежите по-обширни общи познания и да ги подготви за висшето образование. Това образование се получава в мъжките и в девическите гимназии. *Специално* образование се получава в педагогическите, духовните, търговските и земеделските училища, където младежите не получават *общо* познание, а *нарочно* (специално) се подготвят или за учители в основните училища, или за попове, или за търговци, или за земеделци и т. н.

Висшето образование има за цел да даде на младежа най-голямо и най-пълно знание по някоя част от науката, например медицина, инженерство, живопис и пр., за да могат тези, които го имат, с достоинство да заемат и най-важните народни служби.

Училищата се делят на два вида: *народни* и *държавни*. Народни са тези училища, които се поддържат и контролират от народа. Министерството им дава само парична помощ. Държавните училища пък се уреждат и поддържат направо от Министерството на народното просвещение.

Учителски съветъ. При всяко училище, дѣто има повече отъ единъ учителъ, има *учителски съветъ*, който подъ ръководството на главния учителъ се грижи за успѣха и поведението на ученицитѣ, както и за добрия вървежъ на ученieto въ училището.

Училищенъ инспекторъ. Учителскитѣ съвети при народнитѣ училища се намиратъ подъ ръководството и надзора на *училищния инспекторъ*, който стои въ центра на окръжнето.

Училищно настоятелство. Въ всеки градъ или село се избиратъ по нѣколко души граждани, които да редятъ училищнитѣ работи. Тѣзи хора се наричатъ *училищно настоятелство*. Длъжноститѣ на училищното настоятелство сѣ:

- а) Да се грижи за училищнитѣ доходи;
- б) да изнамира сръдства за помагане на бѣдни ученици;
- в) да опредѣля колко пари трѣбватъ за учители и училищни работи;
- г) да нагледва училищнитѣ здания и поправа разваленото;
- д) да се грижи за чистотата и за всичкитѣ други потребности на училището;
- е) да надзирава, щото дѣцата, подлежащи на задължително учение, споредъ съставениятъ отъ кмета списъкъ, редовно да посѣщаватъ училището;
- ж) да наглежда преподаването и вървежа въ училището.

Окръженъ училищенъ съветъ. Въ центра на всеки административенъ окръгъ се урежда по единъ *окръженъ училищенъ съветъ*, въ който влизатъ нѣколко души. Този съветъ върши слѣдното:

- а) Грижи се за прѣуспѣването на учебното дѣло въ цѣлия окръгъ;
- б) Внимава за еднаквото изпълнение на училищнитѣ закони и програми;

Учителски съвет. Къмъ всяко училище, което има повече отъ единъ учителъ, има *учителски съветъ*, който подъ ръководството на главния учителъ се грижи за успеха и поведението на учениците, както и за добрия напредѣкъ въ училището.

Училищен инспекторат. Учителските съвети при народните училища са подъ ръководството и надзора на *училищния инспекторатъ*, който се намира въ окръжния центъръ.

Училищно настоятелство. Във всеки градъ или село се избиратъ нѣколко граждани, които да подпомагатъ дейността на училището. Тези хора се наричатъ *училищно настоятелство*. Задълженията на училищното настоятелство са:

- а. Да се грижи за училищните доходи;
- б. Да намира сръдства за подпомагане на бедните ученици;
- в. Да определя колко сръдства са необходими за учителите и училищните дейности;
- г. Да се грижи за училищните сгради и осигурява ремонтите;
- д. Да се грижи за чистотата и всички други нужди на училището;
- е. Да следи децата, подлежащи на задължително обучение, споредъ съставения отъ кмета списъкъ, редовно да посѣщаватъ училището;
- ж. Да следи за преподаването и напредѣка на училището.

Окръжен училищен съвет. Във всеки окръжен центъръ има единъ *окръжен училищен съветъ*, въ който участватъ нѣколко души. Този съветъ отговаря за следното:

- а. Грижи се за преуспяването на учебното дѣло въ цѣлия окръгъ;
- б. Внимава за еднаквото изпълнение на училищните закони и програми;

в) разглежда спорове по училищни дѣла между учители и настоятели, между настоятелства и общини;

г) произнася се, какво наказание да се налага на настоятелите или на който учител, който въ нѣщо си е прѣгрѣшилъ;

д) опрѣдѣля и налага глоба на онѣзи родители или кметове, които не се грижатъ да отиватъ дѣцата въ училището;

е) дава мнѣние за отваряне на нови училища и за съграждане на нови училищни здания и т. н.

Надъ всичкитѣ тѣзи училищни власти — учителскитѣ съвѣти, инспекторитѣ, училищнитѣ настоятелства и окръжнитѣ училищни съвѣти — стои *Министерството на народното просвѣщение*. То нагледва всички, какъ си изпълняватъ длъжноститѣ по училищнитѣ работи; то разрешава всичкитѣ въпроси, които другитѣ училищни власти не могатъ да разрешатъ; къмъ него въ цялата страна се обръщатъ всички, които боравятъ съ образованието и възпитанието на младежитѣ и народа, та искатъ съвѣти и наставления и за това то се нарича *централно управление на просвѣщението*.

6. Министерство на търговията и земледѣлнето.

§ 51. Основата на всяка държава и добродетелната на всеки гражданинъ се намиратъ въ материалното благосъстояние. Първата и най-главна потребба на човека е прѣхраната. Прѣхраната пъкъ се изважда отъ всичкитѣ произведения, които дава природата. Работата е само, че нѣкои отъ природнитѣ произведения, за да станатъ годни за покриване на нуждитѣ ни, трѣбва да се обработватъ и прѣработватъ. Никѣдѣ въ природата не намираме хлѣбътъ или ястнето тъй готови, както трѣбва, за да се нахранимъ. Освѣнъ това за прѣготвяне на прѣхра-

в. Разглежда спорове по училищни дѣла между учители и настоятели, между настоятелства и общини;

г. Произнася се какво наказание да се наложи на настоятелите или на който учител, който въ нещо е прѣгрѣшилъ;

д. Определя и налага глоба на онѣзи родители или кметове, които не се грижатъ за това всички деца да посещаватъ училище;

е. Дава мнение за отваряне на нови училища и за изграждане на нови училищни сгради и т. н.

Надъ всички тези училищни власти — учителските съвети, инспекторите, училищните настоятелства и окръжните учителски съвети — стои *Министерството на народното просвѣщение*. То наглежда всички какъ си изпълняватъ задълженията по училищните дейности; то разрешава всички въпроси, които другите училищни власти не могатъ да разрешатъ; къмъ него се обръщатъ отъ цялата страна всички, които се занимаватъ с образованието и възпитанието на младежите и народа, когато искатъ съвети и наставления. За това то се нарича *централно управление на просвѣщението*.

6. МИНИСТЕРСТВО НА ТЪРГОВИЯТА И ЗЕМЕДЕЛИЕТО

§ 51. Материалното благосъстояние е важно за всяка държава и за добродетелната на всеки неин гражданин. Първата и най-важна нужда за човекъ е прѣхраната. Прѣхраната пъкъ е резултатъ отъ нещата, които ни дава природата. Работата е въ това, че някои отъ тези неща, за да станатъ годни за покриване на нашите нужди, трѣбва да се обработватъ или прѣработватъ. Никѣде въ природата няма да намеримъ хлѣбъ или ястие, приготвени както трѣбва, за да се нахранимъ. Освенъ това за приготвянето на прѣхраната са

ната се искатъ много работи: солъ, пиперъ, оризъ, месо, зеленчукъ, киселина, масло, сѣждове и пр. и пр., които не сѣ намиратъ на всѣко мѣсто и не всѣки човѣкъ може да ги изработва всичкитѣ. Сѣщото е и съ жилищата (къщитѣ), дрехитѣ и т. н. Споредъ това станъло е потребъа, щото всѣки отъ хората да се занимава само съ изкарване по единъ видъ произведения, па сетнѣ да си ги размѣнява за употребенитѣ нему. Напримѣръ, единъ изкарва зеленчукъ, други месо, трети солъ и т. н., па си заематъ единъ отъ други кой каквото му трѣбва. Въ старо врѣме хората просто си *размѣнявали* единъ съ други потребнитѣ изработени прѣдмети. Въ сегашно врѣме такъва размѣна на стокитѣ е много мѣчна, та за това сѣ измислили *паритѣ*, съ които купуваме потребнитѣ ни нѣща, а продаваме непотребнитѣ. Паритѣ сѣ просто едно срдѣство да прѣхвърляме по-лесно, по-скоро и по-безврдно разнитѣ стоки помежду си.

Такъво размѣняване на стокитѣ, било съ пари или прѣдметъ за прѣдметъ, се казва *търговия*. Колкото въ единъ народъ има повече произведения, толкова бива и по-голяма търговията, а колкото е по-голяма търговията толкова биватъ по-богати и гражданетѣ. Къмъ търговията се отнасятъ разнитѣ индустриални фабрики, като шаячни, стъклени, брашнени, жельзени и т. н.

Комахай всичкото богатство на единъ народъ зависи отъ търговията и отъ *земледѣлието*.

Подъ *земледѣлие* се разбира обработване на земята, която трѣбва да ни даде всичкитѣ растителни произведения или животни, които ни сѣ потребни, и то да ни ги даде въ изобилие. Въ земледѣлието влизатъ разнитѣ посѣви и обработвания, като нивитѣ, лозята, горитѣ, пасищата за отхранване и развъждане на разенъ едъръ и дребенъ добитѣкъ, за развъждане на буби (копринарство), ленъ и т. н.

Земята крие въ пазвитѣ си неизброими и неисчерпаеми богатства; такива са различните руди като:

необходими много неща: сол, пипер, ориз, месо, зеленчуци, киселина, масло, сѣдове и пр., и пр., които не се намират на всяко място, а и не всеки човек може да изработи всички тези неща. Същото е и с жилищата (къщите), дрехите и т.н. Това е наложило всеки човек да се занимава само с едно нещо, а след това хората да си разменят стоките помежду си. Например един отглежда зеленчук, друг месо, трети сол и т.н. и си заемат един от друг на който каквото му е необходимо. Преди много години хората просто си *разменяли* един с друг произведенията от тях стоки. В днешно време такава размяна е доста трудна и затова са измислили *парите*, с които купуваме необходимите ни неща, а продаваме ненужните. Парите са просто едно средство да прехвърляме по-лесно, по-бързо и по-безопасно разни стоки помежду си.

Такава размяна на стоки, било с пари или предмет за предмет, се нарича *търговия*. Колкото повече стоки има, толкова по-голяма е и търговията, а колкото по-голяма е търговията, толкова по-богати са гражданите. Към търговията се отнасят различните индустриални фабрики за производство на дрехи, стъкло, брашно, жельзо и т.н.

Всѣщност богатството на един народ зависи от търговията и от *земеделието*.

Под *земеделие* се разбира обработване на земята, която трябва да ни даде всички растителни продукти или животни, които са ни необходими, и то да ни ги даде въ изобилие. Въ земеделието се включват различните посеви и обработвания като нивите, лозята, горите, пасищата за изхранване и развъждане на едър и гребен добитѣкъ, за развъждане на буби (копринарство), лен и т.н.

Земята крие въ пазвите си неизброими и неизчерпаеми богатства; такива са различните руди като:

цееми богатства; такива сѣ разнитѣ руди, като: мѣдъ, солъ, желѣзо, злато, сребро, каменни въглища, олово и пр. и пр. Разработванѣто на всичкитѣ тѣзи природни произведения увеличаватъ приходитѣ на народа и държавата.

И тѣй, за да може да се върти търговията добрѣ, редовно и безъ прѣчки и за да може да се обработва земята както трѣбва, за да ни даде здрави, достатѣчни и евтини нѣща за нашитѣ нужди, се нарежда едно особено министерство, което се казва Министерство на търговията и земледѣлието. Това министерство се грижи, щото да се достави всичко, което трѣбва за народния поминѣкъ. То отваря училища (земледѣлчески училища), дѣто се учятъ младежитѣ, какъ по-добрѣ да обработватъ земята; то наглежда земледѣлческитѣ каси, отъ които много земледѣлци заематъ пари за потрѣбата си; то потиква търговията, като насърчава търговцитѣ да работятъ по-дѣятелно; то отваря изложения на разни стоки; то нарежда панаири за добрѣ отхраненъ добитѣкъ; то отваря занаятчийски училища, дѣто се изучаватъ разни занаяти, като: желѣзарство, грънчарство, столарство, обуцарство, стѣкларство и т. н.; съ една дума то прѣдприема всичко, което може да помогне да напредни търговията, да се усвършенствуватъ занаятитѣ, да се нареди както трѣбва орачеството, скотовѣдството, лѣсоводството и т. н. — работи, отъ които излиза народното богатство, а слѣдователно и сила.

7. Министерство на общитѣ сгради, пѣтищата и съобщенията.

§ 52. Но търговията може да се развива добрѣ и правилно само когато има добри пѣтища, по които хората бърже да могатъ да вървятъ и да си прѣкарватъ стокитѣ. Нуждата отъ бързо ходене е накарала хората да направятъ широки и гладки пѣтища, да прокопажатъ канали, па да измислятъ пароходитѣ и желѣзницата. Бързото и евтиното возене, както на пѣтиници,

мед, сол, желѣзо, злато, сребро, каменни въглища, олово и пр., и пр. Разработванѣто на всички тези богатства от природата увеличава приходите на народа и държавата.

И така, за да може да се върти търговията добре, редовно и без прѣчки и за да може да се обработва земята както трѣбва, за да ни даде здрави, достатѣчни и евтини неща за нашите нужди, се устройва едно особено министерство — *Министерството на търговията и земеделието*. Това министерство се грижи да се достави всичко необходимо за народния поминѣкъ. То отваря училища (земеделски училища), в които се учат младежите как по-добре да обработват земята; наглежда земеделските каси, от които много земеделци заемат пари за дейността си; потиква търговията, като насърчава търговците да работят по-дейно; отваря изложения за различни стоки; организира панаири за добре охранен добитѣкъ; отваря занаятчийски училища, в които се изучават различни занаяти като: желѣзарство, грънчарство, столарство, обуцарство, стѣкларство и др. С една дума, то предприема всичко, което може да помогне за напредѣка на търговията, да се усвършенстват занаятите, да се нареди както трѣбва обработката на земята, скотовѣдството, лесовѣдството и т.н. — неща, от които зависи народното богатство, а и сила.

7. МИНИСТЕРСТВО НА ОБЩИТЕ СГРАДИ, ПЪТИЩАТА И СЪОБЩЕНИЯТА

§ 52. Търговията може да се развива добре и правилно само когато има добри пѣтища, по които хората бързо да могат да вървят и да си превозват стоките. Нуждата от бързо придвижване е накарала хората да направят широки и гладки пѣтища, да прокопаят канали, да измислят параходите и железницата. Бързото и евтино превозване както на пѣтници, така и на стоки,

така и на стоки, най-силно спомага за въртението на голъма търговия, защото търговците не губят много дни за път и стоките не подскъпяват много от пръвоза.

Друго сръдство за търговията и взаимното съобщение сѫ пощитѣ, телеграфитѣ и телефонитѣ. Прѣпотрѣбно е въ всѣка държава да има добръ наредена поща, която редовно, сигурно и бързо да разнася писмата между гражданетѣ; сѫщото е и съ телеграфитѣ и телефонитѣ, чрѣз които жителитѣ отъ разнитѣ градове се споразумѣватъ единъ съ други по работата си.

Освѣн това въ държавата има много общи сгради (здания), каквито сѫ училищнитѣ здания; сѣтѣ здания, направени отъ държавата за разни обществени учреждения. Тѣзи здания се наричатъ *обществени сгради*. Наглеждането на общитѣ сгради, пѣтищата, пощитѣ, телеграфитѣ и пр. е оставено подъ министерството, което носи сѫщото име,

И тѣй, казаното министерство води работитѣ по съграждането на общитѣ сгради, изработва планове, одобрява изработенитѣ отъ други лица, наглежда какъ се правятъ правителственитѣ здания, наглежда и поправа пѣтищата, мостоветѣ, желѣзницитѣ, пароходитѣ и пр., гледа правилно и редовно да върви пощата, наглежда службата по телеграфитѣ и т. н.

В. СЪДЕБНА ВЛАСТЪ.

8. Министерството на правосъдието.

§ 53. Подъ министерството на правосъдието се намира *съдебната власт*, сир. всичкитѣ видове съдилища въ държавата.

Колкото и да се пазн редътъ и тишината въ народа все пакъ между хората ставатъ често пѣти разни спречквания, карания, биения, кражби, убийства и много други безаконни постѣпки. Понеже много пѣти не се знае, кой е правъ и кой кривъ въ таквито извършени между

помага най-много да се върти голяма търговия, защото търговците не губят много дни за път и стоките не се оскъпяват много от прѣвоза.

Друго сръдство за търговията и общуването са пощите, телеграфите и телефоните. Много важно е във всяка държава да има добре устроена поща, която редовно, сигурно и бързо да разнася писмата между гражданите; сѫщото е и с телеграфите и телефоните, чрез които жителите от различните градове се разбират един с друг за общата си работа.

Освен това в държавата има много общи сгради, каквито са училищните сгради и такива, които са построени от държавата за различни обществени учреждения. Тези здания се наричат *обществени сгради*.

Грижата за общите сгради, пѣтищата, пощите, телеграфите и пр. е на министерството, което носи сѫщото това име.

И така, това министерство организира работата по изграждането на общите сгради, изработва планове и одобрява изработените от други лица, наглежда как се строят правителствените здания, отговаря за пѣтищата, мостовете, желѣзниците, параходите и пр., за дейността на пощата и службата по телеграфите и т. н.

В. СЪДЕБНА ВЛАСТ

8. МИНИСТЕРСТВО НА ПРАВОСЪДИЕТО

§ 53. Под разпореждането на Министерството на правосъдието се намира *съдебната власт*, т. е. всички видове съдилища в държавата.

Колкото и да се спазва редът, все пак между хората често се случват спречквания, караници, побоища, кражби, убийства и много други незаконни постѣпки. Понеже много пъти не се знае кой е прав и кой крив при такива

гражданетѣ работи, то се нареждатъ особени хора, които като изслушатъ едната страна, па като изслушатъ и другата страна, виждатъ на коя страна е правото, та оправдаватъ невинния, а осъждатъ виновния. Такива хора се казватъ *сѣдии*, а учрежденята, дѣто се разглеждатъ тѣжитѣ на жителитѣ, *сѣдилища*.

За по-бърже и по-лесно да се разглеждатъ разнитѣ тѣжни на хората, у насъ сѣ наредени най-напрѣдъ *селски сѣдове*; въ тѣхъ влизатъ селскитѣ кметове съ нѣкои членове отъ общинския съвѣтъ. Въ тѣзи сѣдове се гледатъ най-прости дѣла, които се явяватъ между селянитѣ; като напр. волтъ на едного опасалъ нивата на другито, двама се скарали за нищо и никакво или сѣ се сбили, единъ обралъ сливата на други, отсѣкалъ дървета въ гората му и други таквизи. Селянинътъ, ако не е доволенъ отъ отсѣждането на селския сѣдъ, отива въ града и заявява на *мировия сѣдия*. Този сѣдия разглежда дѣлата между селянитѣ и гражданетѣ, ала пакъ за дребни прѣстѣпления или пѣкъ за спорни пари, но по-малко отъ 1000 лева. *Мировий* сѣдия се казва, защото той е турецъ повечето да спогодява странитѣ, да ги съвѣтва—да се *помирятъ*, сир. да има миръ помежду имъ.

Който не е благодаренъ отъ сѣдбата на този сѣдия, отива вече въ *окръжния сѣдъ*. Въ този сѣдъ се разглеждатъ голѣми дѣла, като напр. за голѣма кражба, за убийство, за клевета, за голѣма земанка или даванка на пари и т. н. Този сѣдъ по тѣтко распитва странитѣ и слѣдъ като изслуша всичкитѣ имъ оправдания или обвинения, тогава *присъжда*, кой е правъ, кой кривъ.

Ако тѣжителтъ или осъденниятъ не е благодаренъ отъ този сѣдъ, той заявява въ другъ по-горенъ сѣдъ, който се казва *апелативенъ* сѣдъ. Тука пакъ изново сѣдинитѣ разглеждатъ по тѣтко дѣлото, па като изслушатъ що се казва *за* и що се казва *противъ*, отсѣждатъ дѣлото както намѣрижтъ за право и добръ.

Ако осъденниятъ и отъ този сѣдъ не е благодаренъ,

случки между гражданите, то се определятъ особени хора, които като изслушатъ едната страна, а после и другата, виждатъ на коя страна е правото и оправдаватъ невинния, а осъждатъ виновния. Такива хора се наричатъ *сѣдии*, а учрежденията, въ които се разглеждатъ жалбите на жителите — *сѣдилища*.

За да се разглеждатъ по-бързо и по-лесно разните жалби на хората, у насъ има най-напредъ *селски съдъ*; въ него влизатъ селските кметове и някои членове на общинския съветъ. Въ този съдъ се гледатъ най-обикновени дела, като например волтъ на еднин селянин опасал нивата на друг, двама се скарали за нищо и никакво или се сбили, еднин обралъ сливата на друг, отсѣкалъ дървета въ гората му и други подобни. Селянинътъ, ако не е доволенъ отъ отсѣждането на селския съдъ, отива въ града и се обръща къмъ *мировия сѣдия*. Този сѣдия разглежда делата между селяните и гражданите, но пакъ за дребни престѣпления или пѣкъ при спор за пари, но по-малко отъ 1000 лева. Съдията се казва *мирови*, защото неговата задача е повече да спогодява страните, да ги съветва *да се помирятъ*, т.е. да има миръ между тяхъ.

Който не е благодаренъ отъ отсѣждането на този сѣдия, отива вече въ *окръжния съдъ*. Въ този съдъ се разглеждатъ значими дела, като например за голѣма кражба, за убийство, за клевета, за голѣмо заемане или даване на пари и т. н. Този съдъ подробно распитва страните и следъ като изслуша всичките имъ оправдания или обвинения, тогава *присъжда* кой е правъ, кой кривъ.

Ако тѣжителтъ или осъденниятъ не е благодаренъ отъ този съдъ, той се обръща къмъ по-горенъ съдъ, който се нарича *Апелативенъ съдъ*. Тукъ отново сѣдиите подробно разглеждатъ делото и като изслушатъ всички *за* и *противъ*, отсѣждатъ делото както намерятъ за право и за добре.

Ако осъденниятъ и отъ този съдъ не е благодаренъ, той подава жалба до най-големия съдъ, който се нарича *Върховенъ касационенъ съдъ*. Този съдъ е само еднин и се намира

той подава жалба до най-големия съдъ, който се казва *върховенъ касационенъ* съдъ. Този съдъ е само единъ и стои въ София. Въ този съдъ не се распитватъ странитѣ, ами се разглежда да ли апелативниятъ съдъ е *рѣшилъ* дѣлото *право*. Ако дѣлото е рѣшено право касационниятъ съдъ го потвърждава и туй то Който печели, печели, който губи — губи. Ако пъкъ не е рѣшено право, връща го отново да се разглежда.

Щомъ едно дѣло се потвърди отъ касационния съдъ обнародва се *присъдата* въ «Държавенъ Вѣстникъ»; ако е, напр., за голѣма кражба или за убийство и пр. и виновниятъ го прѣдаватъ на полицията да го затвори въ тъмницата или да го убѣсжтъ, ако е осъденъ на смъртъ.

Ако дѣлото се свършва въ окръжний съдъ или въ апелацията, то пакъ и отъ тѣзи съдилища се издава *присъда*, която се обнародва въ «Държавенъ вѣстникъ» и подиръ това се налага наказанието на виновния.

Повечето отъ гражданетѣ и селянитѣ не знажтъ какъ да се защищаватъ прѣдъ съдилищата, нито пъкъ, по простотата си, можтъ да справжтъ добрѣ и ясно, какъ стои работата. За това тѣ си наематъ особени хора, които добрѣ боравжтъ съ законитѣ и съдилищата, та да ги защищаватъ. Такива хора има при всѣки съдъ, освѣнъ при селския, и се казватъ *адвокати*.

ВЪРХОВНА СМѢТНА ПАЛАТА.

§ 54. Освѣнъ изброенитѣ министерства, въ държавата има и друго едно учреждение, което се казва *върховна сметна палата*. Тази палата прѣглежда сметкитѣ на всичкитѣ учреждения, колко пари сж похарчили, правилно и законно ли сж ги похарчили и т. н. Дѣто има неправилно зети държавни пари, тя ги иска обратно, да се възвѣрижтъ въ ковчежничествата.

Сметкитѣ на правителството Върховната сметна палата прѣдставя въ народното събрание за одобрение.

В София. В този съд страните не се распитват, а се разглежда дали апелативниятъ съдъ *правилно* е *решил* делото. Ако делото е решено правилно, касационниятъ съдъ го потвърждава и туй то. Който печели — печели, който губи — губи. Ако пъкъ не е решено правилно, го връща да се разгледа отново.

Щом едно дело се потвърди отъ касационния съдъ, *присъдата* се обнародва въ „Държавен вестник“; ако е например за голяма кражба или убийство и пр. и виновния го предават на полицията да го затвори въ тъмница или да го обесят, ако е осъден на смърт.

Ако делото приключва въ окръжния съдъ или въ апелативния съдъ, то пакъ и отъ тези съдилища се издава *присъда*, която се обнародва въ „Държавен вестник“, и след това се налага наказанието на виновния.

Повечето отъ гражданите и селяните не знаят как да се защитятъ предъ съдилищата, нито пъкъ, поради това, че са необразовани, могат да обяснятъ добре и ясно какво се е случило. Затова те си наематъ особени хора, които добре боравятъ съ законите и съдилищата, та да ги защитаватъ. Такива хора има при всеки съдъ, освен при селския, и се наричатъ *адвокати*.

ВЪРХОВНА СМЕТНА ПАЛАТА

§ 54. Освен изброените министерства, в държавата има и друго едно учреждение, което се нарича *Върховна сметна палата*. Тази палата преглежда сметките на всички учреждения, колко пари са похарчили, правилно и законно ли са ги похарчили и т.н. Където има незаконно взети държавни пари, тя ги иска да се върнатъ обратно въ държавната хазна.

Върховната сметна палата представя сметките на правителството за одобрение отъ Народното събрание.

УЧЕБНИК ПО ГРАЖДАНСКО УЧЕНИЕ

НИКОЛА БОТЕВ СТАНЕВ

Второ издание

ISBN 978-619-7469-48-6 (pdf)

ISBN 978-619-7469-49-3 (ePub)

Научен редактор доц. д-р МИРЕНА ЛЕГУРСКА

Осъвременяване на текста и редактор ЕЛКА НИКОЛОВА

Оформление и предпечат ТЕОДОРА ВЕНЕДИКОВА

Печат Симолини '94

Издателство „Проф. Петко Венедиков“

1164 София, бул. Свети Наум 45а
028650264, 0888977870; tvenedikova@hotmail.com
www.venedikov.com